
SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
ECCLESIAE
CHRISTO
ET
VE
RI
TAS

Den rette
Have-Dyrkning
eller
kort Underretning
om hvorledes
Kiøkken-Frugt- Urte- og Lyst-Haver
tilligemed
Orangerier og Humle-Haver
bør anlegges, pleyes og vedligeholdes, og hvad Arbeyde derudi hver Maaned bør foretages.

Sammenskreven paa Svensk
af
Peter Lundberg.

Men for dens Nyttes skyld oversat paa Dansk,
tilligemed
en Efterretning
om
Fyrre-Froets Sæd og Fyrre-Skovs Plantning
af
H. F. P.

Andet forøgede og forbedrede Oplag.

Kiøbenhavn 1775.
ytt paa A. H. Godiches Efterleverskes Forlag og Bekostning, ved Frid. Christ. Godiche.

APPROBATIO.

Denne Oversættelse fortiener at bekiendtgiøres ved Trykken.

C. G. KRATZENSTEIN Dr.

Det Kongel. Svenske Videnskabs Academies APPROBATION.

Udtog af det Kongel. Videnskabs Academies Dag-Bog for den 5te Majii 1753.

S. D. I Anledning af hvad de af Academiets Lemmer, som have været anmodede at giennemsee Urtegaards-Mænds Oldermand LUNDBERGS indgivne Bog om Havers Pleye, have udladt sig med og deres Betænkning, har Academiet befundet, at samme Bog indeholder den meest omstændelige Underretning i denne Videnskab, som hidindtil paa Fædrene-Landets Sprog ved Trykken er udkommen, og at den derfor vel fortiener at blive almindelig.

PEHR WARGENTIN.
Secretair i det Kongel. Videnskabs Academie.

Oversætterens Fortale
til den første Udgave.

Her overleverer man Publicum et lidet Skrift, angaaende en Materie, om hvilken man lidet eller intet har udi Fædrene-Landets Sprog, uagtet at vort Land, dets Jordarter og Clima er ikke mere uvilligt og ubeqvemt til at bære de nødvendige Urter og give Frugt af det Frøe, som bliver den betroet, end vore Naboers; men at vore Naboer deels have herudi bragt det videre, deels have været mere omhyggelige, i at underrette deres Medborgere saavel herom, som om flere Oeconomiske Ting, det er liden

liden Ære for os, som beboe ligesaa godt, om ikke i visse Maader bedre Land, end de. Man har gierne villet tiene sine Lands-mænd i at meddele nogen Underretning om en ret **Have-Dyrkning**, men dette har ikke villet lade sig giøre uden med en Oversættelse; Aarsagen dertil er denne, at man iblant den store Mængde Urtegaards-Mænd eller Gartnere, som de almindelig kaldes, skal neppe finde en indfød Dansk eller Norsk, som forstaaer at give noget fuldstændigt derom, og hvad skal man vel forlange af Fremmede, som vel dyrke Dansk og Norsk Jord, og nære sig med Urter vorne i vore Lande, men lidet eller intet bekymre sig om og forstaae ikke vore Landes Sprog, og derforuden holde deres Videnskab hos sig selv, som stor Hemmelighed? Men som man le-i en Tid, da der af vor allernaadig-Konge føyes de allerpriseligste Anstal-

 ter

ter til, at giøre alle Videnskaber almindelige, og at forskaffe os alle vore Nødvendigheder inden vore egne Landes Grændser, saa har man til en Begyndelse villet tiene Publicum saa godt, som man har fundet, ved at lade nærværende liden Bog, der først er skreven paa Svensk af PEDER LUNDBERG, og trykt i Vesteraars 1754 under Titel: Then råtta Swenska Trågårds Praxis, til almindelig Nytte i vort kiære Fædrenelands Sprog, som en Oversættelse, komme for Lyset. Det nægtes aldeles ikke, at man jo fra vore Naboer paa den anden Side har meget gode og mere fuldstændige Verker i denne Materie, men, da Tydsklands Clima er mindre overeensstemmende med det danske og norske, end det svenske, har man med Flid i Hensigt til denne Liighed valgt en Svensk Bog, og det saa meget des heller, som den er kort og mindre

dre kostbar. Den Svenske Forfatter har vel paa sine Steder udeladt et og andet, og paa andre Steder været meget kort; men derfor har man giort nogle Tillæg, saasom til den 1ste Bog om Kiøkken-Haven fra Side 92. til Side 105. til den 4de Bogs 2det Cap. fra Side 199. til Side 208. til den 5te Bog om Orangeriet fra Side 255. til Side 277. Man har ogsaa allevegne tillagt nødvendige Anmærkninger, og tilsidst hosføyet en kort Underviisning om at opelske Fyrre-Skov, som en Afhandling der ikke aldeles er fremmed fra Bogens Indhold. Alt dette er samlet for det meste af de beste og paalideligste Skrifter i denne Materie, og til deels af egen Erfarenhed. Man har allevegne søgt at giøre Skriftet forstaaeligt saa vel ...r norske som for danske, og til den En... ...e hist og her givet et og andet norsk Ord ...tum. Man har og troet, at den hosføyede

føyede Liste over de fornemste Kiøkken-Urter og Frugt-Træer skulle have sin Nytte i Henseende til, at de nødvendigste Frøer og Træer, som man hos sig selv ikke kunde avle, kunde derefter Udenlands fra forskrives. Tilsidst har man forfattet et fuldstændigt Register over alt hvad Bogen indeholder, efter hvilket man kan opslaae og finde hvad som forlanges; derpaa har man ogsaa anført de Latinske Navne, paa det at en Udlænding, som ikke kunne være vort Sprog til fulde mægtig, ogsaa maatte kunne finde hvad han søger. Her er da Bogen, gunstige Læser! gid den saa vist bliver til almindelig Nytte, som den er udgiven i en god Hensigt! Skulle nogen Feyl have indsneget sig enten i Oversættelsen, Tillæggene eller Anmærkningerne, see da over i Kierlighed med den, som vel har ført Tingen i Pennen, men ikke enten har ladet denne Videnskab være sin Ho-

ved-

ved Sag, eller tænkt at legge Haand paa denne Oversættelse, dersom ikke den for adskillige gode Bøgers Opleggelse, saavel af gamle Danske, som Oversættelse af fremmede, saa bekiendte omhyggelige og flittige Mand Bogtrykker Seignr. ANDREAS HARTVIG GODICHE, havde formaaet mig dertil, og paataget sig baade Bekostningen, saa og forsynet mig med en Deel gode og dertil tienlige Materialier. Skulle dette lidet og ringe Arbeyde finde nogen almindelig Bifald, giør velbemeldte GODICHE sig en særdeles Fornøyelse af, enten ved et nyt Tillæg at formere og forbedre dette, eller lade noget mere i andre Oeconomiske Materier, til almindelig Nytte, i Fædrene-Landets Sprog udkomme, og hvori man saa meget villigere baade med Arbeyde og Anmærkninger af egen Erfarenhed gaaer ham tilhaande, som intet er Oversætteren kierere,

tere, end det der kan tiene hans elskelige Landsmænd til Fordeel og Beste. Imidlertid ønsker man, at dette maa blive en Anledning for dem, som have en mere moden og kyndig Indsigt og Erfarenhed, til at meddele Publicum noget bedre, og beder, at den gode Gud selv vil give Vext og Velsignelse til hvad som efter denne Bogs Anviisning saaes, plantes og foretages, at saaledes de livløse Planter kunne bære Vidnesbyrd om hans Magt og Godhed, hans allerhøyeste Navn til Ære, og mange Folk til Gavn og Nytte baade i Tid og Evighed.

Kiøbenhavn,
den 13 Januarii 1762.

HENRICH FRIDERICH PRAM,
nærværende Tids-Præst til Slagslunde og Gangløse.

Erindring

til

den anden Udgave.

Da jeg har den Ære at overlevere det Høystærede Publicum en nye Udgave af denne for Have-Elskere og Dyrkere nyttige Anviisning, har jeg for at giøre den saa meget fuldstændigere og nyttigere, og for at opfylde min Sal. Mands ved Oversætteren givne Løfte, ladet den

paa

paa nye igiennemsee, rette, forøge og forbedre, som den gunstige Læser letteligen erfarer, naar han behager at sammenligne dette Oplag med det forrige; da jeg stedse giør det til min Pligt og Fornøyelse at befordre nyttige Skrifters Udgivelse, og de af min Sal. Mand og af mig forlagde Bøgers Forøgelse og Forbedring. Jeg udbeder mig den Høystærede Læsers Gunst og Bevaagenhed, og henlever

Deres

Kiøbenhavn,
den 2 Februarii 1775.

tienstberedvilligste Tienerinde

Anna Magdalena
Sal. Godiches Efterleverske.

For-

Forfatterens Fortale.

Som det er bekiendt, hvor stor Nytte Have-Dyrkningen giør i andre Lande, hvor en Mængde Mennesker have deres meste Underholdning af saadanne Frugter, saa maatte man ønske, at det udi vort kiære Fædreneland ligeledes kunde komme dertil, at større Nytte for det Almindelige kunde udbringes af de utallige Vexter, da man ey skulle have behov ved alle Maaltider, saa meget at betiene sig af Korn-Vahre, og i sær af Kiød-Mad. Og jeg lever med Billighed i det fornøyelige Haab, at vor oplyste Tid herudi efterhaanden i Gierningen opfylder mit velmeente Ønske.

Øyemerket af dette lidet Arbeyde, som jeg nu udgiver, er at befordre Kundskaben om de fornemste Dele af Have-Dyrkningen; og endskiønt jeg holder for, at vor første Omhue bør være for vore indenlandske Vexters Pleye og Forplantning, som de der ere vante til vor Luft, at de paa behørig Maade kiendes, saaes og plantes paa de rette Tider af Aaret, og udi tienlige Jordarter; dog alligevel, og som Erfarenhed allerede fra forrige Tider af, men i sær i de senere, viser, at adskillige nyttige udenlandske Vexter kunde ved Flid og Omhue ogsaa her i Sverrige plantes og bringes til Modenhed, saa vel til almindelig som sær-

deles

deles Nytte, saa seer man ligeledes uden Vanskelighed, at vor Omsorg bør tillige strekke til de sidste, ikke allene i den blotte Videnskab, men fornemmelig i den Iverksættelse, som her i de kolde Lande kan være tienlig.

Hvorved man i Besynderlighed ligeledes maa see paa de fornemste Lægedoms Urter og Farve-Græs i Henseende til deres Nytte, Art og Pleye, ligesom og Humle-Havers Plantning, hvilke ere magtpaaliggende og nyttige saa vel for Apotheqvene, som for de indrettede Farverier og Huusholdningen i Almindelighed.

Ey at fortie den Lyst og Øynes Forlystelse som vi have af de herlige Orangerier og skiønne Blomster-Parterrer, Cabinetter, Pyramide-Figurer, Alleer, Perspectiver og Statuer med mere, som tiene til Fornøyelse og Zirat, hvilke altid af dem, som dertil have Leylighed, udfordre en oplivende Omhue.

Det er og ikke de fleste ubekiendt, at Urtegaards-Kunsten er her i Riget, i sær i de senere Tider, høyt stegen, af den Aarsag har jeg ogsaa agtet det for min Skyldighed, i denne Bog at anføre, hvad jeg efter mange Aars egen Forsøg har befunden at være den gavnligste og paalideligste Maade, til at anlegge og befordre Kiøkken-Frugt- og Lyst-Haver, baade med inden- og udenlandske Vexter efter vor Luft og Jord-Arter, hvilke skille meget fra det, som de udenlandske Skrifter melde paa de Steder at kunde settes i Verk.

Og efterdi mit fornemste Øyemerke er, at den Ungdom, som har Lyst og Tilbøyelighed til denne

denne nyttige Konst, maae saa meget mere opmuntres og blive begierlig til at lære, og derved opnaae den fornødne Kundskab derudi, det Almindelige til Beste; saa skal jeg altid ansee det, som min største Fordeel, om, hvad jeg velmeent har anført, kan hertil være noget behielpeligt. Hvorhos jeg vil have alle og enhver, som legge sig efter Urtegaards Videnskaben, høylig anbefalet, at de, saa meget muligt er, see, at de faae nogen Indsigt i Natur-Historien, i sær i den Deel, som angaaer Vexter og Urter, samt nogen Grund i Physiqven, og at de derhos beflitte sig paa noget at kunde tegne efter de geometriske Grunde, til hvilket at lære, der og nu mere fornøyelig gives flere Leyligheder end tilforn.

Og altsaa fremlegger jeg nu, i Anledning af den Pligt, hvormed jeg er vort kiære Fædrene-Land forbunden, for den gunstige Læseres Øyne dette mit velmeente Arbeyde, hvilket jeg har givet Navn af den Svenske Have-Praxis, inddeelt i 6 Bøger med sine Capitler og Paragrapher, samt forsynet med 10 Kobberstykker *) tilligemed nogle nødvendige Erindringer for en Urte-Gaards Mand; hvorledes enhver Maaneds Forretning bør indrettes og iagttages. Men om Lægedoms Urterne bliver en Bog for sig selv, hvilken endnu er under Arbeide, og siden bliver tillagt, da den bliver den 7de Bog i dette samme Verk, naar den af

*) Siden Forfatteren har temmelig tydelig i Texten beskreven hvad som forestilles i de 10 Kobberstykker, har man, for ikke at giøre Bogen for meget kostbar, udelukt de 9, og allene beholdt det første, som viser alle Redskabe eller Verktøy, som bruges i en Have.

af Høye Vedkommende bliver agtet værdig at komme saa vidt *).

Alt dette anbefaler jeg den gunstige Læsere og udbeder mig hans Yndest, og det saa meget des mere, som jeg herved har ikke seet paa egen Nytte, mindre paa at blive anseet, men Omhed for Ungdommen, som tilforn er sagt, har hertil været den eneste Driv-Fieder. Jeg lever i fast Haab om den Retsindiges Gunst, og at mit lidet Arbeyde forsvares imod mine Misundere, efterdi Avind, og de derimod følgende umilde Domme, pleyer, hvor vel man end mener noget, dog ikke være langt borte. Den Retsindige derimod ynder et oprigtigt Forsæt, og dømmer upartisk derom.

Tilsidst indslutter jeg mig i den gunstige Læseres Yndest og Velvillighed.

P. LUNDBERG.

Det Kongelige Videnskabernes Academies Candidat, samt Oldermand i Urtegaards-Mands Amtet i Stokholm.

*) Ommeldte syvende Bog haver man ikke endnu seet, saa man ey veed, om den nogentid er kommet for Lyset, ellers havde man allerede til den gunstige Læseres Nytte og Fornøyelse føyet den til dette andet Oplag; men skulde man engang bekomme den, skal man giøre et á parte Tillæg deraf til denne Have-Dyrkning, eller og i Mangel af den, et andet nyttigt Anhang, som kan ventes med det første.

Denne Have-Bog
indeholder
følgende Bøger og Capitler.

Den første Bog
Om Kiøkken-Haven.

Den anden Bog
Om Frugt-Haven.

Den tredie Bog.

Hvorledes man tørrer og sylter alleslags Have-Frugter, samt Bær og Urter.

Den fierde Bog.

Om Lyst-Haver.

Cap. 2.

Den femte Bog.

Hvorledes man uden særdeles Bekostning kan opelske et ungt Orangerie.

Den siette Bog.

Hvorledes Humle-Haver bør anlegges og behandles.

Anhang.

Tillæg.

Liste over de fornemste og nødvendigste slags Frøe, henhørende til Kiøkken-Haven.

Urte-Frøe.

Abrod
Annis
Amarum verum
Balsam
Basilike større og mindre
Carbendikt
Carduus Mariæ
Cardon d'Espagne
Coriander
Dild
Fennikel
  Romersk Fennikel
Hiertens-Fryd
Karse
  Blom-Karse eller Indiansk Karse
Kiørvel
  Spansk Kiørvel
Krusemynte
Kummen
Lavendel
Løffel-Kraut eller Cocleare
Meyran eller Merian
Marum eller Amarum verum
Malurt
Melisse eller Hiertens-Fryd
Martrum
Petersillie
  Petersillie-Rødder
  Sukker Petersillie-Rødder
  Kruset Petersillie
Pimpinelle
Portulak, rød og grøn
Ruder
Rosmarin
Sar eller Peber-Urt
Salvie
Sillerie
Syre
  Spansk Syre
Spansk Peber
Spinat med runde Blade
Spinat med spidse Blade
Timian.

Kaal-Frøe.

Cypersk tidlig Blom-Kaal
Engelsk tidlig Blom-Kaal
Hollandsk tidlig Blom-Kaal
Stor Hollandsk hvid Hoved-Kaal

 Tidlig

Liste over de fornemste og nødvendigste slags Frøe.

Tidlig Hollandsk hvid Kaal
Grøn Savoy-Kaal
Guul Savoy-Kaal
Hollandsk rød Hoved-Kaal
Kruset bruun Kaal
Kruset grøn Kaal
Brunschwiger plat Cabus-Kaal
Kaal-Rabi over Jorden
Kaal-Rabi under Jorden
Snit-Kaal.

Rødder.

Gule Rødder
Cichorie-Rødder
Havre eller Scorzoner-Rødder
Pastinakker
Petersillie-Rødder
Roe-Kiørvel
Røde-Beder
Sukker-Rødder.

Erter og Bønner.

Store hvide Sukker-Erter
Store sortstribede Sukker-Erter
Tidlige Sukker-Erter
Tidlige ungerske Sukker-Erter
Tidlige Sabel-Erter
Krybe-Erter
Aspargis-Erter
Tidlige Skal-Erter
Tidlige Skalløse-Erter
Store hvide Tyrkiske Stang-Bønner.
Hvide Tyrkiske Bønner
Meget store Tyrkiske Slag-Sverd-Bønner
Hvide Krybe-Bønner
Brogede Krybe-Bønner
Valske Bønner.

Sallat-Frøe.

Konge-Sallat
Guul Hollandsk Prindsenkrop
Mohren Kop-Sallat
Guul Montre-Sallat
Guul Pral
Grøn Pral
Bruun Pral
Broged Forel-Sallat
Svensk Krop-Sallat
Lactuk
Endiven
Sommer-Endiven
Vinter-Endiven
Bredbladig Vinter-Endiv.
Kruset Vinter-Endiven
Feldt-Krop eller Rapunzel
Roe-Rapunzel.

Radis

Radis og Reddike-Frøe.

Runde Maaneds-Reddiker
Sorte Vinter-Reddiker
Hvide Vinter-Reddiker
Sorte Erfurter-Reddiker
Hollandske Radiser med kort Græs.
Hollandske lange Radiser.

Roe-Frøe.

Tidlige May-Roer
Sildige Roer
Lange gule Botfelske Roer
Smaa Markiske Roer
Norske Roer eller Næper.

Løg.

Jord-Æbler
Kartofler eller Potatos
Rød-Løg
Hvid Spansk Løg
Guul Hollandsk Løg
Sommer Purrio eller Porro
Vinter-Purrio
Charlotte-Løg
Johannis-Løg
Svensk-Løg
Græs-Løg
Hvid-Løg
Kaal-Løg.

Allehaande slags Frøe.

Agurke-Kierner
Grønne Agurke-Kierner
Ertesfokke-Kierner
Græs- Kar- eller Kurbis-Kierner
Melon-Kierner
Arbuse-Kierner
Asparges-Frøe.

NB. Man ønskede, at kunde give en sikker og tilforladelig Underretning om, hvor længe et hvert slags Have-Frøe kan giemmes, førend det bliver ubrugeligt, men da derom intet ret paalideligt haves, maa dette tiene til almindelig Efterretning, at ikkun nogle faa slags Frøe kan giemmes over to Aar; at man giør best, om man forskriver nyt Frøe hvert Aar; at Frøe forvares best i Træ-Skuffer, i et Skab, som bør staae i et tørt Værelse, hvor der ey er for varmt, ey heller nogen Tid saa koldt, at Vand skulde der fryse; i det øvrige bør Frøet vel renses

fra Jord og anden Ureenlighed, og saaledes kan Frøe giemmes i den muligste længste Tid.

Liste over de fornemste og beste slags Frugt-Træer.

Æbler.

Adams Æbler
Achties-Æbler
August eller franske Kant-Æbler
Bulderhuus
Borstoffer
Calville rouge
- - blanc
- - d'Automne
Court pendu rouge
- - - ronde
Citronat
Castor-Æbler
Cardinals-Æbler
Drue-Æbler
Engelske Klokke-Æbler
Fyrste-Æbler
Gaude Piping
Grand blanc
- Richard
Graae Rabouer

Hvid Krigs-Frugt
Hvide Kant-Æbler
Hollandsk Krigs-Frugt
Hennegau
Haute Bunte
Keyser-Æbler
Klapper-Æbler
Løg-Æbler
Muskovitter-Æbler
Nonne-Tipper
Peremeno
Passe Pomme blanc clair
- - - - ordinaire
- - - - rouge
Passe Calville blanc
Pater noster
- - Sohn
- - de Livre
- - Pund-Æbler
Pigeon rouge
- - blanc
Piping Engelske
Pomme natif

Pomme

Liste over de fornemste og beste slags Frugt-Træer.

Pomme violet
- - d'Olive
- - d'Sina
Prindse-Ebler
Rabillard
Rambour d'Orleans
- - rouge
- - verd
Reinette rose
- - d'Or
- - gris
- - rouge
- - jaune
- - couleure
Rosen-Hekker
Rommerske Kikker
Ramboulette
Røde søde Sommer-Ebler
Rød Krigs-Frugt
Røde Rostokker-Ebler
Røde Hane-Ebler
Røde stribede Ebler
Svibel-Ebler ordinaire } Løg-Ebler
Svibel-Ebler dobbelte } Løg-Ebler
Vienner-Ebler
Viin-Ebler
Qvæder-Ebler

Pærer.

Belle Sime
Bergamotte ordinaire
- - d'Hiver
- - longue
- - suisse
- - d'Automne
dobbelte
Besidare
Bon Chretien d'Eté
- - - d'Automne
- - - d'Hiver
Coville longue
Cornell Pærer
Citronat
Colmar d'Automne
Dobbelte Spise-Pærer
Dobbelte Keyserinde Pærer
Figen-Pærer
Fyrstelige Taffel-Pærer
Grand Cuisse de Madame
Grand Moscateller
Grand blanc
Grand Citron de Carmes
Hvide Madame
Kryder-Pærer
Mouille bouch d'Hiver
- - d'Eté
- - Coville soif
Orange d'Eté musque
- - d'Hiver

Liste over de fornemste og beste slags Frugt-Træer.

Oignon musque
Petit blanc
- blanquet
- Moscateller
Poire royal
- d'Madame
- Boré
- gris
- rouge
- isembard
- blanc
- dogene
- d'Hiver
- Magdalene
Pfalzgreve-Pærer
Rousalette d'Hiver
- - d'Reing
Qvæder-Pærer
Sinthermein
Stor Rosette d'Hiver
Viin-Pærer
Tidlige Viin-Pærer
Venus-Pærer
Virgouleuse.

Kirsebær.

Hund Kirsebær
Søde Moreller
Tidlige Fugle-Kirsebær
Kirsebær von der Nat
Enkelte May-Kirsebær
Dobbelte May-Kirsebær
Hierte-Kirsebær
Guld-Vægts Kirsebær
Bryffelske brune Kirsebær
Moskatel-Kirsebær
Glas-Kirsebær
Kølniske Kirsebær
Sorte Spanske Kirsebær
Røde Spanske
Hvide Spanske
Kirsebær med dobbelte Blomster
Schvolske Kirsebær
Gadrops Kirsebær
Orange-Kirsebær
Ronanske Kirsebær
Brogede Spanske Kirsebær
Drue-Kirsebær
Ordinaire sorte Kirsebær.

Plommer.

Damas noir blanc
Imperial
Mirabella violet
Mirabelle verd
Mirabilant Couleur
Prune de St. Catrine
La grande Lapa
Store gule Eg-Plommer
Grønne Eg-Plommer
Store røde Eg-Plommer

Gule

Liste over de fornemste og beste slags Frugt-Træer.

Gule Apricos-Plommer
Røde Apricos-Plommer
Gule Morunker
Grand Dame
Grønne Svedsker-Plommer
Gule Svedsker-Plommer
Leipziger Svedsker-Plommer
Store Ungerske Svedsker-Plommer
Tidlige brune runde Plommer
Johannis-Plommer.

Aprikoser.

Tidlige røde Aprikoser
Store hvide Aprikoser
Orange-Aprikoser.

Persiker eller Pferskener.

Store Schwulske Persiker
Store Montagne Persiker
Blod-Persiker
Magdalene rouge
" " blanc
Tidlige Melcatons
Sildige Melcatons
Persiker med dobbelte Blomster
Johannis-Persiker.

Viindruer.

Vroege van der Laen
Tidlige blaa Spanske
Lange blaa Spanske
Tidlige blaa Leipziger
Hvide
} Viindruer.

Adskillige

til Plantage, Pyramider, Hekker, Ziratet og anden Nytte tienlige Træer.

Morbær-Træer, sorte og hvide
Sellitske Nødder
Lambertske Nødder
Valnødder, store og smaa
Spanske Nødder
Ipern
Mispler
Linde-Træer med bredere og smalere Blade
Castanie-Træer
Arons Træer
Aske-Træer
Buxbom lav og høy
Taxus eller Barlind
Hvid Torne
Hage-Torne
Liguſtrum
Hindbær, røde og hvide
Rips, røde og hvide
Soel-Bær

Stik-

Stikkelsbær, røde, hvide, grønne	Laurus Cerasi
	Ketmia Arabica
Siringa, blaa og hvide, eller Sirener	Alle slags Rosen-Træer
	Corneille-Kirsebær
Jasmin-Træer	Craprifolium.

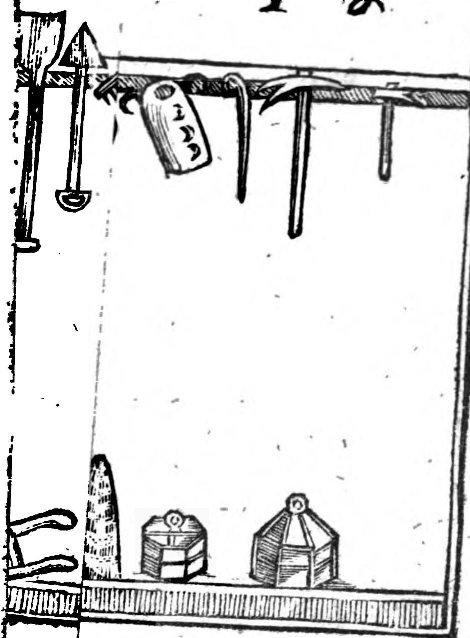
NB. Af de fleste foreſtaaende slags Frugt-Træer gives høystammige, halvstammige og lavstammige eller Dverg-Træer, hvilke enhver efter eget Behag kan forskrive eller selv opelske. De sidst benævnte adskillige slags Træer kunde ved jevn og forsigtig Ave under Kniv og Sax opdrages efter eget Gotbefindende, høye og lave, efter som deres Natur best kan taale.

Man har med Flid ikke villet give nogen Liste over Blomster, i Tanke, at de, Bogen selv anfører, kunde være nok til en Begyndelse, og tilstrekkelig Zirat i en Have.

Ind-

ningen, og den [illegible]
Kiøkken=Have, hvilken udi Gange og Qvarterer inddeles, saa at den øverste Deel, som hører til

Lyst-Parterret, anlægges med Buxbomis Tegninger, Bousqvetter, Hækker og Pyramider, og derimod bliver den nederste Deel ved Gangene ordentlig besat med Træer, og i Qvartererne med Jord-Frugter; Men skulle den nederste Plads være sumpig eller bestaae af for vaad Jord-Mon, saa nedlegges et slags Steen-Render *) under Gangene eller Qvartererne, og oven paa dem grusagtig Fylding; og da bør Renderne løbe didhen, hvor Vandet best kan have Afløb, hvorefter Pladsen siden med god Jord opfyldes og jævnes.

Som man nu kortelig har omtalt, hvad der ved en Kiøkken-Frugt- og Lyst-Haves Anleggelse bør iagttages, i Henseende til alle derved forefaldende Omstændigheder; Saa bør og ikke Jorden forglemmes, som er en Moder for alle voxende Træer, Græs og Urter, hvis Art og Beskaffenhed ret at kunde forstaae, og at skille dem fra hinanden indbyrdes, samt at vide hvilke Væxter i enhver slags Jord-Art best trives, bør være en Urte-

*) Jeg tænker, at det er et slags Steen-Render, som Bønderne paa en deel Steder i Norge giøre, hvor de i Moser og andre meget fugtige Steder opkaste en bred og dyb Grav, hvilken de fylde med store Stene, og deroven paa Grus og Jord, hvorved det overflødige Vand trækkes bort, og fies imellem Stenene til Afløbs-Renden.

Urtegaards-Mands allerførste og fornemste Foretagende.

For herudi at være de mindre kyndige til Tieneste, vil jeg her opregne de meest bekiendte Jord-Arter, og, saa vidt jeg har giort Forsøg, beskrive deres Egenskab, Natur og hvad Salter eller Mineralier de indeholde, hvilke ere 6 Slags, nemlig alkalisk, vitriolisk, saltagtig, salpeteragtig og svovelagtig, samt alunagtig, saavel som og de, der ere varme eller kolde, med mere.

Hoved-Jord-Arterne ere fire Slags, saasom: 1) Leer-Jord, 2) Mo-*), Aur- eller Hede-Jord, 3) Sand-Jord og 4) Sort-Muld, hvilke atter inddeles i sine Sorter, enten eftersom de ere i sig selv af Naturen, eller som de ere ved Blanding, det er skeet ved allehaande Tilfælde.

Den første Hoved-Jord-Art er altsaa Leer-Jord, der igien deles i 10 Slags, hvorblant er 1) Blaae-Leer, som findes baade gandske blaae-agtig og bleg-blaae, og er haardere og blødere: Denne Leer-Art er bindende, sød, sey og fed, kliin- eller olie-agtig, og bestaaer af

*) De Svenskes og Norskes Mo-Jord er det samme som de Danskes Hede-Jord; dog er denne Jord-Navn i Norge ikke meget bekiendt.

blødagtige Dele, saa at den i Munden smelter som Smør: Den har nogen Smag af Salt, er den tungeste af alle Leer-Arter, og lader sig vel blande med andre Jord-Arter. 2) Hvid-Leer, er bedsk, mat og mager, og ligeledes bindende. 3) Rød-Leer, er bitter og bindende, og indeholder noget Minerale; 4) Graae-Leer, er kold, bindende og af sødagtige Dele, er den blødeste af alle Leer-Arter at arbeyde udi. 5) Grus-Leer, er grov og af Naturen kort og bedsk, da dens Dele ere smaae Stene, hvorover den er noget løsende. 6) Skive-Leer, saa kaldet, efterdi den i tørt Veyr bliver ligesom i Skiver eller Lag, er haard og lader sig let opløse, og naar man arbeider den, falder den hen blandt Jorden, som smaae Steen-Splitter. 7) Tærning-Leer, ligger gemeenlig paa saadanne Steder, hvorunder er en Bierg-Strækning, sprækker i Tærninger, naar den bliver tør; er bedre at arbeide end Blaae-Leer, har i sig noget Vitriolisk Salt, men er af Naturen bedsk, og noget bindende; er sviga agtig at dyrke, besynderlig i tørre Sommere, og naar man vil hielpe den ved Vanding, foraarsages i den en usund Dunst, hvoraf der kommer Klump-Rødder og Jord-Orme. Alle foranførte Leer-Arter ere kiølige, men iblant dem alle er

Blaae

Blaae-Leer meest kolig. 8) Kalk-Leer, hvilken er for varm, tør og dunstefuld, skarp og bidende, er i sig selv foruden Blanding til ingen Ting nyttig; Men 9) Kalk-Mo (Kalk-Hede) eller Mergel, *) som tages i Dale neden under Kalk-Bierge, eller og, som ligger oven paa skiulte Kalk-Bierge, er god at giødske med, i sær i Dale og paa fugtige Steder, der ellers for Væxter og Træer vilde være for kolde, af hvilken Mergel de da opvarmes og blive brugelige. Hid kan og føres den saa kaldede 10) Qvik-Jord eller Leer; den er frie for Salt, og er meget syrlig; og efterdi den om Vaaren i mildt Veyr, samt om Efter-Høsten skyder sig op og giærer, saa kan om Høsten ingen Ting derudi saaes eller plantes, for Vinteren over at blive staaende, efterdi Rødderne aldeeles opskydes; Men om Vaaren, naar Tør-Veyret har begyndt at indfalde, kan derudi plantes, efterat den tilforn er vel tillavet ved Blanding af anden saltagtig Jord. **).

 Den

*) Foruden den meget smukke Afhandling om Jord-Mergel, som findes i det oeconomiske Magazins 4de og 5te Tome, og som til almindeligere Nytte burde trykkes for sig selv, fortiente at læses paa Dansk hvad Steen-Biørnsøn derom har skrevet paa Svensk.

**) Det er vel til deels en Sandhed hvad Autor har skrevet om Qvik-Jord eller Leer, men jeg troer dog derhos

Den anden Hoved-Jord er Sand Jord, bestaaende af større eller mindre Steen-Dele, og deles i 6 Slags, saasom 1) Grov-Sand, er tørrende og opløsende. 2) Brunagtig Sand, er af lige Beskaffenhed. 3) Rød-Sand er om Sommeren den hedeste blandt alle Sand-Arter, og saaledes saa meget mere tørrende. 4) Graae-Sand, er blød, varm og tørrende. 5) Aske-hvid Sand, er ligeledes varm og tørrende, men har nogen Muld i sig og er flydende. 6) Hvid Søe-Sand, er løsende, tørrende og rindende; Ellers er det mere end bekiendt, at al Sand, ligesom og Steen varmer om Sommeren og kiøler om Vinteren, dog mere eller mindre efter de Dele, som den indeholder *).

Den

derhos, at Erfarenhed skal vise, at ikke andre Værter, end de Slags Træer, hvis Rødder stikke brav dybt, kan plantes i denne Jord-Mon, efterdi den i sin Giæring skyder de mindre Værter op, om ikke det eene, saa dog det andet Aar, hvorfor man giør meget vel, om man graver denne Jord bort, og fylder anden i Steden, eller og blander den vel med andre Jord-Arter.

*) Det nægtes aldrig, at Sand tørrer om Sommeren; men om Steene giøre det samme, kan tvivles; thi man seer jo, at, hvor der i Agre eller Enge findes Steene, som paa Siderne have fornøden dyb Jord for

Den tredie Hoved-Jord er nu efter Ordenen Mo-Jord, Aur- eller Hede-Jord *) hvilken er flydende, let og løs, samt af en naturlig drivende Varme. Den Mo-Jord, som findes paa høye Bakker, har mange smaae sammenhængende og uforandrede Rødder, saasom besynderlig Thymus Campensis eller vild Timian, er ikke dyb, og altsaa haves deraf ikkun liden Forraad; Men den Mo-Jord derimod, som ligger i Dale og neden for Bakker, hvilken ikke kan siges at være enten Sand eller Jord, men er af adskillige slags Dele blandet, og hvor Træer vore frodige, er af Naturen olie-agtig og syrlig. Fremdeles findes iblant flere, i sær 2 Slags Mo-Jord, hvilke herefter ved Leylighed skulle blive omtalte.

Angaaende den fierde eller sidste Hoved-Jord, som er sort Muld, og ellers kaldes Mad-Jord, da bestaaer den af 8 adskillige Muld-Arter

for Væxterne, Korn og Græs, staaer stærkt og frodigt, man veed og i Norge, at den der saa kaldede Kupul-Steen er meget tienlig paa Ageren, thi disse Stene bevare Rødderne for stærk Hede.

*) Mo-Jord synes at maatte indeholde en deel Mergel, og er altsaa meget tienlig helst i Sammensætning med andre.

ter *) som herefter følge: 1) Eng-Muld, voxer og forøges af adskillige Slags nedfaldne og forraadnede Græs, hvoraf den indeholder et alkalisk Salt, og er kiølig. 2) Sand-Muld, er løsende, varm og drivende. 3) Bierg-Muld, er fed eller olieagtig, løs og meget drivende. 4) Kier-Elle- og Dynd-Jord eller Muld, har en stærk Syrlighed med et flygtigt Salt, er kiølig og har en Bedskhed af Elle-Træernes Rødder og de deraf nedfaldne Blade, er meget sund, naar den bliver blandet med de mindre sunde og varme Jord-Arter. 5) Ener-Muld er gandske fed, olieagtig, varm, sund og drivende. 6) Birk-Muld er fødagtig, men maver og kiølig. 7) Toll- eller Fyrre-Muld bestaaer meest af forraadnede Barr, Gummi eller Harpix, paa Norsk Qvae, og er des Aarsag sund, fød, varm og drivende: Hvorunder paa en deel Steder findes en gulagtig Mo, gemeenlig Sand-blandet, som er fed og af Alkalisk Salt, samt nogen Syrlighed, hvorfor den og er meget sund

*) Det er artigt nok, hvad Forfatteren her anfører om Muld-Arterne, efterdi man deraf kan lære at kiende en Deel af Træers Egenskaber, som voxe i Mulden: Men efter Forfatterens Maade kan utallige flere Muld-Arter bestemmes i Betragtning af de mineraliske, animaliske og vegetabiliske Dele, hvormed den tilfældigviis kunde blandes.

und. 8) Gran-Muld: er dybere end den næst foran omtalte, men næsten ligesaa fed og sund i Henseende til det nedfaldende Barr og Gummi, dog koldere end den forrige, har og en bitter Smag. Derunder findes og sammesteds en Mo-Jord, som er af lige Beskaffenhed med den, som findes under Toll-Mulden. *)

Fornevnte Hoved-Jord-Arter med de derunderhørende adskillige Slags, have enten uforandrede været til siden Naturens Begyndelse, eller og de have aarlig forøget sig selv og tilvoxet. De kunde og til deels indbyrdes sammenblandes, at derved den usunde kunde blive sund og saa videre: Men førend man foretager sig at tale om denne Sammenblanding, findes det nødvendigt, at røre ved og beskrive de sammenbrændte **)

*) Fornevnte Muld-Arter, som af Træernes Gummi, Bark rc. have Navn efter Træerne, synes ikke længere at være ret tienlige til samme Brug, end indtil Træe-Delene ere vel uddunstede, hvilke ikke uden Vanskelighed igien kunde erstattes, hvilket siden sees.

**) Sammenbrændte Muld-Arter kaldes de, som, efter at de ere lagte i Høye, ere komne i Giæring og Brand, hvorved de sammensatte Deles Egenskaber ere ligesom gangne ind i hinanden.

Muld-Arter, som formedelst Hendelser ved Blandinger eller Tilsætninger ere blevne til, og som man i Almindelighed kalder Giødsel, hvilke ere følgende: 1) Heste-Giødsel: er let, varmende og løsende, og indeholder Salpeter: 2) Koe- eller Oxe-Giødsel: er ring, løsende og mindre Varm, har ligesaa Salpeter i sig, men er kraftigere end den første. 3) Faare-Giødsel: er let, løsende og varm, samt i og for sig selv salpeteragtig, men indeholder og noget alkalisk Salt, hvilket kommer af det Riis, som derudi bliver blandet i Faarestien.*) 4) Gede-Giødsel, er gandske

*) I Sverrig og Norge, hvor Faarene for det meste fødes med Riis, Løv- og Toll-Bar, kan Faare-Giødselen siges at eye alkalisk Salt, men ikke saa vel i Dannemark, hvor Faarene intet faae uden reent Græs. Men da Faare-Giødselen er i Dannemark ligesaa kraftig som i Norge og Sverrig, troer jeg, at denne Kraft maa komme af Faarenes Pis, hvilket i Faarestien bliver i Møgen, som derved sættes i Giæring. Ellers maa man ønske, at de Norske vilde lade den Maade at føde Faar af Skoven fare, thi ey allene bliver Skoven derved ødelagt, men Faarene endog mindre, deres Kiød ikke nær saa behageligt, som deres, der ere fødde med Græs, og Ulden slet. Hvad er vel Aarsag til at de Islandske Faars Kiød er bedre og deres Uld meget finere, længer og tykkere, uagtet at

gandske hidsig, fed og salpeteragtig, men er tillige flygtig. 5) Hiort-Giødsel, hvilken faaes i deres Stalde eller Skyul i Dyrehavene, er let, løsende og varm. 6) Hønse- eller Due-Giødsel er tør, varmende og løsende, giver og sin særdeles Nytte. 7) Giæs- og Ænders-Giødsel: er for meget brændende, hvorom den Mark, hvorpaa Giæs og Ænder stedse gaae og opholde sig, kan vidne. 8) Svine-Møg er uduelig til nogen Giødning i Frugt- eller Kiøkken-Haver i Henseende til de deraf opstigende usunde Dunster, som foraarsage Madikker: Men til at forvare Jorden for Muldvarper, hvor de vise sig, er den tienlig og brugelig. 9) Spaan-Jord *) som bestaaer af sammenbrændt Bark, Træe eller Spaane, er let, løsende og kiølig, samt alkalisk. 10) Morads-Jord, kaldes den Jord, som er sammenbrændt af alt det, som i en Have kan samles, og til Forraadnelse i Hobe legges, saasom Riis og Grene af Træer, som have Gummi i sig, saavelsom alle slags Stilker og Ragerie, hvoraf den største Deel indeholder alkalisk Salt og Syrlighed,

at de hører hiemme længer mod Norden end Norge? Intet andet end det, at de faae intet til Føde af Skoven.

*) Denne Jord kaldes paa Norsk Flis-Møg eller Tros-Møg.

hed, er fed, løsende og maadelig kiølig. 11) Myre-Jord som tages af forraadnede Myre-Tuer, bestaaer allene af Bark og Barr med mere, som har Gummi eller alkalisk Salt i sig, er varm og sund *). 12) Aske-Jord, som udkastes paa Tvette-Pladserne, har alkalisk Salt hos sig, og er nyttig ved visse Tilfælde. 13) En slags Jord, som kaldes Dyre-Jord, er den, hvorpaa allehaande Dyr ere blevne liggende døde og forraadnede, har en Fedme og velgiødende Kraft i sig, i Henseende til de fede- eller Ister-agtige Dele, den har indtrykket, hvoraf den bliver ligesom elementarisk, og des Aarsag sund. 14) Den Samling, som gisres af allehaande saltagtige og syrlige Sager, som af Kiøkkenet udkastes, er, naar den er vel sammenbrændt, gandske sund at giødske med: har stærk Salpeter og Syrlighed hos sig, og er derudover gandske drivende og varmende, men, naar den tages ubrændt, fordriver den Muldvarper, thi de taale ikke den stærke Syrlighed **). Man

*) At bruge den som Giødsel vides paa mange Steder i Norge: mange brænde Myre-Tuerne, og betiene sig af Asken til Giødsel. At Myre-Tuer har en god Kraft kan sluttes deraf, at de bruges med god Nytte til Fod-Bad, ja til at destillere Aqvaviter af.

**) Møgen eller Giødselen synes at kunne meget bedre behandles end som paa de fleste Steder i Dannemark skeer,

Man kan og paa adskillige Maader forøge Giødselen, om den nogensteds skulde være utilstrækkelig, saasom først naar man graver en Grav, hvori legges Fæe-Gaards-Giødsel *) Lag paa Lag, smaat sønderhakket Riis af Toll-, Fyr- og Gran-Træer, som underqvistes af ung Skov, som staaer forqvælet, hvorved Skoven siden faaer en smuk Væxt og frisk Luft: og naar disse Lag 2 à 3 Aar brænde tilsammen, bliver ey allene Giødselen forøget, men og meget sund og drivende baade i Haver og paa Agrene, og har baade Salpeter

sker, hvor den almindelig kastes hen i et dybt Hul til en Side af Gaarden, hvilket Hul er altid fuldt af Vand, hvorved Møgens Brand forhindres, hvilken her er saa meget mere nødvendig, som alt hvad der af Strøe og andet Ragerie kastes udaf Staldene, føres hen paa Møddingen, hvor det bliver liggende uden at igiennemgaae nogen Forandring, indtil det omsider kiøres ud paa Ageren, hvor det i Sommerens Hede hastig tørres, visner og taber sin liden Kraft. Det var unægteligt, i mange Henseende bedre, om Landmændene anlagde deres Mødding paa et tørt Sted, hvor den overflødige Fugtighed kunde løbe af; men endnu bedre var det, at ingen Mødding blev kiørt af Ageren, førend den var 2 Aar gammel.

*) Fæe-Gaards-Giødsel kan kaldes det spildte Foer, Ragerie og Møg, som i Fæe-Gaarden trædes under Fødderne, men kan dog blive god Møg.

peter og alkalisk Salt hos sig. Paa den anden Maade forøges Giødselen, naar man lader opgrave en Eng- eller Græs-Mark, som, uagtet den har 3 Qvarteer eller en Alen dyb sort og fed Jord, dog alligevel ikke kan bære noget Græs, efterdi Rødderne ere overløbne og qvæles af Moss: Denne opgravne Muld eller Jord legges i Høye at brænde sammen et Aars Tid, og naar den saaledes er sammenbrændt, føres den enten i Haven eller paa Ageren, da den giver en herlig og god Væxt. Til derefter at faae en overflødigere Græs-Væxt paa den opgravne Plads, udsaaer man derpaa Klever- eller andet Høe-Frøe, som nedharves, da der siden bliver en frisk og riig Græs-Væxt: Man kan og besaae denne Plads med Havre, efter at den forud er oppløyet, da den derpaa voxende Havre ikke bør komme til Modenhed, men afskiæres, medens den er grøn, og tørres til Høe paa det at Rødderne ikke maae blive udmattede ved Frugtens fuldkomne Modenhed, men beholde sin Kraft og binde sig til en stærk og riig Græs-Væxt. Den tredie Maade at forøge Giødselen er, naar man tager Kull-Stybbe *) som

*) Kull-Stybbe er det Støv som findes paa Kull-Bunden i Kull-Milerne af sønderstødte Kull og Kull-Milers Jord-Tag.

som faaes fra de Steder, hvor Kull-Milér har staaet, hvorunder først strøes med brændt Mo-Sand blandet med Aske og smaae Kull: er meget løsende, heed og tørrende, samt indeholder et Alkalisk Salt, og for disse Egenskabers Skyld er allermeest tienlig til at fylde med paa sumpige Steder baade i Haver og paa Agre. Og ihvorvel der kunde gives flere Maader at forøge Giødselen, vil man dog for Vidtløftigheds skyld forbigaae dem, og allene henstille til en god Huusholderes egen Omsorg at anskaffe sig tilstrækkelig Giødsel, naar de almindelig bekiendte mangle ham.*)

Og som hidindtil er givet Beskrivelse baade over alle Jordarters Natur, den Kulde eller Varme, Magerhed eller Fedme, tilligemed Bindings eller

*) Der er en heel Deel om Møgens Formerelse skrevet baade i Fædrenelandets og andre Sprog. Jeg vil her anføre en Blanding som en Brugs Patron i Sverrig foreskriver saaledes: 10 Læs god Faare eller Sommer Koe-Møg, 10 Læs sort Muld, Kier- eller anden Mad-Jord, 20 Læs Leer, Leer- eller Sand-blandet Muld, 6 Tønder ulædsket Kalk blandes sammen i en dertil indrettet Hytte, og i 3 Aar vandes med 9 à 10 Tønder Urin, hvilken Giødsel, som udgiør nogle og 40 Læs, er nok for et Tønde-Land, og næst Guds Velsignelse kan give 100 Folds Høst.

eller Løsnings Kraft, som de indeholde, som og over allehaande slags Giødsel og dens Formerelse; saa vil man og til Slutning tale om Jord-Arternes Blanding med hinanden, samt hvad for Giødsel den eller den Jord-Art fordrer, for derved enten at giøre kiølige Jord-Arter varme, de magre fede, og de bindende løse, og tvertimod, alt eftersom man ved en Kiøkken-Frugt- eller Urte-Haves-Anleggelse forefinder Jord-Arten paa Steden, eller og efter som Træerne og Jord-Frugterne med mere, hver efter sin Natur, udfordre og ville have: Man vil nu derfor handle om hvorledes: 1) Leer-Arterne skulle blandes og opløses, at man af dem med Tiden kunde faae en drivende og frugtbar Jord. Blaa-Leer, der er den første iblant Leer-Arterne, som man tilforn har beskrevet, opløses og varmes best af rød Sand tillige med Sand-blandet Mo-Jord, giøres let ved Kull-Stybbe og Morads-Jord, og giødskes med udbrændt Heste-Møg *) Hvid-Leer opløses med fiin Rød-Sand og Mo-Jord, giøres let,

*) Siden enhver Jord- eller Leer-Art vil giødskes med sin Møg-Art, er det fornødent, at enhver Slags Møg legges i Mødding for sig selv, og at ikke alle, som paa de fleste Steder skeer, blandes i hinanden i een Mødding.

let, lind og varm ved Toll- eller Gran-Muld, og giødskes ved Heste-Møg og Spaane-Jord. Rød-Leer, som har noget Minerale i sig, saa-som den ligger oven paa eller tet hos skiulte Bierge, opløses af Sand-Mo, som tages under Toll- eller Gran-Muld og er alkalisk, kan og giødskes med de nyelig omtalte Slags Muld-Arter tilligemed Heste-Møg og Bierg-Muld. Graae-Leer, opløses med noget Mo-Jord, som tages i Dale neden for Bierge, tilligemed een af forberørte Slags Muld, som giør den blød og varm, og giødskes med Heste-Møg. Grus-Leer giøres lind ved Enge-Muld tillige med Mo-Jord tagen af Bakker; kan giødskes med Koe-Møg eller Spaane-Jord.

Skive-Leer: Denne Leer er heel vanskelig at opløse, om det ikke lader sig giøre ved stærk Tillavning af olieagtig Mo-Sand, tilligemed Enge-Muld og en Samling giort af allehaande udkastede salpeteragtige og syrlige Sager, der ere vel sammenbrændte, og giødskes brav tykt med Heste-Møg. Tærning-Leer, opløses af olieagtig eller alkalisk Mo-Sand, giøres lind enten af Enge- eller Ener-Muld, bør stærk giødskes med salpeteragtig Møg af Heste eller Køer, tilligemed nyelig omtalte syrlige Samling. Kalk-Leer,

oploses med alkalisk Mo-Jord fra Dale eller Bakker, deblandet med Enge- eller Spaan-Jord, og giødskes med Koe-Møg tilligemed noget salpeteragtig Jord, saa at dens skarpe Natur derved maa formildes. Qvik-Jord eller Leer, *) kan hielpes paa følgende Maade, nemlig: efterat man har opgravet den giærende Jord, nedsenkes derudi faste og store Stene, hvorpaa legges grov Sand-Grus, og siden Blaae-Leer, samt derovén paa en tillavet Leer-Jord, som giødskes paa een af forberørte Maader. 2) Dernæst kommer den anden Hoved-Jord-Art, som er Sand-Jord eller Sand-Grund. Grov-Sand hielpes og bindes med Graae-Leer og lidet olieagtig Blaae-Leer, giøres lind med tilstrækkelig Muld af Enge eller deslige Steder, eller og med Kiær-Muld, og giødskes med Koe- eller Oxe-Møg. Brunagtig Sand udfordrer for at giøres lind meget olieagtig Blaae-Leer, men meest Graae-Leer tilligemed en svalende eller kiølig Muld, saasom fra Enge eller

*) Denne Leer-Art bliver neppe god, uden den enten deles udgraves eller fra Bunden opgraves og blandes, hvilken Blanding er høystfornøden i Betragtning at denne Leer er saa fiin og tæt, at det Vand, som den drikker i sig, kan ikke slippe udaf den igien; men det bliver staaende, settes de syrlige Dele i Giæring, hvorved Leeret med Væxterne skyder op.

eller Kiær, den giødskes med Koe-Møg. Rødi Sand, derudi blandes meest olieagtig Blaae-Leer, og for en Deel Graae-Leer, for at giøre denne Sand baade kiølig og bindende, hvortil kan legges Spaane-Jord eller Kiær-Muld, hvilke og saa kiøle, og giødskes siden brav med Koe-Møg. Graae-Sand hielpes og kiøles med Graae-Leer, hvortil kan legges Birk- eller anden olieagtig Muld, den giødskes paa foranførte Maade. Aske-Hvidi Sand, derudi blandes Blaae-Leer og alkalisk Muld. Hvid-Søe-Sand *) ifald man skulle komme til at anlegge en Have ved nogen Søe, hvor en saadan hvid Sand-Grund findes, er den og god, efter at den er bleven vel blandet med Graae-Leer, samt tienlige Muld-Arter, som Bakke-Muld under Træer: giødskes baade med Heste- og Koe-Møg tilsammen.

3. Siden kommer efter Ordenen den tredie Hoved-Jord-Art, som bestaaer af adskillig Slags Mo, hvilke ere af de beste Jord-Arter til at anlegge Træ-Skoler og at plante Træer udi med mere, saasom alle Slags Kaal, og endeel Rod-

*) De Norske maae mærke, at ved Søer og Søe-Sand forstaaes ikke Havet og Hav-Sand, som de kalde Søe og Søe-Sand, men ferskt Vand og Sand, som findes i saadanne Vande.

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] Jord: Og naar Grun-
[illegible] [illegible] Planter [illegible] af Ae-Jord, saa tilla-
[illegible] [illegible] [illegible] Graae-Leer: Men som visse Plant-
[illegible] [illegible] [illegible] Leer, saa tages det i agt,
[illegible] [illegible] [illegible], tilligemed den Sort-Muld,
[illegible] [illegible] [illegible]; den giødskes med Koe-
[illegible] og [illegible] [illegible] Giødsel.

§ [illegible] [illegible] Sort-Muld-Ar-
[illegible]. [illegible] de her, og kunde blandes
[illegible] [illegible] [illegible] første Anlegning med
Graae-Leer, paa det den maa blive fastere, hvor-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Aske-Hood eller Søe-
Sand tilligemed Ae-Jord, som de der ere var-
[illegible]. [illegible] [illegible] det meste med Heste- og
Koe-[illegible]. Sand-Muld, det i sig selv har
Sand Dele, fordrer noget mere Graae-Leer og
[illegible] [illegible] af den blaae fede Leer, paa det at Giødse-
[illegible] [illegible] maa [illegible] af den: Giødskes med Koe-
[illegible]. Kaar-Muld: Om en Frugt-Have bliver
[illegible] paa de Steder, hvor det er Kiær-Grund,
[illegible] [illegible] Kaar-Mulden, og der fyldes i Steden
[illegible] smaae Steen *) og Grus, som varmer, og
der-

*) Disse smaae Steene bør ikke være større end smaae Rød-
der, da de giøre en god Virkning, naar Jorden med
dem blandes, hvilket jeg i sær har erfaret i alt for salt
Leer-Jord, hvilken før Blandingen har været gandske
[illegible], men efter Blandingen overflødig frugtbar.

-roven paa med Blaae-Leer, at ikke Fedmen
-a blive fortæret af Gruset, hvorpaa den opka-
-de Muld siden føres tilbage. Denne Slags
Jord blandes siden med lind og Graae-Leer, som
-ør Mulden fast, samt med fiin Sand og nogen
Jord, som varmer den. Giødskes med Heste-
Møg eller en anden Slags salpeteragtig Giødsel.
Toll- og Gran-Muld: skulle en Have fra første
Begyndelse af anlegges paa en saadan Plads,
hvoraf Toll og Gran borthugges, saa er den god
og sund, efterdi deres Muld haver megen Gummi
i sig: Og som disse Muld-Arter gemeenlig ogsaa
have en Mo af alkalisk Salt under sig, saa er
Mulden saa meget desmere beqvem og sund: men
de bør dog blandes med nogenlunde lind Graae-
Leer og tilstrækkelig Giødsel af Koe-Møg.

Fremdeles og i Anledning af at man i Be-
gyndelsen har talt om 6 Slags Salter eller Mine-
raler, som skulle findes og ligge skiulte i Jorden,
vil man og give en nøye Underretning, om hvorle-
des og paa hvad Maade, man skal kunne erfare,
hvad Salter eller Mineraler en Jord-Art indehol-
der, som følger:

1) Den Jord, som indeholder alkalisk
-, kiendes derpaa, at naar deraf tages no-

 get

Frugter, som fordre fast Jord: Og naar Grunden eller Pladsen bestaaer af Mo-Jord, saa tillaves den med Graae-Leer: Men som visse Plantninger fordre en stærkere Leer, saa tages det i agt, at en saadan tilsettes, tilligemed den Sort-Muld, hvovaf man har Forraad; den giødskes med Koe-Møg og anden sammenbrændt Giødsel.

5) Tilsidst forekomme Sort-Muld-Arterne, hvorledes de bør, og kunde blandes. Enge-Muld tillaves ved første Anlegning med Graae-Leer, paa det den maa blive fastere, hvorudi ogsaa blandes nogen fiin Aske-Hvid eller Søe-Sand tilligemed Mo-Jord, som de der ere varmende. Giødskes for det meste med Heste- og Koe-Møg. Sand-Muld, der i sig selv har Sand-Dele, fordrer noget mere Graae-Leer og noget lidet af den blaae fede Leer, paa det at Giødselen ikke maa fortæres af den: Giødskes med Koe-Møg. Kiær-Muld: Om en Frugt-Have bliver anlagt paa de Steder, hvor der er Kiær-Grund, da opkastes Kiær-Mulden, og der fyldes i Steden med smaae Steen *) og Grus, som varmer, og der-

*) Disse smaae Stene bør ikke være større end smaae Nødder, da de giøre en god Virkning, naar Jorden med dem blandes, hvilket jeg i sær har erfaret i alt for salt Leer-Jord, hvilken før Blandingen har været gandske uduelig, men efter Blandingen overflødig frugtbar.

deroven paa med Blaae-Leer, at ikke Fedmen maa blive fortæret af Gruset, hvorpaa den opkastede Muld siden føres tilbage. Denne Slags Jord blandes siden med lind og Graae-Leer, som giør Mulden fast, samt med fiin Sand og nogen Jord, som varmer den. Giødskes med Heste-Møg eller en anden Slags salpeteragtig Giødsel. **Toll- og Gran-Muld**: skulle en Have fra første Begyndelse af anlegges paa en saadan Plads, hvoraf Toll og Gran borthugges, saa er den god og sund, efterdi deres Muld haver megen Gummi i sig: Og som disse Muld-Arter gemeenlig ogsaa have en Mo af alkalisk Salt under sig, saa er Mulden saa meget desmere beqvem og sund: men de bør dog blandes med nogenlunde lind Graae-Leer og tilstrækkelig Giødsel af Koe-Møg.

Fremdeles og i Anledning af at man i Begyndelsen har talt om 6 Slags Salter eller Mineraler, som skulle findes og ligge skiulte i Jorden, vil man og give en nøye Underretning, om hvorledes og paa hvad Maade, man skal kunne erfare, hvad Salter eller Mineraler en Jord-Art indeholder, som følger:

1) Den Jord, som indeholder alkalisk Salt, kiendes derpaa, at naar deraf tages no-

get lidet i Munden, og der nogle gange er bleven omveltet, faaes eller kiendes deraf en gandske syrlig Smag *).

2) Den der har Victriol i sig, smager skarpbidende eller og blækagtig.

3) Salt-Jord eller den der har Salt i sig, er meget skiør, og kjendes af dens saltagtige Smag, som og bedre kan erfares, naar man tager en saadan Jord, og legger den i et Glas, hvorpaa man slaaer Vand, og naar det i 24 Timer eller mere er bleven omskulpet, og Vandet omsider er blevet klart, saa kiendes Vandet end mere saltagtig.

4) Salpeter-Jord har en kold og bitter Smag, og naar den kastes i Ild, freser eller spretter den, og giver lysende Gnister fra sig: Ellers kan man og paa følgende Maade erfare Salpeteren. Man tager og smører tygget Jord paa en jevn skaaren Spaan, hvilken, naar den er bleven vel tør, seer gnistrende ud som Rim-Frost.

*) Til ret at kunne kiende hvad Slags Salt Jorden indeholder, fordres nogen Erfarenhed i Chymien; hvad her anføres er godt, men den der forlanger at vide mere herom kan læse Vallerii Mineralogie Class. 3. 1 Afdeling, og Pots Chymische Untersuchungen.

Frost. End videre kan man legge Jord udi et Glas Vand, og naar den derudi har ligget nogle Dage, sies Vandet fra og gives et Opkaag, samt slaaes koldt i et Glas, hvorudi, naar det har staaet i 24 Timer eller mere, Salpeteret skiller sig fra Vandet.

5) Svovel-Jord findes ikke uden paa gandske faa Steder, den kiendes paa Lugten af den Damp, som deraf opstiger.

6) Den Jord derimod, som indeholder Alun, snerper Tungen noget sammen, hvorpaa den kan kiendes.

Men ihvorvel et og andet kunde endnu synes nødvendigt at tale om, vil man dog forbigaae det, efterdi det paa sit Sted i Praxi selv skal blive omtalt, hvortil man nu begiver sig, i det man giør en Begyndelse saa vel med de til Kiøkken-Haven henhørende Jord-Frugter og grønne Urter, som og med de ved Mist-Bænker og Drive-Huse tilig fremdrevne Værter, da der om skal handles om Grave, til at bevare dem udi, efterdi den fordeelagtigste Nytte ventes deraf for en Haves Eyermand, hvorpaa man har Exempel i Urtegaards-Mændene her paa Stedet, som hele

Winteren over kunne skaffe alle Slags rare grønne Kiøkken-Urter. Derefter skikker det sig best, at handle om Frugt-Haver og Træe-Skoler, og derpaa om Lyst-Haver med Blomster-Verk og Orangerie, hvilke ere til Lyst og Fornøyelse.

Den

Den første Bog

Handler om Kiøkken-Haven, med alle de dertil hørende Frugter af Rødder og grønne Urter.

Første Capitel.

Rod-Frugter, som henhøre til Kiøkken-Haven.

§. 1.

Petersillie-Rødder.

For dem er lind Leer-Jord blandet med Mo-Sand og andre Muld-Arter den tienligste, men skulde Pladsen ikke bestaae af saadan Jord, maatte man opblande den med Giødsel og saadanne Jord-Arter.

Petersillie-Rødder bør optages om Høsten i September Maaned, vel pudses og indplantes i et Drive-Huus i fiin Mo-Sand eller Jord paa Hylder, da man saaledes hele Vinteren over har grøn Petersillie *): Men de Rødder, som skulle henlegges til Frøe, bør ikke plantes i Driv-Huus, men forvares i frisk Sand, i en Kielder eller Grav, Vinteren over, saa at de ikke udmattes ved nogen Drivning, og siden plantes de ud om Vaaren, og paa denne Maade faaes godt Frøe, som bør allene tages af Hierte-Skuddet, paa det at det maatte blive saa meget mere kraftigt, og Frøet blive bedre modent, som da sikkerlig beholder sin Art, og ey forandres; og bør alle Slags Frøe paa deslige Maade tages af Hierte-Skuddet.

§. 2.

Gule-Rødder.

Carotta eller Daucus vulgaris lutea voxer udi en deslige eller noget lettere Jord-Art, som og

*) Petersillie-Rødder kan og Vinteren over forvares paa følgende Maade: Man borer en Tønde, som er gandske fuld af Huller fra øverst til nederst rundt omkring, i hvert af disse Huller sætter man en Rod, som det meste af Bladene er afrevet, Hierte-Bladene undtagne, derpaa fyldes Tønden med god fiin og næsten

og i Sand-Muld og andre lette Jord-Arter. En liden Deel deraf, som man vilde have tilig, kan saaes i Mist-Bænk, men den meste Deel af dette Slags, som man vil have til Forraad for Sommeren eller Høsten, saaes i Beder. *)

§. 3.

Sukker-Rødder.

Sifarum, saaes af Frøe i let Jord, som er blandet paa foranførte Maade. Men man kan og ellers formere dem af deres smaae Grøder, da Klaserne af de Rødder, som Vinteren over ere blevne staaende, og om Vaaren optages, rives i Stykker, hvoraf de groveste bruges til Mad, men de smaae Rødder settes i et eller flere Beder, et Qvarteer imellem hver Rod, radeviis, da de voxe godt, og kunde staae Vinteren over.

§. 4.

Havre-Rod.

Scorsouera latifolia sinuata, saaes om Vaaren af Frøe i Sand-Muld og lind Leer, og bliver

sten tør Jord, og settes i Kielderen, da man ikke allene har friske Rødder, men endog Blade den gandske Vinter igiennem.

*) Hvad de Danske kalder Beder, kalde de Norske Senge.

ver Vinteren over staaende i Jorden, er god i Supper, som og til at stuves eller tillaves paa samme Maade som Asparges *).

§. 5.

Cichorie-Rødder.

Cichorium, saaes af Frøe i fed Sand-Muld, blandet med noget Leer: staaer Aar efter Aar, og ere tillige sunde Rødder.

§. 6.

Jnsian.

Entiana, voxer udi ligesaadan Jord-Art, som den forrige **).

§. 7.

Fennikel.

Anisum Cyminum dulce, Fœniculum Romanum voxer i Sand-Muld eller let Mo-Jord ***).

§. 8.

Coriander.

Coriandrum, ligeledes.

§. 9.

*) Det første Aars Væxt er for liden til Brug; vil man have disse Rødder brav store, løsner man Jorden om dem med en Hakke, og giødsker dem med Hønse- eller Due-Møg.

**) Denne Urt voxer vild paa Fieldene i Norge.

***) Heraf destileres et meget godt Øyen-Vand, og Fennikel-Olie som er god for Brystet.

§. 9.
Maaneds-Radiser.

Raphanus minor oblongus, Raphanus longus, Raphanus minor purpureus, disse saaes tilig i Mist-Bænker midt i Januarii eller først i Februarii Maaned i aftagende Maaned. Derefter saaes Radicula sativa minor, Maaneds-Radiser, hver Maaned i Beder af let Jord, for at have Radiser den hele Sommer igiennem.

§. 10.
Vinter-Reddiker.

Raphanus Major orbicularis vel rotundus, hvis Frøe i April Maaned plantes i Kanterne af Bederne en halv Alen eller 3 Qvarteer imellem hvert, og bruges en Deel af disse Sommeren over; og de øvrige, som ey ere stokkede *) forvares i Kielderen i Sand, at man kan have Forraad Vinteren og Vaaren over.

§. 11
Pastinaker.

Pastinaca saaes i April Maaned, voxer i hvad Jord-Art man vil, men har dog størst Fremgang i dyb, og lind Leer-Jord blandet med Muld, og der faaer den den beste Smag **).

*) Stokket kaldes paa Norsk Træenet.

**) Pastinak-Frøe bør saaes brav tykt, thi meget af Frøet er tomt og meget blæser bort, saasom det er tyndt

§. 12.

Peber-Rod.

Raphanus Rusticanus. For Peberrods Anleggelse er en sumpig Plads af Blaae-Leer den beste, efterat den først ved fiin rød eller hvid Sand er opløst og opvarmet, samt lindgiort af de varme Muld-Arter, og brav tyk giødsket med sammenbrændt Møg og Spaane-Jord, og efterat disse Materier ere lagde oven paa Jorden til en halv eller trefierdendeels Alen; Siden omgraves Pladsen til fem Qvarteer eller noget dybere, og vel sammenblandes, derpaa planter man af den beste Art Peberrods-Strenge betids om Vaaren i April-Maaned, tre Qvarteer imellem hver Streng, og 3 Qvarteer imellem hver Rad i lige Linie, da Strengen maa være vel reengiort og pudset fra alle smaae Trevler, og stikkes skraae ned i Jorden efter en hvas Kiep radeviis efter Snoren, saa at den øverste Ende kommer 3 Tommer under Jorden, siden stikkes Kieppen ved siden af Roden og trykker Jorden vel til, hvilke Strenge ikke bør være tagne af nogen Græs-Peberrod

eller

tyndt og meget let. Pastinakar kan meget vel blive staaende i Haven Vinteren over, eller og optages de og nedlegges paa et Sted i Haven i et Hul, som bedekkes med Heste-Møg og Halm; thi i Kielderen faae de en bitter Smag.

eller Goll-Strenge, men af en Peberrod, som er lagt paa den Maade, som her oven for er lært: Strengene tages til en halv Alen, tre Qvarteer eller noget længere, fordi Peberrod-Stykket bliver ikke længere, end den Streng er, som legges i Jorden, men det forøges i Tykkelsen, og bliver fuldvoxen fra Vaaren til Høsten, da den er bragt til en anseelig Tykkelse, og er derhos hvid som Melk, samt løs at kaage og velsmagende. For sin Nyttes skyld i Kiøkkenet er denne Rod i sær bekiendt og brugelig, men til ingen Ting bruges den med større Nytte, end for Hestes Krop og Qværk, naar den skiæres gandske smaa, rives eller stødes, og gives dem iblant lidt med Vand befugtet Havre. Ja naar Hestene ere vante til den, æde de den heel og uden Havre, om den var mere end en Tomme tyk. Peberrod, 1 Pund til Exempel, sat paa Viin eller Brændeviin i Sand paa Kakkelovnen om Vinteren eller i Solen om Sommeren i 24 Timer, smaaskaaren eller stødt, fordriver ogsaa Vattersot hos Mennesker, hos hvilke denne Sygdom ey har fæstet for dybe Rødder. Visheden af det her benævnte, har jeg selv ofte med Glæde erfaret.

§. 13.

§. 13.

Tragopogon.

Trago-pogon purpureo-cæruleum Purpurifolio, Giede-Skieg med purpurblaae farvede Blomster; saaes i sort Muld blandet med Leer: Man maa tage Frøet vel vare; thi det er meget let. Rødderne blive store, og tiene da til Kiøkkenet; kunne staae Aar efter Aar, og om Vaaren tager man deraf til Sallat.

§. 14.

Sillerie.

Saaes i Februarii Maaned i Mist-Bænke, og siden plantes i Kiøkken-Haven paa det fugtigste Sted, som bestaaer af feed sort Muld, med nogen lind Leer, samt fiin rød Sand eller Mo-Jord, udi hvilken Jord Sillerie naaer sin fuldkomne Vext, eller og i nogen sandblandet feed Leer-Jord; og om Høstetiden optages den med Klump *), og plantes i frisk Sand i en Kielder eller Grav at forvares, for deraf, naar man behager, at betiene sig enten til Sallat eller Supper **).

§. 15.

*) Den Talemaade: at optage med Klump, vil sige, at Rødderne optages med den Jord, som de sidde udi, hvilket giøres med en Spade.

**) Sillerie kan og forvares paa samme Maade, som tilforn er meldet om Petersillie.

§. 15.

Rød-Løg.

Cepa vulgaris, saaes sidst i April eller først i May-Maaned, dette slags Løg voxer best i frisk Leer-Jord og brændt Giødsel, opløst med fiin Sand, eller og, om Leylighed gives til Kier- eller Elle-Jord, hvilken er fortreffelig, da brændt Giødsel sældes heel tyndt paa Frøet, efterat det er nedhakket, (hvilket aldeles ikke maa skee dybt,) og vandes derpaa, da Fugtigheden holdes vel til, og drager Kraften af Giødselen, som styrker dets Vext, da den siden i rette Tid vandes, medens den voxer best, hvorved den bringes til en stor og fuldkommen Frugt; Ellers voxer den og vel i andre Jord-Arter, men da foraarsages gierne Orme eller Maddiker i den, hvilke giøre den Skade.

Til at giemme Rød-Løg Vinteren over efterat Løgen er moden og optagen, bør iagttages, at den ey bliver for længe staaende, paa det den ey derover maa tiltage sig nogen Raadenhed, thi den er af Naturen saftig; og naar den saaledes i rette Tid er optagen, legges den der, hvor den vel kan tørres, nemlig, oven paa et Værelse, hvor man holder Varme, og hvor Gulvet er belagt med Leer, da den bedekkes med Klæder, paa det den ikke maa fryse, saaledes holder den sig frisk den hele Vinter over.

§. 16.

Hvid Spansk Løg.

Saaes først i Martii Maaned i Mist-Bænk, og naar Planterne ere maadelig store, og inden de begynde at sette nogen Knude, tages de op, og pudses paa Rødderne og Bladene, og siden planter man dem i een eller flere Beder, i feed og lind Leer-Jord, vel blandet med sort Muld.

§. 17.

Guul Hollandsk Løg.

Kan og for en Deel saaes først i Martii Maaned i Mist-Bænk, om man tilig vil have den, og siden plantes den i Beed i samme Jord-Art, som nest foran er meldet; men dog ikke dybt, i det høyeste med Roden en Fingers bred dybt i Jorden, ellers raadner den bort.

Naar disse trende slags Løg have, efter at de ere plantede, reist sine Planter, og naar man da strøer over dem 2 eller 3 Aars brændt Møg, hvilket dog bør skee meget tyndt, vedligeholdes Fugtigheden, og Fedmen deraf styrker Vexten, som siden understøttes ved betimelig Vanding.

§. 18.

Sommer- og Vinter-Purrio.

Cepa Fertilis, saaes først i Martii Maaned i Mist-Bænke, og plantes siden ud i Beder, Rade-

viis,

viis, et Qvarteer imellem hver Plante, i præpareret Leer-Jord blandet med sort Muld, dog pudses først baade Bladene og Roden. Sommer-Purrio optages om Høsten, pudses og plantes i en Grav eller Kielder; men det andet Slags kan staae ude Vinteren over, og om Vaaren voxer der smukke grønne Blade paa den.

§. 19.

Charlotte-Løg.

Johannis-Løg og Græs-Løg, disse slags Løg voxe i alle Jord-Arter, men allerbest i lind Leer-Jord blandet med sort Muld og fiin Sand: Den omplantes hvert Aar, og bør optages strax efter Mid-Sommer, naar dens Blade ere blegnede, siden tørres og rives fra hinanden, og i Augusti Maaned atter i Beder udplantes: Charlotte-Løg, indbefattes under samme Behandling: Græs-Løg er den, som paa Dansk almindelig kaldes Puur-Løg. Græs-Løg bør omplantes hvert tredie Aar om Vaaren, da Klaserne rives fra hinanden, og fordeles.

§. 20.

Hvid-Løg.

Allium Sativum, Knoblauch, er tvende Slags; den ene slags Løg formeres derved, at man efter Kløften river dens Hoved i Stykker, og

 planter

planter den først i May Maaned i sort Muld eller kilavet Mo-Jord, henimod et Qvarteer imellem hver Kløft Radeviis, og naar den er voxen op i Græs, kan man slaae en Knude paa Bladene, da den tager bedre til i Frugten eller Løgen selv; Men af det andet Slags udspringer en Hiertestængel, hvorpaa voxer en Hoved-Knup, som kaldes Rocambol, og er den rareste i Henseende til dens Frugt *).

§. 21.

Kaal-Løg.

Saaes i Beed i let Jord i April-Maaned, og plantes siden i Beder eller Rabatter, hvorefter den kan bruges til Grøn-Kaal, og staaer Aar efter andet.

§. 22.

Kartofler eller Patatos.

Solanum tuberosum, Patatos, gule, røde eller hvide Jordæbler, voxe best i let Sand-Muld, som ey er meget feed, og da plantes de om Vaaren, naar Jorden er bleven giort vel mør, enten ved Spaden eller ved Ploven, i brede Beder, hvori giøres Render et Qvarteer fra hverandre; deri legger man et Stykke, naar Frugten er stor, naar den er middelmaadig to Stykker, og af det mindste

Slags

*) Med dette slags Løg bør enhver Land-Huusholdnings Have være forsynet, efterdi den er et tienligt Læge-doms-Middel for visse Sygdomme paa Heste og Qvæg.

Slags tre Stykker, ikke langt fra hinanden, og tildekker dem med Jord; naar Frugten vil skyde op, maa denne Jord for Ukrudets skyld overharves eller oprives paa en tør Dag; naar Frugten er opkommen, maa den atter med Riven løsnes, og naar den har skudt sine Blade en halv Alen høyt, maae de hyppes ligesom Hvidkaal, saa behøver man ikke at luge Jorden, og Frugten voxer skiønnere. Man skierer Patatos Bladene af en halv Alen oven for Jorden, at ikke Græsset skal drage for megen Kraft fra Frugten, men at Frugten saaledes maa naae sin fuldkomne Vext, siden tørres Græsset til Føde for Creaturene, hvortil det er meget tienligt. Man har forsøgt, at afhugge Patatos-Bladene med en Lee, men det har ey været fordeelagtigt, da derimod de, hvis Top ere blevne knekkede med Haanden, naar de have sat Blomster, have baaret overflødig Frugt. Frugten optages om Høsten, og legges i en Kielder i tør rød Sand, eller og hensettes i Tønder, som ere vel bedekkede baade ved Siderne og oven paa med en Hob af Avner. De kan og giemmes under Jorden, men ingenlunde i Halm, da den giver formegen Aabning og Giennemfart for Kulden.

Det smaa gule Castanie slags er den ædelste i Kiøkkenet og den meest velsmagende; den lange røde, er ligeledes god at bruge i Kiøkkenet;

men derimod ere de store røde, og gule runde ikke saa gode i Henseende til Smagen, men til Brød, Stivelse, Brændeviin og andre slags. Creaturene føder de allerbest, efterdi de har meget Meel i sig. Til Brød-Bagningen tillaves de saaledes: Kartoflerne toes gandske rene. Derpaa kaager man dem møre, helder Vandet af, og strax imens de ere varme, gnier og tværer dem ud, jo finere jo bedre, at ingen Stykker bliver tilbage. Til halvanden eller to Skiepper Kartofler tages en Skieppe Rugmeel. Den fierde Part af Melet æltes derudi om Aftenen. Til Dey-Lægningen bruges ikke saa meget Vand som ellers, og Deyen tilsettes med lidet mindre Suurdey end sædvanligt, og gandske lidet Gier: om Morgenen æltes det øvrige Meel derudi, og siden behandles Brødet som sædvanligt *).

§. 23.

*) Da Patatos ere velsmagende og sunde, og desaarsag bruges paa mange Steder baade til Meel og Brød, saasom i Indierne, Irland og hos vore Naboer de Svenske, og paa alle Steder til et velsmagende Bagverk: var at ønske, at de og maatte til samme Brug anvendes i Norge, hvor der paa mange Steder er ikkun lidet Korn-Land, og andre Steder koldt Land, som ey bær modent Korn. De maatte kunne groe i Norge ligesaa got som i Sverrig, hvor de voxe og trives best længst op i Dalene. De bør plantes saasnart Tællen er om Vaaren gaaen af Jorden,

§. 23.

Jord-Erteskokker eller Jordæbler.

Helianthus tuberosus, plantes om Vaaren langs med Planke-Verke eller Giærdes-Gaarde, paa det at dens høye Vext ikke maa skygge for andre Urter; og i dertil tillavede Beder af feed og løs Jord, saasom sort Muld og Mo-Sand: Man trekker Render efter en Snoer, lidet over et Qvarteer imellem hver Rad, og siden plantes Grøden Radeviis lige langt imellem hver; den største af Frugten plantes ikke, men forbruges til Mad, men skulle nogen deslige plantes, skiæres den i Stykker med en Kniv, dog saa, at hvert Stykke faaer et Øye med sig: Ellers kan den staae ude Vinteren over. Jordæblerne holdes for sundere og mere velsmagende end Patatos. De kaldes Jord-Erteskokker, fordi de ligne dem i Smag. De kan

 staae

den, (denne Norske Talemaade vil sige: saasnart Jorden neden til ikke mere er frossen; men er aldeles optøet, eller, som det paa Norsk heder, optinet,) de store skiæres i 5, 6 à 8 Stykker efter deres Størrelse, naar de skal plantes, de mindre plantes som de ere; de maae hvert Aar settes i nye Jord; de optages først i October Maaned, førend Jorden fryser, thi de taale ingen Kulde. Førend de forvares, tørres de paa et Træ-Gulv. Om Kartoflers adskillige Slags og Behandling, see videre Tillegget til C. G. Bøyes erfarne Svenske Landmand, udgivet 1773, v. a. fl.

staae fire eller fem Aar paa et Sted. De store optages om Høsten og forvares i Sand i en Kielder; de smaa settes atter ned i Jorden. De ere haardføre, ligesom Patatos, ja ofte have de, som have været glemte om Efter-Høsten at optages, og om Vinteren været bedekkede med Snee, baaret den allerbeste Frugt.

Det andet Capitel.

Om grønne Blad-Sager, eller grønne Urter til Kiøkkenet.

§. 1.

Syrer.

Acetosa Hortensis, saaes sidst i April eller først i May-Maaned, i Bænk, og naar Planterne ere blevne en Finger lange eller noget mere, udplantes de i let Jord, saasom sort Muld eller Mo-Jord, og legges 2, 3 eller flere sammen i hvert Hul i Jorden, Radeviis et Qvarteer imellem hver Klase, da man til Høste-Tiden haver fuldkomne Klaser. Ved Høste-Tiden eller sidst i September-Maaned optages de af Bederne, og med Klumper opsettes i Driv-Huset enten i Kister eller Lader, og

saaledes

saaledes har man deraf grøn Syre den hele Vinter over; af den øvrige Deel, som bliver udestaaende, har man atter betids om Vaaren, og langt ud paa Sommeren Blade, da derudi opvoxe Stængler, som bære Frøe.

Den Spanske Syre, som er den beste, legges af Rødder; thi dens Frøe kan aldrig bringes til Modenhed her i Norden.

§. 2.

Endiven.

Endivia Intubus, sativa latifolia, Cichorium sativum, saaes i Bænk først i Julii-Maaned eller noget senere, siden plantes den om, og naar den er bleven nesten fuldvoxen, bindes den med bløde Bast-Snorer, da den inden i bliver guul, og ved Høste-Tiden tages den op og plantes i Driv-Huus eller Kieldere, i tør Sand, for at giemmes til Sallat.

§. 3.

Vild Cichorie.

Cichorium sylvestre, eller Blaae-Bynke. Dens grønneste Blade ere tienlige til Sallat, ligesom og grønne Blade af Cichorium hortense er af samme Art; den afskiæres ved Jorden, siden nedslaaes 3 eller 4 Pæle ved hver Side, da man legger Stænger i Pælens Kløfter, og Tver-Kieppe der oven paa, derpaa legges Riis, siden Halm-

Strøelse, og bedekkes paa Siderne, at Veyret ikke kommer ind; Nogle Uger derefter finder man nye Cichorium opvoxet, meget hvid, den er sund, og god til Sallat; Man kan om Høsten plante Rødderne med Bladene paa, i Sand i Kielderen, Rødderne kunne bruges paa samme Maade som Asparges. Bladene og Rødderne ere og tienlige i Medicinen.

§. 4.

Lactuk.

Lactuca sativa, saaes af blødet Frøe, som om Vinteren i Driv-Huus, og om Sommeren i Mist-Bænke har faaet Grøde i sig, i Februarii eller Martii-Maaned meget tæt paa Rabatter eller i et Have-Beed i Furer eller Striber, som ere giorte med en Stok, man dekker det løseligen med Muld, hvelver Glasklokker derover. Efter ti til tolv Dages Forløb kan disse Lactuker spises i Sallat. De saaes og i Mist-Bænke. Paa denne Maade kan man have Sallat hele Aaret igiennem; men tørt Frøe saaes i Beed eller kold Jord.

§. 5.

Hoved-Sallat.

Men Lactuca Romana, den romerske Lactuk, og Capitata, Hoved-Lactuken, saaes i Mist-Bænk i Januarii Maaned, som siden omplantes i Beder eller Rabatter, et Qvarteer imellem

hver

hver Plante; og naar den plantes, afskiæres den halve Deel af Bladene, og det yderste af Roden; siden saaer man efter Haanden hver Maaned, at man kan hele Sommeren igiennem til Høsten have Hoved-Sallat. Men vil man have den ud paa Efter-Høsten, plantes den i Mist-Bænker, og bedekkes med Vinduer og Matter, at Natte-Frosten ey skal giøre den Skade *).

§. 6.

Fennikel.

Foeniculum, saaes i Sand-Muld gandske betids om Vaaren, thi ellers bliver den ey moden; Bladene deraf bruges i Kiøkkenet som Sallat, og i Lægekunsten. **).

§. 7.

Vild-Baldrian.

Valeriana Campestis inodora major, Velands-Rod, saaes efter Mid-Sommers Tid i god feed og fugtig Jord, og man kan bruge de underste mindste Blade til Sallat; Førend Kulden kommer bedekkes den med Riis, saa har man den forvaret Vinteren over, til at kunde bruges til Sallat.

§. 8.

*) Af de tykke Sallat-Stilke, som ey ere stokkede, kan et gandske velsmagende Confiture nedlegges i Ædike med hedende Urter eller Specerier, og stikkes til Steg, ligesom Agurker.

**) Seedsforan Foeniculum Romanum.

§. 8.

Portulak.

Portulaca, grøn eller guul, saaes betids om Foraaret i Mist-Bænk, da en Deel deraf omplantes, og vandes; og naar man til Kiøkkenets Fornødenheder afskiær Bladene, udspringe saa meget tettere nye Blade af Stumpene, og paa denne Maade fortfares hele Sommeren igiennem.

§. 9.

Karse.

Nasturtium hortense vulgatum, denne Karses Frøe saaes tilig om Foraaret i en Mist-Bænk, for at have den tilig, og blande den med de unge Lactuker til Sallat. Siden kan man omsette dem meget tidt i god fugtig Have-Jord, at man stedse kan have ung Sallat. Naar Frøet saaes tykt, kan det fremspire i to Aar meget vel *). Dersom man for sin Fornøyelse behager at saae Karse i sit Værelse, saa bestilles Pyramider af Porcellains-Leer, i Mangel deraf kan man bruge Kakkelovns-Leer, da Pyramiden giøres enten rund eller fiirkantet, men den bør dog være et Qvarteer videre neden til, og spids op ad, med et lidet Hul i Bunden, dog hverken

*) Jeg veed, at Bønder-Koner paa Landet have med god Virkning pulveriseret Karse-Frøe til at forskaffe ægte Barsel-Veer, og Hielp til en god Forløsning.

ken inden i eller uden paa glasseret, men allene vel brændte; siden slaaes Pyramiden fuld af Vand, da Vandet trekker sig igiennem den, saa at den bliver gandske fugtig, derpaa saaer man Karse-Frøet i samme Fugtighed, hvilket da fæster sig og slaaer Rødder, voxer siden op, og bliver grønt overalt; dog maa det iagttages, at Pyramiden settes i et Vindue i et varmt Kammer.

§. 10.

Vinter-Karse.

Eruca lutea latifolia, saaes af Frøe i Bedet af Mo-Jord eller sort Muld, og voxer saaledes op, samt varer hele Vinteren til Sallat, men dog, at den bedekkes med friske Gran-Qvister imod Vinteren. Dette Frøe varer i to Aar.

§. 11.

Indiansk Karse.

Nasturtium Indicum, bærer smukke Blomster om Sommeren, hvilke bruges for en stor Deel til Sallat, og ere meget sunde; Om man vil tage dens Frøe, da samles det, naar det er halvvoxent, indsyltes som sure Agurker, og bruges siden som Sallat; ellers kan man af Frøet plante den i Driv-Huus, da den og blomstrer smukt om Vinteren. Man har og af denne Karse med fyldte Blomster, der har samme Smag og Farve som den enkelte;

Men

Men da denne ey bær Frøe, formeres den ved Snitninger, der nedstukne i Jorden slaae Rødder; den er ellers meget vanskelig at forvare Vinteren over, thi som en vandfuld Urt er den meget kielen.

§. 12.

Skiørbugsurt.

Cochlearia, Frøet saaes om Foraaret paa et skyggefuldt og fugtigt Sted, men vil man have moedent Frøe, saaes den best i Julii Maaned, og maa staae Vinteren over, da man faaer skiønne fede Blade i Foraaret, og Frøet bliver modent midt i Sommeren; den spises raae, eller iblant Sallat, eller og settes paa Viin eller Brændeviin, og er et ypperligt Raad mod Skiørbug.

§. 13.

Petersillie.

Apium hortense, Blad-Petersillie saaes paa tilige Mist-Bænker, da Frøet nogen Tid forud maae være vel blødet, hvilket siden blandes i Jord i et Trug, som maa staae paa et varmt Sted eller i et Driv-Huus, og som oftest røres om, paa det at Frøet kunne være i Grøde (Maltning), naar man saaer det ud, og saaledes kan det saa meget hastigere komme til Vext. Dens Blade og Rødder bruges i Kiøkkenet.

§. 14.

§. 14.

Kruset Petersillie.

Kan saaes paa samme Maade som den foregaaende, eller og i Beed, og bruges ikke allene paa Mad, men er og meget smuk til at udpynte Fadene med, for at give Retterne et behageligt Syn.

§. 15.

Kørvel.

Chærophyllum sativum, kan saaes baade i Foraaret og om Høsten, og den, som saaes om Høsten, bør bedekkes med Riis eller Løv, at ingen Kulde beskader den, da den kommer saa meget tiligere frem om Foraaret, og bruges til Grøn-Kaal, eller paa andre Maader til grønne Retter.

§. 16.

Spansk Kørvel.

Myrrhis major, saaes for sig selv; den kommer langsomt op, men Roden staaer Aar fra Aar, skyder sig alle Aar op, og bruges ligeledes om Vaaren iblant Grøn-Kaal, saavel som og til anden Brug: Saasom for Bryst-Feber, og giør en god Blod-Rensning, besynderlig den Svenske.

§. 17.

§. 17.

Pimpinelle.

Pimpinella hortensis, saaes i tiltagende Maane, plantes og staaer Aar efter Aar, og giver sit Frøe fra sig om Sommeren, den bruges iblant Sallater, ligesom og i Hochlands-Viin; lidet af den er god i Thee; den renser og styrker Hovedet; og er god for Steen-Smerte og til andre Lægemidler.

§. 18.

Dild.

Anethum hortense, deraf saaes en liden Deel i Mist-Bænk, at have tilig, og det øvrige kan strøes lidet i hvert Beed, iblant de andre Jord-Frugter, og saaledes kan man hele Sommeren igiennem have frisk Dild; det som man vil bruge til Mad Vinteren over, skiæres op inden den gaaer i Frøe, legges op og tørres. Af denne Urt distilleres en Olie, som smøres paa Navlen for Colik.

§. 19.

Basilike.

Ocimum vulgare, saaes af Frøe i Mist-Bænke, og siden omplantes, er en Sommer-Vext, og bruges i Mad-Lavning *)

§. 20.

*) Iblant almindelig Basilike har jeg fundet Basilicum majus, og forplantet den i Urtepotter, hvor den voxet som et lidet Træ, blomstrer i Julii og Augusti Maaneder,

§. 20.

Konge-Sallat.

Dracunculus hortensis, Dragon, Drage-Urt, forplantes ved Frøe og rodfæstede Planter, som man setter i Martii Maaned, og lader nogle Tommers Rum imellem hver; Bladene ere gode at bruge iblant Lactuk-Sallat, og befordrer meget Fordøyelsen. Den staaer ogsaa Aar efter Aar.

§. 21.

Sar.

Satureja hortensis, Frøet heraf kan saaes iblant andre Vexter; den, som behøver mere af den, kan besaae et Beed dermed.

§. 22.

Timian.

Satureja Montana, saaes om Vaaren i sort Muld eller tillavet Mo-Jord, enten i Mist-Bænk eller Beed, og bruges i visse Tilfælde til Mad. Man har ogsaa den saa kaldede Citron-Timian, ventelig

der, og giver en meget behagelig Lugt i et Værelse. Denne Basilicum er meget liig den for nogle Aar siden hos os først bekiendte Receda Odorata, der er een af de deyligste Urter, man kan have i et Stue-Orangerie, i Henseende til dens særdeles behagelige Lugt; Det er allene Skade, at dette Gode varer saa kort.

ventelig saa kaldet af det, at dens Lugt er noget liig Citronens; Den er meget behagelig af Smag, staaer Aar efter andet, bær intet Frøe, men formeres ved Afleggere og fordeelte Rødder.

§. 23.

Indiansk Peber.

Piper Indicum, saaes i Mist-Bænk om Vaaren, plantes siden i Krukker eller Casser, hvilke ved Høste-Tiden indfløttes i et varmt Værelse imod Vinduet, hvor den og siden bærer Frugt; Frugten deraf syltes med Sukker eller med Viinædike i et Glas, som bindes vel over med Papiir og Blærer. Den styrker Maven og fordriver Vinde.

§. 24.

Spinat.

Lapatum hortense seu spinacia, saaes til Deels i Driv-Huus, og til Deels i kold Jord, bruges egentlig til Supper og grønne Retter, hele Aaret igiennem. Den store eller saa kaldede Tydske Spenat holder mange for den beste; thi den er ligesaa velsmagende og skiør som de andre, den er mere Bladefuld, den groer saa villig, at hvor den eengang er saaet, skal man neppe kunne rydde den ud.

§. 25.

Merian eller Meyran.

Majorana, en Deel deraf saaes her i Norden i Mist-Bænke, og en Deel i Beder i let Jord, som siden omplantes i Bænke eller Beder; medens den voxer, afskiæres Toppene, paa det den maa slaae sig videre ud i Klasser, og bruges den siden af en Huusholdere til at krydre Maden, fordrive Vinde og styrke Maven.

§. 26.

Rosmarin.

Saaes en Deel betimelig i Bænk, og en Deel i Beder, hvilken siden omplantes i oliеagtig eller alkalisk Jord, og vandes idelig; er en nyttig og sund Urt, kan og opelskes til smaa Træer; den forvares best i Orangerier, og er af samme Art, som de Rosmariner, der ere opdrevne af Qviste. Man kan og til dens hastige Frembringelse tage smaa Grene et Qvarteer lange, som skiæres op neden fra, i denne Ridse legges tre Havre-Korn, derpaa giøres Huller en halv Alen fra hverandre i Jorden, som maae være blandet med lidet Due-Møg, hvori Grenene stikkes indtil Halvdelen. Oven over bedekkes de mod Solen med et lidet Bræde-Skuur, indtil de begynde at skyde frem. Siden vander man dem Morgen og Aften; ved Mikkelsdags

Tider settes de i Potter eller Baller, indtil det fryser, da de bringes i et Værelse eller Kielder, hvor det ikke fryser, og i mildt Veyrligt kan man sette dem ud for at luftes, dog saaledes, at Solen ikke skinner paa dem. Naar de settes ud igien, maae Blomster-Knopperne tilig aftages, paa det at Stokkene ikke skal svækkes. Rosmarinen bruger somme i Kiøkkenet til et Kryderie paa adskillig slags Kiød-Mad, og er meget nyttig i Lægekonsten. Af den giøres Rosmarin-Olie, og af Spidsene af Grenene og Blomsterne distileres det Ungerske Vand, Eau de la Reine de Hongrie.

§. 27.

Tilig Grøn-Kaal.

Plukkes af (urtica urens maxima;) den store hvædse Nælde, og flere andre Urter, som oprinde tidlig om Vaaren; er een af de sundeste slags Kaal, og renser Blodet meget vel.

§. 28.

Snit-Kaal.

Saaes tilig om Vaaren i Rabatter eller Beder, og voxer hastig op, saa at man deraf kan bruge til Grøn-Kaal; den staaer til følgende Vaar, da man atter deraf kan plukke Grøn-Kaal.

§. 29.

Kruset Kaal.

Brassica fimbriata, saaes først i April Maaned i kold Bænk, og plantes siden ud, hvilken voxer hastig, hvor man end planter den, allene at Jorden er noget feed; den bruges om Vinteren, efter at den er frossen, giør god Blod-Rensning, og er meget sund.

§. 30.

Hvid Hoved-Kaal.

Brassica capitata Alba, saaes betids om Vaaren i Bænk, og udplantes en Deel tidligere, en Deel seenere i Graae- eller Blaae-Leer, tillavet med Mo-Jord og noget Muld og Møg beblandet, som er vel dybt graved og tilreed, og naar den paa den tilredte Jord udplantes, giøres Linier efter en Snoer, paa mager Jord 3½ Qvarteer, men paa feed Leer-Jord en Alen imellem hver Plante, Radeviis; thi den voxer bedre i den fede Jord, dog alt eftersom Kaal-Arterne ere, siden vandes den vel og skufles, at ikke Ukrudet maa drage Næringen og Kraften fra Vexten; naar Græsset saaledes er fortørret, hyppes Jorden vel op under Bladene, og saaledes opnaaer den sin beste Vext, og bliver i saadanne Jord-Arter baade sød og velsmagende. Det Land, som bruges til Hvid-Kaal,

bør nødvendig omverles, og andre Jord-Frugter derudi til visse Tider saaes; thi naar Kaal-Land bruges for længe til en slags Frugt; da bliver Jorden usund, og foraarsager Rod-Maddiker og Orme i Rødderne; af den Aarsag bør den omverles, og efter et eller to Aars Forløb atter igien besettes med Kaal. Den, som boer paa Landet, og har Forraad af Kiær- eller Elle-Muld, han blande Kaal-Landet med Jord, som er tagen under Toll og Gran tillige, og dermed blande den syge Jord, hvilket er sundt, giver en fortreffelig Vext, og befrier Kaalen fra Rod-Maddiker.

Ligeledes bør efterstaaende iagttages, paa det at ikke Orme maae forøge sig paa Kaalen, besynderlig i varmt og tørt Veyr, da det gierne pleyer at skee, at Sommer-Fugle begynde at vise sig, som samme Aar ere blevne fremklækkede af Kaal-Ormers Puppe; thi naar det om Høsten er begyndt at blive koldt i Luften, krybe Kaal-Ormene op ad Træer og Vegge, under Tag, som og i Tagskieggene, hvor de da indvæve sig i deres Boelig, og saaledes ligge Vinteren over til om Vaaren, da de af deres Ham fremklækkes med Vinger, og naar det bliver varmt, flyve ud og sette sig paa Kaalbladene, hvor de legge deres Æg, hvoraf siden voxe allerførst ligesom smaa Maddiker, hvilke blive alt større og større, og saaledes blive Orme, som giøre

Kaalen

Kaalen Skade; thi bør nøye tages i Agt, at, om man i den varmeste Tid merker paa Kaalen, at Sommer-Fuglene have lagt deres Æg; og deraf ere fremkomne nogle smaa Maddiker, maae de strax borttages, og naar Kaal-Landet hver anden Dag saaledes igiennemsees, saa kan denne slags Orme ikke komme frem.

§. 31.

Saføy-Kaal.

Brassica Alba crispa seu Sabauda; voxer ligeledes got i deslige Jord-Art, samt behandles efter foregaaende Maade.

§. 32.

Rød Hoved-Kaal.

Brassica capitata rubra, behandles paa selvsamme Maade. Denne Kaal kan udholde Vinterens Frost.

§. 33.

Blom-Kaal.

Brassica cauliflora, saaes først i Mist-Bænk om Vaaren paa tre adskilte Tider; den tidligste saaes i tiltagende Maane, nemlig i Februarii Maaned, i Mist-Bænk, af hvilken man kan faae tidlig Frugt; den anden saaes først i April, og den tredie sidst i Junii Maaned; den, som saaes i Februarii Maaned, plantes i Mo-Jord blandet med Sand-Muld eller

anden sort Muld; Den derimod, som saaes i April Maaned, plantes i tillavet Leer-Jord, som er kiølig, og paa et Sted, hvor den haver nogen Skygge, saa at Solens Virkning ey falder for sterk paa den; thi af for sterk Varme løber den gierne op i Frøe-Stængler; Den sidste, som saaes i Junii, udplantes i deslige Jord, som nest foran er meldet, tre fierdendeel Alen eller tre og et halv Qvarteer imellem hver Plante, udi hvilken Jord-Art, den opnaaer sin beste Vext og Frugt. Af den sidste Plantning optages hver Stok med Klump, og indplantes i en Kielder eller Grav i frisk Sand-Mo-Jord, og den gives nogen Luft i mildt Veyr; Paa denne Maade har man Frugt deraf et got Stykke ud paa Vinteren *).

Den, der vil giemme en Deel af Hvid- og Safoy-Kaal, kan optage den paa samme Maade, som allerede om Blom-Kaal er sagt, med Klump, indplante den i Kieldere eller Grav, i Sand, om man haver saa stort Rum; da den der holder sig frisk, til deraf at bruge om Vinteren, da den og er velsmagende, indtil Vaaren; Man tager sig vel

*) Engelsk Blom-Kaal holdes for at være den beste, i det den bær meget store og gandske hvide Blomster; det er en Nødvendighed, at de nederste Blade afplukkes; thi ellers drage de Vædsken fra Blommerne, og hindre deres Vext.

vel vare, at ingen Muggenhed bliver staaende paa den, og om man merker det, bør man med en Kniv strax borttage de Blade, som har taget Muggenhed til sig.

§. 34.

Kaal Rabbi over Jorden.

Brassica gongylodes, saaes paa samme Maade, som i nest efterfølgende 35 §. skal læres om Kaal-Rødder, paa Kold-Bænker, men udplantes siden paa Land; men dog bær Kaal-Rabbi sin Frugt oven Jorden.

§. 35.

Kaal-Rabbi under Jorden.

Brassica Rapobrassica, Roe-Kaal, og tydeligere sagt: Kaal Rødder, saaes i Kold-Bænk eller Beed, og siden udplantes i frisk Leer-Jord, hvor de, saavel som og alle andre Frugter, der ere vorne i Leer-Jord, faae den beste Vext og Smag, og ere ey allene søde og velsmagende, men ogsaa de sterkeste til at kunne forvares Vinteren over.

§. 36.

Melde.

Artiplex hortensis, hvid eller rød, saaes i vel giødsket Land eller anden Jord om Høsten eller Vaaren, saa snart Sneen smelter bort, og siden krad‑es over; saa har man ey allene tillig Kaal fær-

dig til Brug nest efter den foran omnieldte Grøn-Kaal, men man kan og derefter bruge Jorden til andre Urter, som skal plantes. Naar man har saaet dem eengang, fornye de sig hvert Aar ved deres Frøe, som falder af.

§. 37.

Tilige Roer.

Saaes om Vaaren i Beder, deroven paa bredes een eller to Tommer tykt vel sammenbrændt Møg, og maae de, naar de opkomme, og medens de endnu ere spæde, vel vogtes for Natte-Frost, hvortil bruges tynde Matter af Halm eller Bast. Om man merker, at de af Jord-Lopper beskadiges, tages Kull-Støv eller frisk Heste-Møg af den som ligger og brænder, og sældes tynt over dem, da forsvinde disse Jord-Lopper; eller og, om man, førend Frøet bliver saaet, brænder Landet med lidet Riis og Halm, saa kommer aldeles ingen Jord-Lopper paa dem. Paa Landet, hvor der gives Leylighed til Braate-Land *), voxer Roer ogsaa got,

*) Jeg tvivler, at der gives bedre og mere velsmagende Roer end de norske saa kaldede Næper; de beste af dem voxe i Svæ eller Braate. Jeg vil just ikke opmuntre nogen for Næpers skyld, at befatte sig med den fordervelige og skadelige Braate-Hugst; men om nogen vil brænde for sine Næper, kan han nok finde saa

got, men besynderlig blive de store og tette, ligeledes søde og velsmagende, naar de saaes i Braate-Land af Birke-Skov; Men markiske Roer saaes ikke førend nogen Tid efter Mid-Sommer, da de til Høste-Tiden blive maadelig store. Disse saaes i Beder, men ikke i Braate-Land, da de holde sig friske hele Vinteren igiennem, naar man har lagt dem i tør Sand.

§. 38.

saa megen Under-Skov og unyttige Qviste, som dertil behøves, hvilke kan føres hen, og brændes paa det Sted, hvor han vil at Ræperne skal voxe. Jordens Tillavning og Froets Udsæd forrettes paa denne Maade: Tørven eller Grøn-Sværen vendes om med en Hakke, derpaa belegges Stykket gandske tet med de før omtalte Qviste, jo flere jo bedre, hvilke antændes og afbrændes; naar Asken er bleven kold, saaes Froet i Asken gandske tyndt, da det tilforn maa være blandet med Sand; derpaa bankes det ned i Asken med Riis; Strax derpaa bedekkes Stykket med god sammenbrændt Faare-Møg, og vandes saa ofte som Jorden synes at være noget tør, og det indtil Ræperne ere blevne som en stor Nød; i fald de skulle staae for tette, maae de oprykkes; det giver velskabte og gode Ræper, at man imellemstunder træder dem. De som ere brav flade, blaae eller gule, ere de beste. Jeg har seet, at der efter en Skeefuld Froes Udsæd er avlet 15 Tønder Ræper.

§. 38.

Agurker.

Saaes i Driv-Cuur først i Februarii Maaned, og siden plantes om af Skolen i Bænk eller varme Rabatter; jo ældre Kiernene ere, jo før faaer man Frugt; dog maae de ikke være saa gamle, at de ikke kan skyde Grøde. De tiligste bruges til Sallat, og de sildige, som legges enten først eller henimod Medio Maji i Beder med noget frisk Møg under, bruges til Indsyltning, da man tager de store til salte, og de mindre til sure Agurker.*)

§. 39.

Tyrkiske Bønner.

Phaseolus saaes ikke, førend nogen Varme er kommen i Jorden, og i tørt Veyr, voxer best i sort Muld eller Mo-Jord, men dersom de skulle legges i vaad og kold Jord, kunne de ikke komme til nogen Grøde-Skydning, (Maltning), men raadne før bort i Jorden; Endogsaa om de legges i sterk Leer og der skulde falde sterk Regn, finder Leer-Jorden sammen, og naar derpaa kommer en hastig Tørke, bliver Jord-Skorpen saa sterk, at Grøden ikke kan bryde igiennem.

Paa

*) Af de meget store Agurker laves og en gandske velsmagende Asia, hvilken formedelst den Sinop, hvormed den er fyldt, er langt sundere end enten de salte eller syre Agurker, der kiøle Maven alt for meget.

Paa samme Maade bliver og mange andre slags Frøe qvalte, naar det, som burde iagttages, bliver forsømt af den, som bør oppasse saadant, hvorover Skylden siden tillegges Frøet og Frøe-Handleren.

Forommeldte tyrkiske Bønner ere meget nyttige til Mad; thi endeel deraf kan stoves, endeel skiæres og tørres, og atter endeel indsyltes, hvorom videre herefter i den tredie Bogs første og andet Capitel meldes *).

§. 40.

Erter.

Pisorum eller Erters Forandringer ere mangfoldige, saasom Pisum Leptolobum, Skal-løse Erter, Majus og minus Pisum præcox, tilige Erter, Froe-Vipper, Pisum umbelliferum, Pisum variegatum, faaer adskillige Farver paa Blomsterne: Graae Erter, Pisum Maculosum, Grønne Erter, Pisum fructu viridi, Pisum Leptolobum repens eller Krybe-Erter, voxer langs med Jorden,

*) Af Tyrkiske Bønner holde nogle Krybe-Bønner, andre Stængel-Bønner for de beste. De sidste ere vel og de beste; thi de ere meget skiøre, og bære langt mere Frugt; men da de voxe meget høyt i Veyret og saaledes kaste stor Skygge paa de andre Urter i Haven, samt maae have mange og høye Stænger, have de sin Uleylighed.

den, Pisum repens hortense, Pisa gratiosa, Bobelii Erter, &c. *) ere alle af det Slags, som saaes. Et slags Erter, som kaldes Aspalatus eller Robinia, som voxe op til Busker og Træer, og saaledes staaer Aar efter andet, kunne bruges til Hekker; de voxe hastig i Veyret, og staaer siden Aar efter Aar, og bære overflødig Frugt, hvilken kan anvendes til Creaturenes Fornødenhed, saasom til at fede Svijn med, og mere. Alle forbemeldte slags Erter voxe i hvad Jord-Art, det end skulde være, men blive dog snarest modne i Sand-Jord. De tiligste saaes saa snart Frosten er gaaen af Jorden, og de andre efter Haanden, paa det man kan have grønne Erter hele Sommeren over til Høsten.

Dersom man saaer Erter i feed Jord, voxe de for meget i Halmen, og blive saa meget sildigere modne.

De tidligste moedne Erter, som Urtegaards-mænd giøre sig en Ære af at kappes om at tilbyde deres

*) Erter i deres adskillige Slags, ere saa bekiendte, at det er unfornøden at bruge større Vidtløftighed derom; dette vil man allene melde, at det er got til at bringe Erterne hastig frem af Jorden, at de, førend de saaes, blødes i Vand og Faare-Møg. For at have Erter den hele Sommer igiennem, saaes de hver tredie Uge. At de ikke hastig skal udarte, saaes de hvert Aar i forskiellig Jord-Art.

deres Herrer jo før jo heller, ere Sukker-Erterne. Disse Erter ere hvide, runde, meget møre og søde, saaes best i Muld-Jord i December Maaned, paa Steder, der ligge i Læ, ikke for mange Have-Beder deraf ved Siden af hverandre, efterdi de ellers give hverandre for megen Skygge. Erte-Sæden er god i to Aar.

Efter at de almindelige grønne Erter blive for moedne til at spises grønne, kommer de Valske Erter, som blive sildigere moedne, ere laadne inden paa Skallen, og større end de almindelige Erter.

Til at kunne tilveyebringe grønne Erter om Vinteren, saa at de kunne være brugelige til Juel eller Nyt-Aar, saaes lavstammige tidlige Erter eller Frøe-Vipper i Augusti Maaned, i Lader fyldte med Jord, da Erterne kunne opvoxe til Blomster, og sette smaa Belger; siden settes Laderne ind i Drive-Huus, inden nogen Natte-Frost kommer paa dem; den Jord, som er i Laden, tages i Agt, at den ikke bliver for vaad, men holdes i en maadelig og jevn Fugtighed, siden giøres Driv-Huset maadelig varmt, hvorved Frugten bliver færdig til ovenmeldte Tid.

Man kan ogsaa saae Radise-Frøe i Lader kort for Høsten, saa at de kunne begynde at knytte sig, da Laderne settes ind i Driv-Huset, og settes langs

Vin-

Vinduerne, samt holdes med tienlig Varme og maadelig Fugtighed i Laderne, og paa denne Maade kan man om Vinteren tilveyebringe gode Radiser.

Paa nesten selvsamme Maade kan man ogsaa i Lader have Jordbær, som give sin Frugt tvende Gange om Aaret, hvilket skeer paa denne Maade, at Vilde- eller Mark-Jordbær-Planter optages om Høsten og plantes i Lader, i sterk Sandblandet Jord, paa det de maae vel fæste Rødder i sine Lader, inden Laderne indsettes; og naar de ere indsatte, hvilket bør skee, inden nogen Kulde er dem paakommen, blive de satte under Vinduerne i Driv-Huset; Jo sterkere Varme man giver dem, jo før blomstre de, bære Kart*) og siden moden Frugt, hvilken bliver langt større end ude paa Marken.

§. 41.

Kron-Erteskokker.

Cinara, Frøet saaes i Mist-Bænk først i Februarii Maaned, og naar Planterne ere blevne store nok, udplantes de sidst i April eller først i May Maaned i en dyb feed eller sandig sort Muld eller

*) Kart kaldes paa Norsk og Svensk Bærene, saavel Jord- som Multe-Bær, saalænge Frugten er hvid eller umoden.

eller Mo-Jord blandet med Morads- og Spaane-Jord, hvorudi de voxe best, og paa denne Maade har man samme Sommer Frugt af dem; men af de øvrige, som ikke afskiæres, bør hver Stængel eller Stok med Klump om Høsten indplantes i Drivehuus, Kielder eller Grav, og vel bevares for Mukkenhed, og saaledes har man Frugt af dem om Vinteren, hvilket da er det rareste; De øvrige som ikke bære Frugt, lader man staae ude, da Bladene afskiæres dem en Tverhaand høyt over Jorden, og bedekkes med Jord, som opgraves paa begge Sider af Bedet, samt med lidet Strøelse, saa at Kulden ikke skader dem, hvilken Bedekning om Vaaren aftages, da de hastig voxe op, og bære overflødig Frugt *).

§. 42.

*) Erteskokker saaes af Frøe, (de trinde Frøe ere de beste), saaledes: Naar Jorden er tillavet, giøres Render i Bedet, tre Fødder imellem hver; derudi giøres smaa Huller med lige saa langt Mellemrum, hvorudi nedlegges tre Frøe; siden tildekkes Renden. Naar de nu skyde op, optages de to svageste Planter, som settes en anden Steds. De legges og til af de unge Side-Skud, som i May Maaned i tiltagende Maane afstikkes og plantes tre Fødder fra hinanden, og flittig vandes. De maae i deres Ungdom flittig renses fra Ukrud, saa at de ikke qvæles.

§. 42.

Kardoner eller Spanske Erteskokker.

Denne Plantes Frøe saaes om Foraaret enten i brav Muldløst Land, eller og i Beder, og vandes vel; naar disse Planters Blade ere fuldvoxne, vikler man Halm om dem, og bevarer dem med en Jordbunke af en Fods Høyde, som ved at formindske Uddampningen og Luftens Bedrørelse, kommer dem til at blive hvide og møre. Disse fine Blade aftages og fremhæres paa Bordet iblant de beste Retter.

Det tredie Capitel.

Om Champignons, hvorledes man kan anlegge dem, enten i Beed i Haven, eller i Driv-Huus.

Man tager Heste-Møg, som ikke aldeles er sammenbrændt, men er endnu noget varmt, samt Strøelse af Faarestien, og legger deraf til en Alen dybt i et Beed, som ikke ligger for frit i Soel-Varme, eller imod Middags-Solen, men lidet i Skygge; denne Jord trædes løselig sammen, dog saa den ey brændes. Derpaa legger man feed Jord,

tagen

tagen af Mist-Bænke, halvandet Qvarteer dybt, derneſt tager man Høe-Frøe og beſaaer eller ſtrøer dette Beed vel dermed til en Tomme tykt, ſiden tager man Jord under et Stald-Gulv, hvor Heſte beſtandig have ſtaaet, ſom og lidet Jord af gammelt forraadnet Træ, hvilke begge ſidſte ſlags Jord ſældes og blandes til hobe, og ſiden legges i Bedet oven paa Høe-Frøet, og ſtrøes fire Tommer tykt: Dette Beed vandes ſom ofteſt med lunket Vand, da Champignoner deraf haſtig opvore *).

Paa ſamme Maade anlegges det i Driv-Huus af den ſamme Jord, ſom i Beder har baaret Champignoner om Sommeren, hvilken Jord legges i Driv-Huſet, i en dyb Valle, med nogen varmagtig Giødſel; og ſaa ſnart ſom Champignonerne optages, afpudſes deres Rødder, og Skrællingerne deraf blandes med Mulden i Vallen, efterdi de have ſit Frøe i Rødderne.

Man maa meget nøye vogte ſig for de giftige Champignoner, ſom ere meget ſkadelige; de kiendes

*) Man tager og til at fremøringe Champignons, de Skrællinger, ſom falder af dem, der laves til Spiſe, legger dem i en Miſt-Bænk af got Heſte-Møg, og vander dem med det Vand, hvori de ere kogte; eller med Saft preſſet af Champignons, ſaa vore de got, og vare i 2 à 3 Aar.

let fra de gode af deres Blade: De godes Blade ere røde, og de giftiges ere hvide.

Champignoner bruges til Souser, og til at syltes.

Det fierde Capitel.

Om Asparges og deres Anlegning.

Naar Asparges saaes til Skole, tillaves et Beed med god og feed sort Muld, blandet med Spaane-Jord, vel dybt, hvilken derefter afmaales med Snor, 5 Tommer imellem hver Rad, og 3 Tommer imellem hvert Frøe i Raden, saa at efter 5 Tommer imellem hver Rad paa et Beed af 9½ Qvarteers Brede bliver 10 Rader, da der ere 7 Tommer tilovers paa Breden, som deles paa begge Sider, hvorved Jorden spares; hvorefter man setter dem henimod 2 Tommer dybt i Jorden, som siden stryges over med Krabfe-Kammen, derpaa oversældes de hvert Aar med lidet vel sammenbrændt smaa Møg: Denne Sælden bør skee om Høsten; thi da kommer Vexterne hastigere op, hvilke siden bør staae 2 Aar inden de omplantes, man kan og giøre 8 Rader paa et ligesaa bredt Beed, paa det Rødderne des bedre maae kunne fæste sig og have

have Rum, hvilket skeer, naar man efter tre Aars Forløb først vil omplante Aspargesen.

Fremdeles, naar Aspargesen bør omplantes, giør man en Grav paa et høylændet Sted, som ligger for Solen, hvilken graves 6 Qvarteer dyb og 9 Qvarteer breed til hvert Beed, som siden Lag efter Lag fyldes med sammenbrændt Møg, sort Muld, Spaane- og Morads-Jord, som blandes vel med hinanden, og vel trædes imellem hvert Lag, indtil Graven bliver vel fuld, noget over Jorden: Derefter fyldes deroven paa 3 Qvarteer dybt af samme Jord, hvorpaa Graven deles til et eller tvende Bede, alt efter Gravens Størrelse, til 3 Rader paa hvert Beed, 3 Qvarteer imellem hver Rad, og 3 Qvarteer imellem hver Plante Radeviis. Fremdeles giøres en Kube eller Hule i hver Inddeling af Raderne; Kuben bør være omtrent 1 Qvarteer under Jorden, i Lignelse af en liden Lampe, og i Omkreds som en fuldkommen Tallerken; siden pudses Roden og settes i Kuben, da Roden ved sine Trevler vel udbredes, og fyldes oven paa med Jord, hvilket er den beste Maade til at faae tykke Asparges. Det er brugeligt at anlegge 4 Rader i hvert Beed, for paa den Maade at faae mere Frugt, da Bedet bør være 12 Qvarteer bredt, og 3 Qvarteer imellem hver Rad, og 3 Qvarteer imellem hver Plante, Radeviis. Derpaa

paa gjøres en Kreds om hver Plante, som vandes, og holdes fri fra Ukrud. Aspargesen bør ikke skiæres førend det tredie eller fierde Aar, da den har opnaaet Fuldkommenhed. Saavel da, som ellers bliver det tykkeste Skud staaende paa Roden, naar Aspargesen skiæres, hvilket styrker den; men derhos tages det i Agt, at Asparges Roden er af den Natur, at det underste Lag deraf raadner bort, men tager hvert Aar et nyt Lag over sig, hvorfor man aarligen bør legge nogen kort Fyldning af vel sammenbrændt Giødsel paa Bedet, saa at en halv Alens dyb Jord bestandig ligger over Rødderne, hvilken da bedekker det øverste tilvoxende Lag, som og giver Roden Kraft og Styrke. Naar man bærer Omsorg for vel at giødske den, varer Planten 15 til 20 Aar. Mod Vinteren tager man den Jord bort som man haver lagt paa den om Foraaret; derved vogter man den fra Forraadnelse. For at faae Aspargesen hvid som Melk, skiæres den af dybt neden i Jorden, saa snart den viser Spirer oven til; men de, som vil have den bruun, kan lade den voxe op til den Høyde, som de vil skiære den *).

Lige-

*) Joh. Ahlich i hans Trägårds Skiötsel siger om Asparges Anleggelse, at man i vel giødsket Jord skal efter Snoren giøre smaa Grøfter omtrent 2 Tommer dybe, ordentlig legge Frøet derudi, kradse Jor-

den

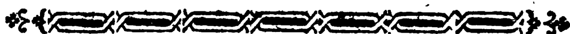
Ligeledes, om man til Vinteren vil frembringe Asparges i Driv-Huus, da optages ved Høste-Tiden gamle Asparges Rødder, (hvilke det skader ikke at tage op, da man i Driv-Huus kan giøre sig Nytte af dem, som ellers vare uduelige til at bære Asparges), man indlegger da i Huset en liden Cour eller Bænk, nest Gulvet, af varmt Strøe; Couren selv trampes sammen, og derefter

 legges

den over, legge fiin Møg derovenpaa, flittig vande og luge Ukrudet bort. Naar Planterne ere 3 Aar gamle, omplantes de; Man graver Bedene 6 Qvarteer dybe, fylder dem med et Lag Heste- og Koe-Møg, et Lag sort Muld, et Lag got Møg, et Lag got Menneske-Skarn, og hvad Kammagere og Garvere pleye at afskrabe, indtil Graven bliver fuld; Derpaa legges 1 Qvarteer høyt god Jord af Mist-Bænke; Landet inddeles i Bede halvtredie Alen brede; i hvert Beed giøres 4 Rader, Rødderne optages, de smaa Trevler afklippes, 2 eller 3 Planter legges sammen i runde Høye, en halv Alen fra hinanden, hvor Rødderne udbredes; tilsidst bedekkes de med forbemeldte Jord til en halv Alen høyt, da de voxe got. Ved Mikkelsdags Tid legges atter af bemeldte Jord til en halv Alen høyt over dem, for at bevare dem mod Vinteren. De skiæres ikke førend i det tredie Aar, og bedekkes hvert Aar med nye Jord. NB. Man maa ikke undres over at Frøet kan ligge 10 Uger og længer i Jorden, inden det skyder op. Hollandsk Frøe er det beste.

legges Jord oven paa, i hvilken Jord Rødderne plantes, over hvilke atter fyldes til henimod 2 Qvarteer dybt Jord, og naar Aspargesen begynder saaledes at opdrives, og Enderne lade sig over Jorden tilsyne, afskiæres den vel dybt ned i Jorden. Men den, som ikke vil have den i Driv-Huse, eller og intet Driv-Huus haver, kan legge Rødderne i Mist-Bænk, da han ligeledes kan have færdige Asparges til Juel eller Nyt-Aars Tid.

Den derimod, som ikke vil, at Asparges-Rødderne skal paa denne Maade spildes, kan ligeledes paa følgende tredie Maade frembringe Asparges om Vinteren, saa at Rødderne blive i Behold, og dog bære god Frugt: Man legger varm Strøe i et Asparges-Beed til 6 Qvarteer høy, hvorved Bedet opvarmes; og naar man merker, at Aspargesen begynder at skyde op, skal man hver 8 Dage eller oftere med en Jern-Greeb varsomt opløfte Strøet, afskiære den opskudte Asparges, og derpaa legge Strøet over igien.

Det femte Capitel.

Hvorledes et Driv-Huus bør indrettes.

Paa den nordre Side af Haven, paa en høy og tør Plads anlegges et saa kaldet Driv-Huus, hvil-

hvilket stilles saaledes, at det bliver staaende imod Sønden, og for Solens ubehindrede Virkning; Huset selv kan anlegges større eller mindre, efter enhvers Behag: Men man vil dog melde, hvorledes et fuldkomment og vel indrettet Driv-Huus bør være bygt og indrettet saavel i Brede, som Høyde og Fald, saa at Huset best kan drive Vexterne; Jo hastigere Huset kan indtage Solens Varme, jo før opvarmes Huset, og saa meget bedre fremdrive de smaae grønne Sager og Vexter, der kan da af saadant et Huus ventes tredobbelt Nytte, naar det i rigtig Proportion bliver indrettet: Huset bør være 6 Alen bredt, 6 Alen høyt foran, men den bagerste Væg bliver ikkun 3 Alen høy, og saaledes faaer Husets Tag 3 Alen i Fald; Vinduerne i Driv-Huset bør være 4 Alen høye; Den Bielke, hvorudi Vinduerne indfalses, bør være stiv, og saa lang som Huset, med tvende Stolper under, hvilke under fra indskiæres i Bielken, og den nederste Ende indtappes i Fodstykket, som ligger paa Stene; disse Stolper bør være stive; thi de bære Tyngden af den hele Væg over Vinduerne; Stolperne bør tiæres og beklædes med Næver *),

 paa

*) Næver kaldes den yderste Hinde eller Rand om Birke-Træernes Bark. Den varer meget længe inden den raadner, antastes ikke heller eller beskadiges af Orme,

paa de Steder, som komme til at gaae igiennem Jord-Laderne, Væggen bør under Vinduerne være en Alen, og oven for en Alen høy, og Vinduerne bør legges 6 Qvarteer i Fald fra Snoren, hældende oven til ind ad Huset; og paa Vinduerne bør være 2 à 3 Luft-Ruder med Blik-Render om; hvilke Ruder kunne om Vaaren aabnes, naar Solens Varme bliver stor; og Taget, som oven til skydes ud over Vinduerne, bør være 6 Qvarteer, hvilket da staaer Lod-Ret med Knuderne paa Huset; siden belegges Huset oven paa Sparrerne med Bræde-Tag, derpaa vel tørret lang Mos*), til et Qvarteer tykt, thi Mossen holder Varmen inde; siden Næver, og der oven paa Jord eller Torv, (Grønsvær.) Om man siden skulde ville deroven paa legge et Bræde-Tag, er det saa meget bedre; thi da trekkes ingen Fugtighed ind igiennem Taget. Siden giøres en dobbelt Dør for Huset med et lidet Forstue-Skuur foran, hvilket er desbedre, efterdi det afholder fra Huset

Orme, den indeholder megen Olie, og er derover ildfængende. Af gammel Næver brændes Olie, som er meget god til Læder-Beredning, og synes af Lugten at være det samme, som det, hvormed Russerne bereder deres Læder.

*) Mos er det samme, som paa Norsk kaldes Maase eller Maasaa, og lang Muß bliver, den de Norske kalde Huus-Maase, hvilken de bruge til at legge imellem Stokkene, og udfylde Sprekkerne med i Huset.

Huset Regn og sterkt Veyr, som ellers kan trænge ind igiennem Døren; Saa giøres og Luger (Skud-der) over Vinduerne af tynde og lette Bræder, hvilke bør saaledes sammenføyes, at den ene Kant skydes ud over den anden. De underste Luger blive 3 Alen lange, med en Slag-List paa hver Luge, som slutter over hinanden, og siden efter hinanden Nommereres. Oven over Vinduerne, blive lange Luger til 6 Alens Længde, og deles paa den Maade, at 3 Luger ere tilstrekkelige for et 18 Alens langt Huus, saa at hver Luge da bestaaer af 6 Alen, hvilke Luger giøres 4½ Qvarteer brede, og siden hefftes med Gangjern til Væggen over Vinduerne, da disse Luger, som ere forsynede med Slag-Lister, komme til at falde over Enderne af de underste Luger. Siden giøres en liden dreyet Tridse i en Jern-Klyft, saa at Tridsen kan løbe om i Klyften; Klyften som bør giøres med en Fingers lang Spids paa Enden, rund og med Rifler som paa en Skrue, skrues med Tridsen i den Spærre, som er midt over hver Luge, og man slaaer en Krampe midt paa hver Luge, men dog nær til Slag-Listen, udi hvilken Krampe man siden binder en sterk Snoer, som legges i Tridsen, og drages igiennem Jern-Klyften; Snoren bør være saa lang, at den rekker ned til Jorden, at man, naar man vil blotte Vinduerne, kan trekke Lugerne op med Snoren, som

der-

derefter fæstes paa en dertil giort liden Krog, som sidder paa Beklædningen under Vinduet, og saaledes kan man behændig baade trekke Lugerne paa Huset op, og lukke dem til. Under Husets Vægge bør være en halv Alen høy Steenmuur, som bør være ret tet spækket med Kalk, saa at Fodstykkerne *) ikke maae tiltage sig nogen Raadenhed. Naar Huset saaledes er opbygt, bør midt paa den bageste Væg settes en Kakkelovn, dog ikke før nær til Væggen, saa stor, at den kan opvarme et Huus af 17, 18 à 20 Alens Længde; Aarsagen, hvorfor den settes midt paa Væggen, er denne: At den dalgiver lige stor Varme over det gandske Huus. Derefter inddeles i Huset Jord-Lader, den ene over den anden; Den første Lade bliver nest Jorden foran, og giøres en halv Alen dyb, og saa bred, at den gaaer hen til Dør-Karmen, da Døren er midt paa Gavlen (eller Tværvæggen). Dernest maa Jord-Laden strygе i lige Linie langs frem ad Huset; den anden Lade gaaer og i samme Linie langs ad Huset, 2½ Alen fra Jord-Bunden, da den faaer 1 Alen Luft af Vinduerne, den settes 1½ Qvarteer fra Vinduerne, saa at ingen Fugtighed maa flyde af Laden

*) Fodstykket kaldes den underste Stok nest Muren; det kaldes paa Norsk en Syll eller et Undlag, og bør være enten af got Ege-Tømmer eller feed Malmen (rød Fyr).

Laden paa-Væggen, hvorved ogsaa den underste Lade ikke hindres fra Solens frie Virkning; den anden Lade bør ogsaa være 10 Tommer dyb, og bør ligge 1 Qvarteer under Vatterpasset med den forreste Ende mod Vinduet, og naar den paa denne Maade stilles hældende, driver den Vexterne langt sterkere.

Den tredie Stellads kan giøres 2¼ Alen oven for den anden Lade, enten med Kister eller 1 Qvarteers dybe Lader, og bør stilles paa samme Maade som den forrige, hældende imod Vinduerne, og saaledes ere da Laderne inddeelte, saa at de hver for sig have god Luft og Solens Virkning.

Bag i Huset blive 4 Lader, 2 paa hver Side af Kakkelovnen, den eene oven over den anden, hvilke Lader bør gaae fra Dør-Karmen i lige Linie langs frem ad Huset; den underste Lade bliver nest Jord-Gulvet en halv Alen dyb foran, og ¾ Alen dyb bag til. Den anden Lade bliver 2½ Alen høyt fra Jord-Bunden, saa at den svarer til Mellem-Laden foran, den bliver 10 Tommer dyb baade for og bag, ligger hældende, saa at, naar man legger en 6 Alens Kiep paa Mellem-Laden foran, den da ikke alleneste rører begge Bræder af denne Lade, men af den øverste Lade bag til, og saaledes faaer Bag-Laderne friſk Luft og Soel-Varme, da de forreste ikke kunne skygge for dem. I det den underste Lade foran forfærdiges, beklædes Fod-

Stykkerne med Næver, førend man slaaer Bræderne paa; men Bag-Læderne giøres en Haandbreed eller 1 Qvarteer fra Væggen, paa det ingen Fugtighed maa giøre Væggen Skade, hvilket og giver Vexten bedre Luft, og naar et Drive-Huus paa denne Maade, som nu er sagt, er indrettet, har man deraf uden Tvivl den Nytte, som allerede er omtalt.

Et saadant Driv-Huus bør opbygges om Vaaren, paa det at alle de Materialier, hvoraf det er bygt, maatte Sommeren over til om Høsten blive vel giennemtørrede, hvilket følgelig er meget bedre for Vexterne *).

Om

*) Det er en almindelig Hoved-Feyl i Norge, at de, naar de om Sommeren har af raadt Tømmer bygt et Huus, strax begynde de at indrette det, og saa snart mueligt flytte derind. Et Træ-Huus bør i det mindste staae et Aar om, førend nogen Indretning foretages, paa det at Væggene maae tørres, Stokkene synke sammen, og Indretningen ikke tage Skade. Derved befries Menneskene for at drikke Husets usunde Uddunstninger i sig, og de raae Tømmer-Vægge fra at blive end mere raae, og saa meget før befordres til Forraadnelse af de Dunster som der gaaer fra Menneskene, men fornemmelig fra Kreaturene i deres Hyse, og af hvad Vand og Fugtigheder, som i Husene maatte handteres.

Om Rangeringen eller Ordenen i et Driv-Huus.

Man vil og i Korthed give Underretning om, hvorledes Vexterne blive fordeelte i sine Lader, efterdi endeel af dem fordrer et varmere, endeel et koldere Sted. For det første bør man for en Deel Vexter midt i September Maaned fylde Laderne med fiin Mo=Sand, og for de Vexter som bør plantes udi Jord, fyldes Laderne med fiin Sandblandet Jord: Aarsagen, hvorfor Fyldingen da indtages, er, at hverken Sand eller Jord maa blive for meget vaad eller vædskefuld, dog bør de være noget fugtige, saa at Vexterne derudi kunne fæste Rødder, og ikke visne. Ved Slutningen af September Maaned optages Blom=Kaal og Kron=Ertestokker, hver Stok med Klump, hvorom tilforn er talt; Blom=Kaalen plantes i den underste Lade foran i Mo=Sand, og Kron=Erteskokkerne i den underste Lade bag til i Mo=Sand; Derneſt optages Petersillie=Rødder, af hvilke de groveste Blade afrives, og ligeledes giøres vel rene i Toppen og den øverste Ende af Stilken, samt reengiøres fra alle smaa Trevler; siden plantes de i den mellemste Lade foran i Mo=Jord, og, hvis ikke den underste Lade skulde være fuldsat af Blom=Kaal, kan ligeledes Petersillie=Rødder der plantes, hvor

der er nesten bedre Plads for dem; thi Petersillie driver ikke saa hastig, men fastner bedre, og haver større Bestandighed imod Foraaret. Syrer optages paa samme Tid, hver Busk eller Plante med Klump: de groveste Blade afpudses, og den plantes i sandig Jord, i den øverste Lade bag til, og hvis man ikke vil plante den hele Lade fuld af Syrer, kan ligeledes derudi plantes Petersillie-Rødder. Dersom og den underste Lade bag til ikke skulde være fuld af Erteskokker, kan ligeledes derudi settes Petersillie-Rødder. Den øverste Lade foran besettes med Endiven, hvoraf hver Busk tilforn er sammenbunden med smaa Bast-Snorer; men om ikke den hele Lade skulde fyldes med Endiven, kan den øvrige Deel settes fuld med Kasser, som ere besaaede med Radiser eller Erter, som før er sagt, indtil det er fornødent, at Laden besaaes med Lactuk og Spenat, med flere deslige Slags, hvilket bør skee i Januarii Maaned, da Solen begynder at virke: Saaledes bør et Driv-Huus om Høsten beplantes med Vexter, men den, som ikke vil anvende Rummet for Blom-Kaal og Erteskokker, kan forvare dem i en Grav, som er indrettet for andre Kiøkken-Urter, eller og i en tør og frisk Kielder, som er forsynet med Luft-Huller.

Det siette Capitel.

Hvorledes en Driv-Grav bør indrettes.

Den bør indrettes der, hvor der er en tør Plads, hvilken bør bestaae af Sand-Grund, der er saa meget desbedre for en Driv-Grav, som skal indrettes. Graven selv kan giøres paa adskillige Maader, dog er denne den beste: Naar man har opkastet en Grav 16 eller 18 Alen lang, i det høyeste 8 Alen bred, og 6 Qvarteer dyb under Jorden, saa at Graven kan inden for Murene blive 6 Alen bred, tager man Graae-Steen eller Kampe-Steen, og dermed murer Graven paa alle Sider, indtil Muren bliver jevn høy med Jorden. Paa Muren legges et Hvarv *) Fyrre-Bielker, som legges efter Vaterpasset; siden inddeles dette Hvarv til Tagstoler, 1½ Alen imellem hvert Par, hvilke bør ligeledes være af got Fyrre-Træ; derefter skiæres Tagstolene sammen. Den Deel af Tagstolene, som bliver bag til, kan giøres 5 Alen lang, og den Deel, som vender frem ad, 2½ Alen lang, da de saaledes bør være sammenskaarne, at det ene Stykke gaaer ind udi det andet med et Blad; dog

*) Hvarv er det samme som Lag, saa at Hvarvevis er det samme som Lag paa Lag.

dog bør de begge have Fald, saa at Vinduerne i det forreste kommer til at falde 3 Qvarteer oven til fra den lodrette Snoer, men det andet Fald bliver 2½ Alen under Vaterpasset mod Tag-Foden. Siden indskiæres Tagstolene ligesom en Laxe-Stert i Tag-Foden, og naar de ere opreiste, bør de alle ligge jevnt, beklædes med Bræder, og saa bedekkes med Moß, Næver og Jord; paa den søndre Side af Graven bør giøres 4 eller 5 à 6 Vinduer; paa Enden af Graven giøres en Dør, til hvilken Dør graves en Indgang 6 Qvarteer dyb; af alle de Maader, som bruges til Driv-Gravers Bygning, er denne den fornemste og bestandigste.

Naar Graven er saaledes færdig, giør man en Lade i den, langs ud med den bagerste Side, og to paa hver Ende, den ene oven over den anden. Udi hvilke Lader man forvarer allehaande Rod-Frugter, som bør optages først eller midt i September Maaned, saasom Gule-Rødder, Pastinakker, Kaal-Rødder, Kaal-Rabbi, Sukker-Rødder, med flere deslige Slags. For disse Rod-Frugter bør Laden være forsynet med lidet tør Sand, hvorudi Frugten legges; Ved Slutningen af September Maaned optages Sommer-Purrio, pudses og indsettes i Graven, ved den forreste Side af Vinduerne i frisk Sand; siden optages Sillerie, som ligeledes afpudses og indsettes i frisk Sand

paa

paa den bagerste Side under Rod-Frugternes Lade, og derneſt alle slags Frøe-Stokke og Frøe-Rødder med mere, saasom Blom-Kaal og Kron-Erteskokker, hvilke, efter en saadan Omplantning, fæste Rødder og holde sig got. Siden bedekkes Vindverne med Luger, og henimod Vinteren med noget Strøe over Lugerne og Graven; men saa længe Veyret er mildt, gives Graven Luft, hvilket ligeledes bør skee om Vinteren, naar Veyret er mildt.

Det syvende Capitel.

Om tidlige Driv-Courer og Mist-Bænke, samt Beskrivelse over hvad derudi plantes.

Mist-Bænke anlegges paa følgende Maade: Man anleggger dem paa et Sted i Haven, hvor de kolde Nordenvinde afholdes ved en Muur, Huus eller høy Allée og Hek, dog saa, at den kan have Solen hele Dagen igiennem; man giør en Grav tre eller fire Fod dyb, og saa lang og bred som man selv behager, deri opfylder man med varmt Strøe *), som vel sammenblandes, paa det

*) Strøe er det samme som usammenbrændt Heste-Møg og Halm, saadan som den udføres af Stalden, ligesom kort Møg eller Strøe er vel sammenbrændt Heste-Møg; varmt Strøe er altsaa den, som er i Brand.

at, naar det er vel giennemsvedet, Varmen maa være lige over alt. Siden trædes Strøet tilsammen fastere eller løsere, eftersom man vil have Varmen til, meer eller mindre, i Henseende til den Vext man derudi vil saae eller plante, efterdi alle Vexter ikke taale lige sterk Varme. For alle Ting maa man lave det saa, at Bænken hverken bliver for meget brændende, eller for kold. Der oven paa legges siden tillavet Jord, som bør bestaae af fede, olieagtige og varmende Muld-Arter, med fin Sand og lidet Leer-Jord blandede og sældede, tilligemed giødsket Jord, hvilken sammenblandede Jord bør derefter ligge 3 à 4 gange 24 Timer, indtil den bliver vel giennemvarmet, da man derefter bør nøye prøve, om den har den jevne og rette Varme, saa at man kan med Sikkerhed derudi saae eller plante.

Mist-Bænke til tidlige Kiøkken-Urter, saasom Radiser, Gule-Rødder, Blad-Petersillie, Spenat og Sallater, begynder man i Januarii Maaned at anlegge; dernest indrettes Melon-Skoler, dog oven paa Jorden, midt i Januarii Maaned for de tidligste, siden i Begyndelsen af Februarii Maaned, og endelig for de sidste i Begyndelsen af Martii Maaned, alt efter som man vil have dem tidlig fremdrevne; ved Skolens Anleggelse har man at tage i Agt, at den bliver lagt paa et Sted

hvor

hvor der er Lye, og for Solens ubehindrede Virkning. Først i Februarii Maaned anlegges ogsaa Skole til tidlige Agurker. Man tage rgamle Agurke-Kierner, og i ser gamle Melon-Kierner, som bør nothmererees, i det mindste 6 à 7 Aar gamle, eller noget mere; thi jo ældre de ere, jo mindre voxe de i Ranker *), og sette saa meget før sin Frugt. Henimod det, at Melon-Planterne ere-komne til den Styrke, at de kunne omplantes, tillaves Bænkene, som bør legges halvdelen under og halvdelen over Jorden, flade oven paa, at Solen maa saa meget bedre kunde rekke dem, og Ranken faae bedre Rüm at løbe udi. Ved Melon-Planternes Udplantning tages i Agt, at Bænken bliver fuldkommen dyb og belagt med varmt Strøe, saa at Bænken kan holde en god og jevn Varme Vinteren over, og noget ud paa Sommeren. Hvorefter Planternes Top bør afskiæres, saa at Moder-Rankerne maae skyde ud; der bør ikke mere end een Plante være sat under hvert 6 à 8 Tommers bredt Vindue; og jo større Ruderne af Vinduerne

*) Men det gamle Frøe ligger saa meget længere i Jorden, inden det skyder, hvorfor Frøet først bør blødes enten i sød Melk, Spansk Viin, eller Hyppocras i 24 Timer. To Aars gammelt Frøe er det beste, hvilket bør være taget af den Side paa Melonen, som har vendt imod Middags-Solen.

ere, jo bedre er Solens Virkning paa den. Naar Melonen er nyelig plantet, legges noget paa Vinduet midt over Planten, hvilket giver Skygge, at ikke Solen saa hastig maa komme paa den, førend den har fæstet Rødder, og naar den begynder at voxe, tages Skyggen bort. Ved Skiæringen lades ikke mere end 3 eller høyst 4 Moder-Ranker tilbage, og naar de have skudt til 2 à 3 Leder, afskiæres de ved det tredie Leed, da de udslaae Side-Ranker, naar disse siden ere udslagne, giver man Agt paa, hvilke af dem der ere gode, og kunne sette Frugt; de øvrige, som ere Gol-Ranker, bør i rette Tid afskiæres, paa det de ikke maae drage Kraften fra de gode Ranker, saavel som og, at Vand-Blomsterne borttages, hvorved de gode Ranker bekomme Styrke, og derover saa meget hastigere sette Frugt, og Frugten saa meget før opnaaer sin fuldkomne Vert *). Men herved tages i Agt, at der ikke lades

*) Melonernes Modenhed kiendes: 1) Deraf, at den gule Farve begynder at skinne igiennem. 2) Naar de paa den underste Side blive gule. 3) Naar de begynde at lugte sterk. 4) Naar de smaa Ranker begynde at visne. 5) Naar Stilken begynder at løsne. Deres Velsmagenhed kiendes: 1) Naar de ey ere for meget grønne og ey for meget gule. 2) Naar de, i det man rører dem, ikke ere bløde, men noget haarde. 3) Naar de inden i ere tørre og rødagtige. 4) Naar

lades flere Frugter paa hver Ranke, end Moder-Stammen rigelig kan føde, hvorfor man, som oftest, bør afskiære Rankerne i Enderne. De uduelige Ranker kan man paa følgende Maade skille fra de gode: De uduelige ere 1) de, som voxe meget grove og laadne. 2) De som voxe meget fine som Traade, ere og uduelige; men de duelige ere de, som ere middelmaadige og voxe klarere. Ligeledes giøres en liden Erindring ved Plantens Vanding, hvorved den kan komme til hastig Vext: Man samler Vand af Dug om Morgenen tidlig, ved det man drager en Duug eller Linklæde over Græs-Marken, indtil det bliver vaadt heelt igiennem, da man udvrider Vandet i et Kar; og paa den Maade samles saa meget Vand, at man dermed kan vande Planten. Den, som saa behager, kan og vande Planten med Viin, som af Naturen er heed, blandet med lidet Dug-Vand, 2 eller 3 gange, da Planten deraf befinder sig vel, og faaer en fortreffelig Styrke til Frugtens Fuldkommenhed. Men iblant andet Vand som bruges, er fersk Søe-Vand det beste *).

de ere tunge i Haanden. 5) Naar de have en kort Stilk, og 6) naar de ikke ved en alt for sterk Hede ere for hastig drevne.

*) Ahlich siger, at, naar Melon-Planterne har faaet 6 Blade, afrives den øverste Spids, og de unge Planter

Arbuser anlegges paa lige saadan en Bænk, men Bænken bør være noget større og anseeligere, paa det at Varmen saa meget længere maatte kunde holde, thi Arbusen fordrer mere Varme og Vand, end andre Meloner, saafremt den skal opnaae fuldkommen Vext og Modenhed, dog skiæres den ikke som andre Meloner; den fordrer ogsaa en særdeles Jord-Art; den kan vel voxe i samme slags Jord, som andre Meloner, men man vil dog her nævne en Jord-Art, som kommer mere overeens med dens Natur, og hvoraf den best drives; samme Jord-Art er den, hvorudi Næller*) Klasse- eller Buskeviis voxe: Denne tager man og fælder reen; thi den er baade feed, og giver en særdeles naturlig Varme og Drift fra sig, og i fald at af denne Jord en skulde findes tilstrekkelig Forraad, saa tages deraf saa meget, som en liden Grøft i Bænken for hver Plante kan fyldes med; men jo mere man kan faae af saadan Jord, jo bedre er det; siden

siden Planter settes i en anden Bænk; naar de have sat Frugt, legges en flad Steen under samme, hvilken hielper til bedre Smag og hastigere Modenhed; naar de vandes bør Vandet ikke komme paa Vexten eller Frugten, thi deraf faaer den en slet Smag; den bør og, naar det regner, tildekkes enten med Vinduer, eller hver Plante for sig med en Glas-Klokke; thi derved forekommes, at de ikke faae nogen ond Smag.

*) Næller kaldes paa Norsk Næsler eller Brendhette.

siden vandes Planten flittig med Søe-Vand, eller Spring-Kilde-Vand. NB. Til de fleste Træer og Vexter er Vand af ferske Søer det beste, men salt Vand det skadeligste.

Derved er og en Videnskab, at lære ret at forstaae, naar Arbusen er moden, saa at den hverken afskiæres for tidlig, eller bliver for længe liggende, hvorpaa man har tvende efterskrevne Tegn, efterdi man hverken af Farven eller Lugten kan merke dens Modenhed; det første Tegn er, at den, naar man slaaer paa den med Knoglen af Fingeren, giver en dum Klang fra sig, hvilken giver dens Modenhed tilkiende; thi saa længe den giver en klar Klang, er den ikke moden, men jo dummere Klang, jo mere moden; thi den dumme Klang kommer deraf, at jo mere den bliver moden, jo mere Saft faaer den, og saaledes dummere Klang. Det andet Kiendetegn er, at, naar man trykker den med Haanden, knerker den; jo mere den knerker, jo mere er den kommen til Modenhed.

Midt og sidst i Februarii, samt først i Martii Maaned anlegges Bænke til allehaande Urter og Plante-Sager, som bør udplantes i Kiøkken-Haven, da man først saaer de tidligste Slags, at man i rette Tid maa deraf have Planter til Kiøkken-Havens Besetning, saasom tidlige Hoved-Sallater, Kron-Erteskokker, Spanske Erteskokker, (Cardons

d' Espagne,) tidlig Blom-Kaal, tidlig Hvid-Kaal, tidlig Løg-Sorter, saasom: Hvid, Spansk, Guul, Hollandsk; Meyran, Timian og Rosmarin, samt Sillerie og Pyrrio-Sorter, med mange deslige Slags, som man ey finder fornøden at nævnes, efterdi de bør paa samme Maade behandles, som disse før omtalte.

Ved Bænkernes Anleggelse for disse Slags, tages i Agt, at de ikke legges til for sterk eller for svag, men til en jevn Varme, saa at Bænkene indrettes efter de Sorter, som derudi skal saaes, hvilke fordre mere eller mindre Varme, paa det Frøet eller Planterne ved for sterk Varme skal ikke blive opbrændte, eller formedelst for kold Bænk beskadigede, og ligesaa formedelst for tør Jord fortørrede, hvorover Frøet ikke kunde komme til Maltning o: Udspirelse; men en saadan tør Jord bør i rette Tid, naar Veyret er varmt, befugtes med en tienlig Vædske *), og det spæde som er opkommet, bør ikke vandes med for koldt Vand, men Vandet settes i et Kar i Solens Varme, indtil Kulden er udslagen, da siden dermed vandes; men om

disse

*) Saadan tienlig Vædske er Vand, tagen af Møddings-Puds, eller Lage af god Møg; man vil vel holde for, at saadan Vædske setter Maddikker efter sig, men det kan forebygges, naar man derudi kommer noget ulædsket Kalk.

disse Forsigtigheder ikke tages i Agt, torde det hænde, at Frøet tillegges Skyld for Udyelighed, skiønt Skylden er hos en saadan Urtegaards-Mand, som ikke veed at tage dette i Agt.

Med saadanne spæde Vexter tages ogsaa i Agt, naar der i nogle Dage eller længer har været tykt Veyr, og Solen atter begynder at give sin Varme og Skin, at disse spæde Vexter forsynes, saa at ikke Solens Hede maa komme for hastig paa dem, hvorover de kunde bortvisne. Ligeledes tages i Agt, naar man giver dem Luft, at de bevares for sterk Norden- og andet blæsende Veyr, hvorved de og kunne faae Skade, men de bør efterhaanden vænnes til Luften og Solens Virkning, og eftersom Vexten siden tiltager, gives alt mere og mere Luft, og henimod den Tid, at Planterne skulle omplantes, tages Vinduerne aldeles bort, paa det de destobedre kunne blive vante til Luften; herved kunde vel noget mere erindres, men man vil for Vidtløftigheds skyld gaae det forbi.

Man vil dog allene til Slutning forestille tvende Slags, hvilke, det torde hænde sig, for Fornøyelses skyld skulde blive brugte, saasom Groß-Kurbis, eller paa Svensk Pumper, Kyrbiser; det andet slags er Græskar, Calebaser, Cucurbita, hvilke ogsaa bør plantes i varme Strøe-Kuber,

der, og ofte vandes, saa opnaae de ligeledes en fuldkommen Vext *).

Anhang

til denne Bog om Kiøkken-Haven.

§. 1.

Røde-Beder.

Beta Rubra, saaes i aftagende Maane i May-Maaned i vel giødsket, løs og dyb Jord. Naar Planterne har faaet 6 Blade, omplantes de 1½ Qvarteer fra hinanden; thi ellers deler Roden sig i mange smaa; man lader ved Omplantningen blive en liden Hule rundt om Planten, paa det at Vandet, hvoraf den fordrer en god Deel, kan des bedre samles til Roden, som derved bliver skiøn stor, den skiæres i tynde Skiver, efter at den er kogt, og bruges enten med sin egen Sauce eller Viin og lidet Peber-Rod; den bruges til Steeg og giver god Appetit.

§. 2.

*) Disse tiene mere til Zirat i en Have end til Nytte i en Huusholdning, derfor bør de settes paa de Steder, hvor de ikke berøve de nyttige Vexter Saften og Solens Skin.

§. 2.
Valske Bønner.

Ere to Slags, det eene med blaa, det andet med hvide Blomster; de egentlig saa kaldede Valske Bønner plantes i Haven i dyb velgiødsket Jord, og vandes meget flittig indtil de blive brav store. De andre saaes paa Ageren, som andet Korn, og lade sig nøye, om Jorden just ikke er af beste Art, eller giødsket *). De give overflødig Frugt, hvilken er tienlig til Brød, som deraf bliver gandske sundt og velsmagende. Halmen ædes af Creaturene, men er i sær meget nyttig paa de Steder, hvor lidet eller intet Brænde haves, til Brænde. De bør meget vel tørres paa Ageren, førend de føres i Huus, at de ikke skal mukne, og derover Frugten tillige med Halmen blive gandske unyttig.

§. 3.
Salvie.

Salvia, denne herlige Urt fortiener vel sit Sted i Haven, da den er befunden at være af stor Nytte til at varme, tørre og rense Blodet, fordrive Hoved- og Tand-Pine, samt Forkiølelse og Slag, med mere. Den saaes af Frøe i god Have-Jord, taaler ikke meget Vand uden i sterk Hede. De give en smuk Anseelse i Junii Maaned, naar de staaer i Blom-

*) Dette slags Bønner kaldes i Tydskland Sau-Bohnen.

i Blomster, og holde sig grønne om Vinteren; hvorfor man bruger dem til at omgive Have-Beder dermed. De ere ikke kræsne, i Henseende til Jordmonnens Beskaffenhed. Naar den plukkes, bør det altid skee fra Toppen, da den skyder saa meget tykkere paa Siderne; Bladene bør altid vel aftoes, naar de skal bruges, efterdi Slanger, Skrub-Tudser og Æder-Kopper vilde gierne opholde sig under deres Blade; men for at forekomme dette, bør man vexelviis hos hverandem Salvie plante Ruder, for hvilken dette Utøy skyer. Som et temmelig sikkert Middel til at fordrive Trødske hos smaa Børn kan følgende bruges: Kaag en Haandfuld vel tør Salvie i en Pegel hvid fransk Viin i en Times Tid, sie Vinen af, og kom derudi saa meget Jomfrue-Honning, saa Vinen bliver vel sød; hermed pensles Barnet, hvilket og mellemstunder kan gives en Thee-Skee fuld deraf at drikke i Munden, saavidt man kan komme med en Pensel eller liden Fier, hvilket ofte er bleven forsøgt med Nytte, saafremt ellers ikke Sygdommen har taget Overhaand og giort Indvoldene Skade.

§. 4.

Ruder.

Ruta, saaes af Frøe i Februarii, Martii, Augusti og September-Maaned i tør og heed Jord,

som

som en maa giødskes, men i det Sted blandes med Aske eller sønderstødt Tegelsteen; den kan og plantes af Skud, som rives fra Stammen, hvilken Maade at forplante dem, er og den beste. Den vandes i sterk Hede med salt Vand, hvoraf den trives allerbest. Den blomstrer i Junii, og forbliver hele Vinteren indtil Foraaret. De gamle Blade give Plads for nye. Der gives to slags Ruder, den større og den mindre; den større kan, naar den flittig beskiæres, opelskes til smaa Træer, men den mindre bør aldrig beskiæres, men de Grene, som enten bør afpudses, eller af hvilke man vil bruge Bladene, bør brydes af, saafremt den ellers ikke skal døe ud. Den roses som særdeles nyttig imod mangfoldige Tilfælde, i sær imod Gift; giftige Dyrs og galne Hundes Bid, naar Bladene sønderstødes og strax legges paa Skaden. Indvortes tiener den som Præservativ imod Pest og anden smitsom Sygdom; den kan spises raae, og settes paa Brændeviin til Extract.

§. 5.

Hiertens-Fryd.

Melissa, er to Slags: Sommer- og Vinter-Melisse. Begge Slags saaes af Frøe, i god Have-Jord, den blomstrer i Junii, Julii, August-Maaneder, den maa om Vinteren vel forvares

res for Kulde. Den kan bruges iblant Salat, da den styrker Hovedet, Hiertet og Maven, ligesom ogsaa Hukommelsen. Den kan ogsaa settes paa Viin, som er meget sund.

§. 6.

Lavendel.

Lavendula, den store Løvendel eller Spica-nard har en meget herlig Lugt, men taaler ikkun gandske lidet Kuld, derfor dyrker man heller den Smalbladede og egentlig saa kaldede Lavendel, hvilken formeres, ved det man forplanter de adskilte og sønderrevne Rødder i sandig og ikke alt for meget giødsket Have-Jord. Den bruges i Haverne til lave Hekker og til Anleg i Blomster-Parterret i Junii Maaned, naar den har sine blaa eller hvide Blomster-Ax, som giver en meget behagelig Lugt. Denne Plante er ikke kielen, men vorer overalt; det er tienligt at omplante de store Lavendelbuske hvert tredie eller fierde Aar. Dens Blomster ere meget sunde, da de lagt hos Tænderne stiller Tand-Pine, og giør dem faste; tiene i Urte-Poser imod Hoved-Svimmel, og lagte imellem uldene Klæder, bevare dem fra Møl. Lavendel-Spiritus, Olie, og Vand ere alt for bekiendte af sine herlige Virkninger til her at blive omtalte. Der gives og et Slags Lavendler med ligesom sønderrevne eller sønder-

sønderskaarne Blade; denne taaler ingen Kuld, maa derfor hvert Foraar saaes af Frøe. Lavendel uden Blomster plantes af Skud, og maa om Winteren indsettes i Driv-Huset. Welsch Lavendel eller Purpurea, er egentlig en Arabisk Urt, og tillegges has os af Frøe. Den bær Purpur-blaae-Blomster, ikke ulige de, som Timian bære; den bør forvares i Driv-Huset, om den ey skal gaae ud; denne med de to forrige Slags har i de fleste Tilfælde nesten lige Virkning med den almindelige Lavendel.

§. 7.

Matrum.

Matricaria plantes af sønderrevne Rødder, Skud fra Rødderne eller friske Greene i tør Jord. Dens Blade kan, medens de først om Vaaren ere skiøre, sønderhakkede bruges i Pande-Kager for Moder-Syge; den er og tienlig imod Colic, og kogt i Wiin, naar deraf Aften og Morgen drikkes et Glas fuldt, fortørrer den Vattersot. Heraf gives to Slags, den enkelte, som saaer sig selv, og den dobbelte.

§. 8.

Abrod.

Abrotanum, Hannen, som og voxer høyest i Veyret og har større Blade, kaldes Abrod,

Hunnen, som er lavere og har finere Blade, kaldes Cypres; begge Slags voxe villigt i god velgiødsket sort Muld, som dog maa være noget sandblandet; de formeres af sønderrevne Rødder og unge Skud, som med et Havre-Korn i Enden nedstikkes i Jorden. De taale ikke ret megen Kuld. Bladene ere tienlige imod Moder- og Nyre-Svagheder, og til at forekomme, at Haaret ikke skal falde af.

§. 9.

Balsam.

Balsamita, tillegges af adsplittede Rødder, som nedlegges i god Have-Jord, dog ikke over 3 à 4 Fingers breed dybt under Jorden; den taaler brav Kuld, dog giør man best, om man om Vinteren tildekker den med noget Halm og Heste-Møg. Den har en herlig Virkning i mange svagelige Tilfælde, som f. E. til at befordre Madens Fordøyelse, aabne Leverens Forstoppelse, stoppe Durchløb og Mave-Pine. Ellers er den i sin Virkning meget liig:

§. 10.

Krusemynte.

Der paa samme Maade, som forestaaende, tillegges i lige saadan Jord. Det Vand, Sirup, Latverge, Essents, Salt og Olie, som deraf laves, er fuldkommen bekiendt af sine ypperlige Virkninger,

ger, hvorfor det er ufornødent her at fylde Rummet med at opregne det. Det derpaa destillerede Aqvavit, har og sin gode Nytte, naar det, som alt andet, bliver brugt til Maadelighed. Pulveriseret giver den en god Smag paa Erter, og forekommer Vinde.

§. 11.
Isop.

Hyssopus, plantes af sønderrevne Rødder i feed, let og løs Jord; den kan og opelskes af Frøe; den taaler ikkun lidet Vand, endog i sterk Hede, man bruger den til Hækker i Haverne, da den giver en meget behagelig Lugt. Den er god for Lungen, Brystet, Maven og Hiertet til at rense de to første, og til at styrke de to sidste. Naar man tillige med Figener koger dem i Vand, og med dette gurgler Halsen, læger den Halse-Bylde. Samme er og meget nyttig i Kryderposer for Sting.

§. 12.
Steenbræk-Urt.

Saxifraga, som er tre Slags, den store, den lille og den gyldene, saaes i god Have-Jord; dens Rod og Frøe er tienlig imod Mave-Pine og andre Svagheder, og med dens Saft kan man fordrive Fregner af Ansigtet.

§. 13.

Marum.

Amarum verum, forplantes af sønderrevne Rødder, eller og afbrudte Qviste, som i April-Maaned i tiltagende Maane et Qvarteer fra hinanden nedsettes i god Jord, som er vel blandet med Koe-Møg; naar den nyelig er plantet, bedekkes den for Solens Hede; men naar den begynder at voxe, bør den hver Dag vandes, naar det ikke regner; den optages ved Michaelis Tid, settes i Potter eller Kasser, og forvares Vinteren over i Driv-Huus. Den har ellers samme Virkning som Meyran eller Timian, styrker Hovedet og Maven, og imodstaaer Forgift.

§. 14.

Laustilk.

Paa Norsk Libstok, opelskes af Frøe, men allerbest af søndderrevne Rødder paa et fugtigt og skyggefuldt Sted i Haven, og staaer Aar efter andet. Den tillegges mange herlige Egenskaber, som for Ex. til at drive Vandet, fordrive Steen, og læge Mund- og Halse-Byld; Salt, som deraf er tillavet, bruges som Præservativ imod alle slags smitsomme Sygdomme. Samme bruges og til at destilere Brændeviin paa, og er overmaade sund.

§. 15.

§. 15.

Kummen.

Cuminum, er tre Slags, Kommersk Kummen, Vild-Kummen, som og kaldes Dansk Kummen og sort Kummen. Den er det samme, som man paa Norsk kalder Karve. Alle tre Slags kan behandles paa een Maade, da den bør saaes i god feed og dyb Muld-Jord i April og Junii Maaned i Beed, ligesom Sillerie-Frøe, og naar det lakker mod Midsommer, opgraves Jorden en halv Alen, udrenses paa nye, og Rødderne ligesom Sillerie plantes i dybe Render efter en Snoer; derefter overhylles den med Jord, og det tilplantede Stykke Jord vandes eengang strax efter Plantningen. Den bør det tredie Aar, efterat den af Frøe er saaet, omplantes, da den kommer til at bære, men den bør ikke bære længere end i tre Aar, førend den atter omlegges; thi det er at merke, at jo oftere dens Rødder blive revne og omlagte, desto overflødigere bær den, og der skal neppe nogen Sæd bedre kunde lønne den derpaa anvendte Umage end denne, anseet den betales vel, naar den sælges, og er af stor Nytte i en Huusholdning, hvor den bruges i Brød og i mange andre slags Madvahre, efterdi den stiller Mave-Pine, fordriver Vinde, er god imod Colik, koldt Flod,

Hoved-Pine og Hoved-Svimmel. Rødderne kan og, medens de ere unge og skiøre, bruges som Petersillie og Sillerie-Rødder i Supper, Raguer og til Salat; ligeledes kan af de unge og bløde Blade om Foraaret laves en meget sund og velsmagende grøn Søbe-Kaal; Olie, som af Kummen er destilleret, er meget sund i adskillige Tilfælde.

§. 16.

Kameel-Blomster.

Camomillum, heraf ere sex Slags. Men af dem alle er den Rommerske den beste; de kunne faaes af Frøe, men legges i Almindelighed af Rødder i veldyrket sandblandet Muld-Jord, hvor dem gives brav Rum; thi de udbrede sig mangfoldig, hvorfor de bør omplantes hvert andet eller tredie Aar, paa det at de ikke maae qvæles eller raadne. Denne Urtes Nytte ere alle bekiendt, naar den bruges i Salver, Plastere, Urte-Poser og Bad; thi da den har en heed og tørrende Natur, tiener den til at aabne, fordele, lindre, blødgiøre og styrke alle indvortes og udvortes Legemets Dele, er tienlig imod Steen-Smerte, styrker Hukommelsen og Hørelsen, med mere. Der er og et slags Kamiller, som bære Ild-røde Blomster, hvilke opelskes af Frøe; disse dyrkes meest for deres Anseelse og den Prydelse de giøre i en Have.

§. 17.

§. 17.

Malurt.

Absinthium, er mange Slags, men fornemmelig bruges den almindelige eller lille Malurt, hvoraf der atter er mange Slags, til Medicin; den voxer paa de fleste Steder baade i Dannemark og Norge vild; den er varmende, aabnende, rensende og afførende, styrker Maven, aabner Milten og Leveren, renser Galden, driver koldt Slim, er tienlig mod Skiørbug, tredie og fierde Dags Feber, samt mod Pest; den befordrer Søvn, naar den i Urte-Poser legges paa Hovedet, driver Orm fra Børn, naar den dyppet i Brændeviin legges over Navlen; naar man ryger dermed, fordrives Myg og Fluer; naar Lagener og andet Linnet gnides med Malurt, skyer Lopperne; naar den bindes under Fod-Saalene, fordrives Hævelse af Fødderne. Salt, som er uddraget af Malurt, er got imod alle Mave-Sygdomme, befordrer Fordøyelsen, hindrer Forstoppelse, stiller Opkastelse, giver Lyst til Mad, driver Sveed og Urin med mere. Olie deraf borttager Vorter, renser Saar fra dødt Kiød, og læger, opvarmer Maven, driver Vinde og dræber Orme, naar den smøres paa de Steder, som behøve Hielp. Den Pontiske, Valske, Rommerske eller Have-Malurt har samme

Virkning som den Vilde, men den er ædlere og finere af Blade, samt lifligere i Smag. Den forplantes af Frøe, som saaes i Februarii eller Martii Maaneder, eller legges af sønderrevne Skud eller Rødder i tør sandig Jord. Den kan og settes baade paa Øl og Viin, som derved bliver en fortreffelig Sundheds-Drik. Men da den har den Virkning, at den betager Hovedet, hvilket derover bliver taassevurnt, dorskt og søvnigt, maa den i sær af gamle Folk, og dem der ere tilbøyelige til Slag, bruges med Forsigtighed.

§. 18.

Annis.

Anisum, skulde man og haabe maatte voxe og blive moden i vore Nordiske Lande, saasom den bliver det hos vore Naboer de Tydske. Den bør saaes i løs veldyrket sandig Jord, i om Foraaret i tiltagende Maane, den kan og saaes paa Agre; og som den kommer meget overeens med Fennikel og Kummen i sin Natur, saa vil den og dyrkes nesten ligesom de. Førend Frøene udsaaes, bør de udblødes i Honning-Vand. Man giør Forskiel paa den Alicantiske, Venediske eller Rommerske, Thyringiske, Erfurtiske og Russiske; men den er iblant alle den beste, som er meest trind, størst, reen, og har meest Aromatisk Lugt. Den

bruges

bruges i Mad som Coriander, betager stinkende Aande, driver Vinde og Mave-Pine, slukker Tørst, befordrer Søvn, og giør dem, som have Svindsot og Tæring god Tieneste. Man bruger den og til deraf at destillere Aqvavit, hvilket er sundt.

Den anden Bog.

Om Frugt-Haven, og hvad dertil henhører, saasom Træers Tilleggelse, hvilken skeer paa adskillige Maader; deres videre Opelskning og Fremgang, og endelig deres Vedligeholdelse med mere.

Det første Capitel.

Om at tillegge Træer ved at saae Kierner.

Efterat man først har udseet en beleylig Plads, der bør ligge mod Sønden og Solens ubehindrede Virkning, og bestaae af en let Moe-Jord, i Besynderlighed den, som indeholder Alkalisk Salt *); thi den driver hastigst, udsaaer

 man

*) Sumpig Grund, Gruus-Jord og sterk Leer er ubeqvemlig til at plante Frugt-Træer derudi. Steen-Frugter taale haardere Grund end Kierne-Frugter.

man Steen-Frugterne derudi om Høsten i dragne Render, samt en Deel af Kierne-Frugten, og om Vaaren den anden Deel af Kierne-Frugten, da man har at merke, at saadanne Kierner dertil bør tages, som Vinteren over har ligget i deres Saft, og formedelst Frugtens Forraadnelse ere desbedre komne til Modenhed: denne raadne Frugt krammes vel i tu *), og om den er af Æbler eller Pærer, blandes i fiin Sand, tilligemed Kiernen, som siden saaledes udsaaes i den tillavede Jord, som ikke bør røres med Nedhakning, som ved andet Frøes Sæd pleyer at skee, men syldes oven paa de udsaaede Kierner med god feed Jord, blandet med nogen sammenbrændt Giødsel, til to Tommer; derefter vandes den besaaede Plads, som oftest og holdes reen fra Ukrud, og naar Træ-Planterne ere opkomne, hvilket pleyer ikke længe vare, holdes de vel rene fra Side-Knopper, som gierne ville udskyde.

Det

*) Ingen Frøe-Steen eller Kierne maa saaes, saasnart den er udtagen af Frugten, paa det den ey maa raadne; men tørres noget førend den saaes. Naar de puttes i Jorden, vendes den smalle Ende ned, hvori ligger Rodens Begyndelse.

Det andet Capitel.

Om at flytte Planter ind i Træ-Skolen.

Disse Planter bør man den tredie Vaar efter at Udsæden er skeet, optage, og i en saa kaldet Træ-Skole i lige Linier indplante; undtagen Kirsebær og Plomme-Træers Planter; hvilke to Aar efter Udsæden bør indplantes, efterdi de voxe hastigere. De, som først blive indplantede, blive hastigst sterke. Denne Skole bør ikke allene ligge mod Sønden, men endog bestaae af samme Jord-Art, som den Plads, hvor Planterne have været udsaaede *), og bør være vel giødsket med sammenbrændt Møg, hvilken baade giver Planterne Næring og holder Fugtigheden til. Forud skal Jorden oparbeydes og vel tillaves en god Alen eller fem Qvarteer dybt, hvorved den faaer en mere hastig drivende Kraft: I denne saaledes beskafne og tillavede Jord settes de smaa Træ-Planter paa en klar og vakker Dag, da Jorden maa være løs og tør, da den kan saa meget bedre rinde nær ind til Rødderne: Sætningen eller Plantningen skeer i Linier efter Snoren den ene efter den anden, fire Qvarteer imellem hver Linie, og fire Qvarteer imellem

*) Et Træ bør aldrig flyttes fra federe til magere, men altid fra magere til federe Grund; hvor det i en Hast tager til og bliver stort.

imellem hvert Træ eller Plante, hvilke siden fordre god Tilsyn og Pleye, og bør man stedse med Fingrene afbryde de nederste Knopper, som fremskyde, paa det at Stammen maa blive slet og glat at oculere udi samme Aar, om den er saa fast.

Det tredie Capitel.

Om at inoculere Skolen.

Aaret nest efter at de ere blevne satte i Skolen, eller det fierde Aar efter at de ere blevne saaede af Kierner, oculeres de øvrige som Aaret foran ikke have enten vel fæstet Rødder, eller været sterke nok *); Og naar de oculeres, seer man til, at lige Arter komme sammen, saa at de søde Slags, saasom Kirsebær af hvide, røde, sorte Bigaron eller Spanske bruges til Fugle-Bærs Stammer, men de øvrige slags Kirsebær, som ey ere søde, passer sig til sure Kirsebærs Stammer, da de med Sikkerhed faae sin naturlige Smag. Hvad Æbler angaaer, passes ogsaa de af Naturen lige saftige til hinanden; Pærer ligeledes, saa at Træerne derved ikke alleeneste faaer en hastigere Vext, men endog

*) Det kan ellers være en almindelig Regel, at Træer, naar de ere een Tomme tykke, kan inoculeres, skiønt de maatte være yngre.

endog ved Oculationen eller Ympningen, naar Træerne ere af lige haard Natur, en smuk og jevn Stamme, som ikke i Fremtiden bulner enten oven eller neden til, men følges jevnt ad. Ved Oculeringen eller Ympningen selv tages i Agt: 1) At enhver Sort eller Art bliver nommereret efter en Nommer-Bog, hvorudi den hele Træ-Skole bør være anført efter sine Slags, saa at det samme Nommer som er i Bogen, bør findes igien paa Stammen i Skolen. 2) Tages i Agt ved Oculeringen, om Kierne-Stammen har taget Skade af Vinter-Kulden, da gaaer man den første Saft forbi, og oculerer i den anden, som er den beste *), da og Stammene have faaet mere Styrke og Forfriskning. Hvad Oculere-Qvistene angaaer, da tages de af gode og friske Hun-Træer, hvilke ere de frugtbareste, men ikke af Goll-Hanner **), hvilke vel blomstre meget, men bære gandske lidet Frugt: Man bør og tage de Skud, som er høyest i Toppen

*) Thi jo ældre et Træ bliver, jo sterkere og taaleligere bliver det.

**) En Goll-Han skal være et ufrugtbart Han-Træ, eller det som hviler sig; thi Træerne bære ikke alle Aar, eller i det mindste ikke lige sterk alle Aar. Hvad Han og Hun i det vegetabiliske Rige vil ellers sige, vil der en erfaren Botanicus til at give Underretning om.

pen paa den søndre Side, hvilke først blive sterke og ere de beste, samt give de lifligste Frugter: hvilket og bør tages i Agt ved Ympningen. 3) Tages i Agt, at ingen Oculage indsettes, uden at beholde sit Korn under Øyet. 4) At Bastet bliver i rette Tid løst, og 5) at Kronen paa den vilde Stamme bliver ved denne Leylighed beskaaren, og Barken under Kronen og over Oculagen sagte ringskaaren, paa det den samme maa af Saften bekomme saa meget mere Styrke. 6) Da Oculagen udvoxer det andet Aar, afskiæres den vilde Stamme, eller afkappes 1 Qvarteer oven for Oculagen, paa det at det sovende Øye maa voxe ud*), og beholde Saften allene, og naar den begynder at skyde, bindes den i førstningen til Tappen. 7) Under Oculagens Vext iagttages at man afbryder alle de Knopper, som slaae ud paa Siderne, og lader den allene blive igien som er i Enden, og opdrager den til den Høyde, man vil have den; enten til Lavstammed, Halvstammed eller Høystammed, som og, at Tappen Aaret derpaa afskiæres tet ind til Oculagen, og Saaret siden bestryges med Ympe-Vox, og bindes vel til en Kiep eller Stavre, og efter at den er kommen til den Høyde man vil have den, nemlig den Lavstammede til 3 Qvarteer,

Halv-

* Øyet kaldes sovende imellem den Tid, det er indsat, indtil det skyder ud, efterdi det ligger ligesom i Dvale.

Halvstammede til 6 Qvarteer, og Høystammede almindelig til 10 Qvarteer, afskiæres den i Enden, paa det den maa udslaae Moder-Grene, til tre eller fire, hvilke Moder-Grene Aaret derpaa afskiæres saa nær, at allene 2 à 3 Øyne blive tilbage, af hvilke Øyne da Side-Grene udskyde; og paa denne Maade fortfares med Træet, indtil det faaer en veldannet Krone.

Lavstammede eller Dverg-Træ lader man strax skyde Moder-Grene; de opdrages ikke paa saadan Maade, som Halv- eller Høystammede, men der bør allene arbeydes paa Kronens Vidhed, og Høyden at forekomme.

Man bør ved Indretningen vide, hvilke Træer der af Naturen ere tilbøyelige til at blive Lavstammede; saasom til Æbler ere Paradis-Frugt-Stammer de beste, og til Pærer Qvæder; thi de ere af egen Natur selv artede til at være Lavstammede, om man af saadanne har Forraad. Ellers kan man vel og ved Indretninger bringe andre Stammer til lave, skiønt det er imod deres Natur; thi da deres Vext skyder høyt, gaaer det tvungent, at faae dem Lavstammede, hvilket beroer paa idelig Skiæren, der dog saarer og matter dem nok, saa de ikke blive saa tidlig Frugtbærende, som de andre, der indrettes paa Paradis-Frugt-Træ eller Qvæder; Man kan og betiene sig af Pære-Stammer,

mer, efterdi man ey i saa stor Mængde kan faae Qvæder.

Mange mene, at de Pære-Træer, som podes i Pære-Stammer, ere bedre end de, som podes i Qvæder-Stammer, og at Frugten af disse sidste er ringere og ubehageligere, end den af de første; men Erfarenhed lærer, at det er en falsk Indbildning, og at Usmageligheden hos de i Qvæde-Træer ympede Pære-Træers Frugt ikke reiser sig af deres Natur, men af en usund Jordmon: Man kan opelske Qvæder-Stammer af Kierner.

Og som Oculationen nu omstunder for sin Artigheds skyld bruges nesten over alt, og giver de beste og langstvarende Træer, saa vil man ikke forbigaae at røre noget om Maaden, paa hvilken Oculeringen skeer: Midt i Julii indtil Augusti Maaned, efterat Træ-Saftens meste Styrke er forbi, hvilket af os kaldes det sovende Øye, efterdi det binder og voxer tilhaabe, og ikke skyder ud, førend nestkommende Vaar, da Knuderne bryder ud i fuld Vext, og skyder op ad, forrettes al Oculeringen paa følgende Maade:

Af et frugtbærende Træ, og af en mod Solen siddende Green tager man Oculere-Qvisterne, som allerede er sagt, hvis Øyen man, saasnart man er færdig til at oculere, et efter andet sagte og behændig med Oculere-Kniven oplæser i en trekanted

ved Form Δ, efter at man har bøyet den vilde Stammes Krone imellem sine Knæ, tagende vel i Agt, at Øyet staaer i Midten, og at Kiernen eller Hiertet derudi bliver heelt og skadesløst *), da man lader lidet af Løv-Bladet tilbage, at man derved kan holde Øyet; siden gløres en Skure i Barken paa det vilde Træ, et Qvarteer eller høyere fra Jorden, paa den Side imod Sønden, som er glattest; og bør Skuren skiæres liig et bagvendt T, hvorved meget nøye maa tages i Agt, at man ved Skiæringen ikke træffer Træets Saft; derefter aabnes den opskaarne Bark meget net med Spidsen af Oculere-Kniven, og siden aftages Øyet, og indføres gandske sagte og vel neden fra op ad i Skuren paa den vilde Stamme, da det og bør merkes, at Øyet passes ind i den øverste spidsige og underste Tvær-Skure, saa at der imellem intet Rum bliver tilovers. Naar Øyet saaledes er indpasset, ombindes Stammen med et blødt Bast, saa at slet intet af Skuren, men allene Øyet selv bliver bart og frit, dog saa, at det bindes tettere oven end neden til, paa det at Saften maa desbedre kunde op-

stige,

*) Man kiender om Kiernen eller Hiertet i Øyet er heelt og skadesløst, naar den inderste Side af Barken paa det aftagne Øye er gandske jevn og glat; men der maa heller ikke følge det allermindste af Træet med.

ad *), og efter at Poden er tillavet, bør de kløvne Dele vides fra hinanden med en Træ-Kile, og Poden eller Qvisten føyes i den giorte Skure, paa den Side, som endnu er heel, lige og over for den Side, i hvilken Skuren er giort, saa at Saften baade af Stammen og Qvisten kommer til at svare og nøye passe til hinanden, og naar dette er giort, uddrages Kilen sagte igien. For alle Ting bør Skuren giøres mod Nord, at Skuren paa denne Maade ikke strax fortørres, hvilket skeer, naar den giøres mod Sønden, og at den snarere kan fastne og voxe over. Man bør vel ikke pode mere end een Qvist i hver Stamme, den maa være saa stor som den vil, paa det den allene maa beholde Stammen, og bør man lave det saa, at Qvistens Størrelse passes efter Stammens Størrelse, saa at Qvisten giøres stor, om Stammen er stor; men liden, om Stammen er liden og spæd. Om man haver et stort Træ, som ikke er af nogen god Art, og man derudi vil pode, da afskiær man Kronen, og poder i alle Grenene **); Hver Green afskiæres til

*) Des Aarsag kaldes denne Podemaade Klyv-Ympning.

**) Ahlich siger 4 B. 4. Cap. §. 6. at man kan i hver Green sette een eller to Pode-Qvister. Man bør ikke pode i alle Grenene paa et Aar, men efter Træets Størrelse den halve eller tredie Deel af dem et Aar efter det andet.

til 2 eller 3 Qvarteers Stubber fra Hiertet, og naar man derudi indsetter Ympe-Qvistene, bør man, naar man setter Qvisten ind, aabne Stubben med en Træ-Kile, hvilken siden drages lidet tilbage, nemlig, saa meget, saa man synes, at Stubben ikke kan klemme Qvisten i tu, og saa afbrydes Kilen. Hvæsningen paa Qvisten skal være en liden Tomme lang, som paa begge Sider skiæres, større eller mindre, efter Stammen. Den yderste Deel af Hvæsningen, som kommer til at vende mod Saften og stikkes ind i Stammen skal være noget tykkere, hvorefter den afskaarne Ende, saa vel som og Revnen paa Siderne skal bestryges med Pode-Vox; hvorefter man efter nogle Aars Forløb vinder en smuk Krone paa Træet; disse ere og de sterkeste Poder til at voxe, i Henseende til, at de faae al den Næring, som Træet tilforn har havt. Poden maa ikke beholde paa en middelmaadig Stamme mere end to, men paa en stor Stamme tre Knopper eller Øyne; det er og got, at man til store Stammer tager Qvister af eller hos Ledet, paa det de desbedre kan taale at knues.

Tid til at pode i Kirsebær- og Plomme-træer er i April Maaneds Begyndelse *). Pære-

*) Efterat Pode-Qvisterne ere afbrudte i Martii Maaned, podes Steen-Frugterne i Begyndelsen af April og

og Æble-Træer henimod April Maaneds Udgang. Herhos tages og i Agt, at Podningen skeer af Æblet paa Æble-Stammer, af Pærer paa Pære-Stammer, af Kirsebær paa Kirsebær-Stammer, af Plommer paa Plomme-Stammer, og hvad som ellers af Naturen kan foreenes; I Plomme-Stammer kan man og pode Apricoser, og i Qvæder Pære-Stammer Persiker; thi imellem dem er en naturlig Foreening. Altsaa kan man ved at pode, forandre ufrugtbare Træer til frugtbare, og usmagelige Frugter til velsmagende og liflige. Man seer og daglig, hvorledes Frugt, saasom Æbler, Pærer og andre Slags ved den forunderlige Podning faaer bedre Farve, Skabning og Smag. Naar Træ-Skolen er podet, maae Træerne efter deres adskillige Beskaffenhed paa adskillig Maade opvartes: Den, der vil omgaaes med de Træer, som ere podede i en kløven Skure, som skulle blive høye Træer, skal, saasnart Qvisten begynder at skyde op i en Stamme, og saasnart nogle Øyne vise sig paa Siden, vaersom afbryde samme med Fingrene, at den voxende Stamme ikke maa beskadiges, og siden holdes Skuddet med een Top allene, indtil den er bragt til den Høyde man forlanget. Paa denne Maade skal man

og Kierne-Frugterne senere vel hen i May Maaned; Man vil mene, at den beste Tid er 3 eller 4 Dage efter Fuld-Maane.

man lade Stammerne skyde op, nemlig: Et Dverg-Træ til 1 Qvarteer, Lavstammed til 3 Qvarteer, Halvstammed til 6 Qvarteer, og Høystammed til 10 Qvarteer almindelig *). Af disse Træer afskiæres Toppene, efter at man har faaet den forlangte Høyde, i April Maaned, paa det de maae blive stærkere, og deres Krone faae en smuk Skabning og Skikkelse. Ordenen ved alle Frugters Ympning kan paa denne Maade iagttages, at man, naar en heel Rad, eller en Deel deraf, den eene efter den anden, i Træ-Skolen er podet, i en Bog strax tegner Frugternes Navne, og de podede Stammers Antal, og Steden, hvor de staae, og om mange af adskillige Slags staae i een Rad, bør de ogsaa efter Nommer antegnes, paa det man altid maa vide Træernes Slags, og hvor man tager hvert Slags igien, naar man vil optage og omsette noget.

*) De fleste synes best om Lavstammede og Halvstammede Træer, ey allene fordi de mere behændig kan beskiæres og holdes i god Stand, men endog fordi de inden for et lavt Plankeverk ere bedre bevarede for Kulde og Vind; de kaste ikke heller saa stor Skygge over de andre Træer og Vexter.

Det femte Capitel.

Om at copulere og triangulere.

Disse ere tvende artige Midler til ligeledes i en kort Tid at erholde store og friske Træer, og skeer paa følgende Maade *):

Man afskiær Stammen paa samme Maade, som i forrige Capitel omtalt, og tre Finger bredt derunder skiærer man atter ind til Hiertet, hvilket man oven fra afkløver, saa det seer ud som et Trappe-Trin. Derefter søger man sig en ægte Qvist, lige saa tyk som Stammen selv, og skiær den paa samme Maade, hvilken man føyer net til Stammen, saa at Safterne treffe vel ind med hinanden, og bindes vel fast med Bast, hvorover siden legges Pode-Vox, saa at intet Veyr kan komme derind: Dette har ligeledes opnaaet saa lykkelig Fremgang, at man inden kort Tid har af saadant et Træ faaet den skiønneste Frugt, og den Sammenparrelse af en ægte Qvist og en vild Stamme kaldes en Copulering eller at copulere.

Den anden Maade, som kaldes at triangulere, skeer ved at giøre en Triangul, hvilket ligeledes

*) Disse Maader at formere Træerne i en Have maae enten ikke være andre Autores bekiendt, eller og ikke saa gandske sikkre at betiene sig af. Imidlertid skulle de være meget nyttige, om de kunne holde Stik.

ledes lader sig giøre, og forrettes paa følgende Maade: Naar man haver en stor kroget og tyk vild Stamme, som ikke er tienlig til at copulere, i Henseende til, at den er kroget, saa trianguleres den med den Qvist man kan have, saaledes, at Qvisten oven fra afskiæres, saa at den allene beholder Kronen, og neden til giøres Qvisten trekantet, efter hvis Størrelse ligeledes en Triangul indskiæres i Træet saa dybt, at Safterne passe til hinanden, i hvilken udskaarne Triangul den tilskaarne Qvist siden indpasses, med sterk Bast ombindes, og med Pode-Vox vel bestryges, at intet Veyr kan komme derind. Deraf har man og inden kort Tid et stort Træ, ligesom det havde været copuleret.

Det siette Capitel.

Om at giøre Af- og Indlegninger.

Indlegningen foretages allerbest om Foraaret, dog saa, at det skeer i Nye-Maane, og forrettes saaledes: At man nedbøyer de unge Qviste af een paa et Træ hengende Green, ligesom det almindelig pleyer at giøres med Nelliker og Viinranker, og legger dem i Jorden, efterat de ere blevne noget indskaarne, og med en liden Krog tvungne til at blive staaende, hvorefter man derpaa fylder brav-

Jord, i sær paa det Sted, hvor Indskiæringen og Bruddet er giort, da man laver det saa, at de øverste Stilke eller Qviste staae halve over Jorden, og ligesom unge Træer saa lige og rette, som mueligt er.

Denne aflagte Qvist opelskes ikke saa rank og ret som et andet ungt Træ; den afskiæres tredie Aar derefter fra sit Moder-Træ, og opgraves med sine Rødder, som omplantes, hvor man vil have det.

Men om man haver en unyttig, kroget eller korsviis over de andre Qviste voxende Qvist, og den oven fra ey kan føres saa dybt ned i Jorden, da fylder man en Kurv eller Lade, som har Hul i begge Ender med god Jord, og drager Qvisten igiennem Hullet, og siden setter en saa høy Stellets, som fornødent giøres, under Kurven eller Laden, hvilken man fylder med Jord over Qvisten, og derovén paa med frisk Møg, som holder Saften inde, hvorefter man trykker Jorden vel sammen ved Hullerne, at ingen Jord udfalder, naar Qvisten ved sterkt Veyr rystes; efter flittig Vanding fæster denne Indlegning Rødder, og voxer høyere end de andre Qviste; og naar man merker dette, afskiæres Qvisten tet ind til Kurven, paa den Side ned

ad

ad Træet *), nedsettes i Jorden, som et andet Træ, da Roden desbedre udvider sig, og med Tiden bliver et stort Træ.

Det syvende Capitel.

Om at giøre Affsuere.

Paa det at man og paa denne Maade inden faa Aar kan erholde smukke, skiønne og frugtbare Træer, bør man sette vilde Stammer omkring det frugtbærende Træ, saa mange man vil have af samme Slags, og naar de vilde Stammer eller Træer have vel fæstet Rødder og ere komne i frisk Vext, saa skeer Affsueningen paa følgende Maade, ligesom man vilde pode noget derudi.

Man affskiær først Kronen lidet paa skraaes, og siden skiæres Stubben glat i Enden og kløves; derefter neddrages en Qvist fra det ægte Træ, og skiæres tynd paa det Sted, som man vil indtrykke i den kløvne Stubbe; dog tyndest paa den Kant, som bliver underst i Stubben. Siden bestryges den med Pode-Vox, og er Stammen sterk nok til at

*) Det er: under Kurven eller Laden. Det er best at grave Kurven eller Laden med den affskaarne Qvist ned i Jorden, hvor den et Aars Tid kan blive staaende, da Træet siden udplantes.

at holde Qvisten af sig selv, i det den klemmer den, bliver den ikke bunden *).

Aaret derpaa afskiæres den fra Moder-Træet, og siden pudses net, samt med Pode-Vox bestryges, hvorpaa den bulner got over, og saaledes i en Hast bekommer Krone **).

Det ottende Capitel.

Om at beskiære Frugt-Træer.

Den Videnskab ret og vel at beskiære og opføre Træer, er een iblant de nødvendigste, efterdi Træerne derved faae baade en smuk Anseelse og ligeledes vedligeholdes; men den findes dog ikke hos alle Urtegaards-Mænd, efterdi den mere kommer an paa Øvelse og at forstaae alle Træ-Arters Beskaffenhed, end paa Haand-Gierningen, og er derfor vanske-

*) Det Træ, som paa denne Maade skal ympes, settes forud om Høsten, naar det skal ympes om Vaaren, men forud om Vaaren, naar det skal ympes om Høsten.

**) Der er en Ympe-Maade, hvilken skeer ved Rør eller Piber, saaledes: I den Tid Saften er overflødig i Træerne, og Barken er løs, drages en Pibe, paa hvilken er et Øye, af et friskt samme Aars Skud, hvilken settes paa en lige tyk Qvist af et vildt Træ, der forbindes og bestryges med Pode-Vox: Man seer for alle Ting til at Øyet bliver ubeskadiget.

vanskelig at beskrive. Og som den saaledes ikke kan føres under visse og almindelige Regler, men forandrer sig efter et hverl Træes Egenskab, saa vil man derom, saavidt mueligt er, handle og meddele følgende:

Man merker vel ikke i det første Aar Nytten af at beskiære, efterdi Træerne i Førstningen skyde sterk, og see altid vel ud, endskiønt de skiæres ilde: Men naar deres første Kraft er forbi, saa merker man strax en stor Forskiel; thi man faaer at see, at de Træer, som ilde ere blevne behandlede, tage af, og gaae ud inden kort Tid; men at derimod de, som ere vel beskaarne, altid beholde sin Kraft og Styrke, efterdi en god Beskiærelse ligesom aarlig fornyer Træerne.

Ret Tid til at beskiære Træer, er midt i Martii og April-Maaned, alt eftersom Kulden tager tidlig af, efterdi Saften paa den Tid begynder at opstige i Grenene, saa at Saaret da kan snarere igien bulne over og heles; dog bør Saaret, hvor en tyk Qvist er borttagen, med Pode-Vox bestryges, at Saften ey maa bløde bort, ey heller Kulden trænge sig ind og giøre Træet Skade.

Et Træ bør paa følgende Maade og Tider beskiæres, saasom:

1) Naar et ungt Træ er kommet til den Høyde, som man enten ved Oculeringen eller Podningen

gen haver ønsket, og Toppen paa samme er bleven studset, da begynder det at udskyde til Moder-Grene, af hvilke Baaren derpaa tre og høyst fire af dem, som best skikke sig til at udgiøre en Krone, bør efter nøyagtig Val beholdes, og alle de øvrige Qvister bortskiæres: Disse paa nye begyndte Moder-Grene beskiæres siden:

2) Tre eller allerhøyst fire Øyne fra Hiertet af Stammen, paa det Stammen derved maatte kunde faae saa meget tykkere Sav *) til sin Styrke, hvormed og nestfølgende Aar fortfares, da Moder-Grenene

3) Atter skiæres allene tre Øyne fra den forrige Skiæring, da og de underste Side-Skud borttages, hvilket ogsaa

4) Paa lige Maade forrettes det tredie Aar, saa at Moder-Grenene have ni Øyne efter hinanden i Længden, hvorpaa Side-Grenene da først begynde at skyde ud, hvilke Side-Grene

5) Ogsaa bør Aaret derpaa underkastes et forsigtigt Val, saa at man lader dem blive siddende, som haver den beste og tienligste Vidde til en smuk Krone, da og

6) De øvrige Side-Qvister bør borttages af Moder-Grenene, saa at Moder-Grenene blive frie for

*) Sav kaldes den Saft, som om Sommeren i Overflødighed fra Roden stiger op i Træet.

for unyttige Qviste imellem de paa nye begyndte Side-Grene: Det femte Aar

7) Bør de beholdte Side-Grene vel pudses fra de overflødige Side-Qviste, som vil voxe enten alt for nær eller krydsviis over hinanden; da de bør reise sig rummelig og rede op, i Lignelse af en rund og aaben Kurv: siden

8) Fortfares aarlig med at skiære og opdrage Kronen i den omtalte runde Form, formedelst Skuddenes Forøgelse til tre Øyne hvert Aar, men derved bør

9) Nøye tages i Agt og merkes, at hvert Øye giver sit Skud, og bliver altsaa trende Skud om Aaret, hvilket kunde kaldes tre Brødre: Paa disse Skud eller Brødre

10) Giøres ogsaa det tredie Val, da man bør tage i Agt, at det Skud, som har det beste Rum, og det fremdeles kan beholde, bliver urørt; findes der tilstrekkeligt Rum, saa

11) Bliver tvende Skud staaende, dog saa at forstaae:

12) At det ene Skud gaaer op ad, hvorved Kronen kan forøges i Henseende til Høyden, og det andet gaaer uden for den runde Form, hvilket fordobler Kronen i Henseende til Vide og Brede, men

13) Tvende saadanne Skud eller Brødre bør ikke staae sammen, naar de begge som en Kløft enten

ten voxe i Veyret eller staae uden for den runde Form, da ikkun een af dem bør beholdes.

Naar man nu er kommen saa vidt med Beskiæringen, og

14) Man merker, at nogen af de første beholdte Side-Grene skulle i Tiden qvæle Kronen, da bortskiæres den, og besynderlig de, som sidde længst ned paa Moder-Grenene, hvilket er det fierde Val.

Ved samme Leylighed bør man og tage i Agt, at alle Vand-Qvisterne, som gierne ville voxe inden for oftbenevnte runde Form, paa Moder- og Side-Grenene selv, ogsaa

15) Bortskiæres; hvilket en Deel dog ikke giøre, paa det de maae faae mere Frugt af Træet; men naar saadanne inden i Kronen voxne Qviste blive for store, at de efterhaanden begynde at qvæle Kronen, bør de endda bortskiæres, da følgende Uleyligheder og Farligheder foraarsages, saasom: 1) at efter store Qviste blive store Saar, hvorved 2) Saften udbløder, da Barken 3) derefter bliver sort, hvilket 4) har Kold-Brand i Følge med sig, saa at Træet derover gaaer ud og døer bort: Hvorfor det er høystfornødent, at omtalte Qviste, medens de ere smaa og spæde, bortskiæres, saa at Moder- og Side-Grenene ere jevne og glatte ind ad Hiertet, da man alligevel kan faae ligesaa megen Frugt, som

da

da der paa Træet var meget Riis, efterdi de almindelige Grene, som ere beholdte, tage ogsaa den Saft til sig, som de tilforn måatte dele til det omtalte unødvendige Riis, og faae altsaa bedre Styrke til at bære en smuk og herlig Frugt.

16) Ligeledes bør ved Beskiæringen agtes, at ingen Grene eller Qvister faae Tilladelse at drage sig for dybt under Kronen og voxe ned mod Jorden; thi deraf bliver Træet vanskabt. Hvad anbelanger

17) De allerlaveste eller saa kaldede Dverge-Træer, da indbefattes de vel og for en Deel under forberørte Beskiæring, dog med den Forskiel, at de have et got Qvarteers høy Stamme, samt begyndes med lige mange Moder-Grene, som de forrige, men heel korte, og uddrages deres Side-Grene efter det andet Aars Beskiæring, og at de allene ved samme Beskiæring holdes i Ave, at de ikke voxe over den rette Høyde, men stedse forblive lave og rundformige, samt aabne inden i; hvilke Træer bør være podede i saadanne Stammer, som i denne Bogs tredie Capitel er sagt, og selv af Naturen have den Art, at ville blive lave.

De gamle Træer derimod kunne ikke indbefattes under saadan Skiæring, som de unge, men de bør allene reenholdes fra Kart-Bark ɔ: ujevn Bark, Mos, Vand-Qvister og overflødigt Riis, som qvæ-

ker og udmatter dem, hvorom siden i det ellevte Capitel 2 §. meldes.

Afskiæringen paa de gamle Træer bør giøres med en fiin Sav, og Saaret siden skiæres gandske glat og jevnt, samt overstryges med Vox eller Salve, hvorved Træet vinder mere Styrke og Kraft til at kunne bære større og smukkere Frugt.

Et Frugt-Træ, som har for meget unødvendigt Riis at underholde, kan lignes med et Creatur, som giver Die, eller en mager Soe, som haver for mange Grise at underholde; thi Grisene, i det de die meget, udmatte hende, saa at Soen aldeles mister sine Kræfter, og Grisene faae endda ikke nok Føde; hvorved ikke allene Soen lider, men Grisene blive endog magre og smaa af Vext; men dersom nogle i rette Tid fratages hende, og hun ikke beholder flere, end hun vel kan underholde, saa beholder Soen sine Kræfter, og de øvrige Grise faae baade tilstrekkelig Næring og blive frodige og smukke. Ligeledes er det beskaffent med et Træ, som lades for meget Riis at underholde; thi det bær vel megen Frugt i Henseende til Tallet; men som saadant et Træ, i Henseende til de nyelig nævnte Forhindringer, umuelig formaaer at frembringe Frugten til nogen særdeles Størrelse, at den jo bliver langt større, naar det har vedbørlig Riis og Qvister; saa bør det samme renses og reenholdes derfra,

fra, da Frugten, som sagt er, bliver langt større og smukkere.

Her under kan dog ikke indbefattes, at alle slags Træer kunne paa een og samme Maade beskiæres, saasom Morelle-Træer, hvilke ere af den Art og Beskaffenhed, at de kunne opdrages som andre Frugt-Træer, og bør vel lades sine visse Moder- og Side-Grene, men have siden Frihed at voxe, eftersom Grenene og Qvisterne ville falde, eftersom deres Natur er beqvem og tilbøyelig til at vrie og bøye sig mod Jorden; hvorfor de ey kunne paa anden Maade beskiæres, end ved det, at allene Moder- eller Side-Grenene holdes rene ned imod Hiertet fra Qvister og Vand-Skud, og at det tørre Riis borttages, som ellers for meget qvæler dem. De Skud, som øverst paa Enderne af Grenene udskyde, afskiæres ikke enten til et eller flere Øyne, efterdi deres yderste Knoppe give ogsaa Frugt af sig *).

En forsigtig Urtegaards-Mand bør nøye tage i Agt, hvad slags Træer der skal tages til Espalier. Apricos og Persike-Træer ere meest beqvemme til Muur- og Veg-Espalier, og til Gang-Espalier Æble- og Pære-, samt visse slags Kirsebær-

 Træer,

*) Det forestaaende om at beskiære Træer, er saa fuldstændigt, at man agter ufornødent derom noget mere at erindre.

Træer, som have bløde Qviste, men ikke saadanne, som have skiøre Qviste, eller ere af saadan Natur, at de dertil maae tvinges, saasom i sær Bigaron eller Spanske Kirsebær, med flere deslige; thi naar et saadant Træ skulde bøyes til Espalier, brydes gemeenlig Grenen eller Qvisten, paa hvilket Sted Saften da standser og tvinger sig ud, og da den øvrige Deel af Grenen eller Qvisten derved mister sin Næring, og den ene efter den anden omsider bliver syg og fortørres, og paa Barken selv bliver et Saar, som iblant æder vidt om sig; saa er det best, at bruge saadanne Slags, som ere beqvemme dertil *). Naar Espalierne ere anlagte og satte i sin Orden, og til et Plankeverk eller Muur fastbundne, skal man borttage alle unødvendige eller saa kaldede Vand-Qviste, efterdi saadanne, som allerede er sagt, borttage Næringen fra de Gode; og lade dem, som ere rette og jevne, blive staaende, og binde dem, den ene efter den anden lige og ordentlig til Muren; da man bør nøye see til, at Grenene ikke bøyes for meget ned ad, men at de underste bøyes til de underste Lægter, efterdi de desuden ikke staae over en halv Alen eller tre Qvarteer fra Jorden: Ikke heller at nogen Green bindes krydsviis over den anden; thi ellers giør dette en

*) Hertil ere i sær Viin-Ranker meget tienlige, samt Lambertske Nødde-Træer.

for Ulevlighed for Vexten og hindrer Frugten. Fremdeles bør Grenene staae som Egerne eller Straalene i et halvt Vogn-Hiul, udbredes og fastbindes til Lægterne, saa at Espalierne faaer en smuk Skikkelse; dog saa, at derved tages nøye i Agt, at Grenene ikke blive tvungne eller for meget bøyede; thi da standser Saften, og opholder sig i Bugten eller Bøyningen, hvorved siden foraarsages Vand-Qviste, som betager de øvrige Grene en Deel af Saften, og forhindre deres Vext; hvorfor man og bør føre Qvisten noget lidet fra sig, inden den bøyes til Espalieret, omendskiønt man ofte nødes til, naar Træerne ere gamle, og i Midten blottede for Grene, at lede og vænne Qvistene ind til Stammen, for derved til deres Ziirlighed at fylde Aabningerne paa Veggen. Aarsagen, hvorfor der bliver Savn og Mangel paa Qviste, er, at de ey i rette Tid ere blevne beskaarne og opbundne, og Knoppene borttagne, hvilket de fleste Træer nødvendig fordre, og Erfarenhed noksom bevidner; thi med ringe Møye og Videnskab, allene at Flid anvendes, kan Træerne altid staae smukke, og med Grene forsynede, samt blive langvarige og bære megen Frugt: Ved Grenenes Beskiæring og Afstumpning tages i Agt, at man skiær en kort Green imellem to lange, paa det at de, som ujevne, maatte og beklæde Træets Mellem-

Deel, naar det skyder ud. Paa samme Maade skal man beskiære eller afstumpe de lave Dverg-Træer; thi enhver afskaaren Green skyder mange andre frem igien, og Grenene forvirre hinanden i Træets Top og Hønde, og blotte Træets mellemste Deel, efterdi Saften stiger altid opad, og gaaer heller i de høye end lave Grene, derfor er det fornødent, at forekomme saadant, ved ujevnt at beskiære Grenene.

Da Frugt-Træernes Saft begynder at opstige i Træerne mod Vaaren, paa den Tid Træerne skal beskiæres, miste de unge Træer derover ved Beskiæringen endeel af deres Næring, som ellers kunde befæste og styrke dem til saa meget for at bære Frugt af Saften, som dertil giør saa meget, kan beholdes paa den Maade, at man om Høsten, naar Frugt-Træerne ere komne til Modenhed, og Saften siunken, samt Løvene affaldne, bryder Skuddene af de unge Træer mod Ryggen af en Kniv, eller man kan og klippe dem af med en Have-Sax, dog med høye Stubber til 5 à 6 Øyen fra de Steder eller Lede, hvor de Vaaren forud have været skaarne. Paa denne Maade bliver Saften hindret fra at komme op i de høye Skud, og ved deres Beskiærelse at blive til Spilde; men herved tages i Agt, at de bør alligevel beskiæres ved den almindelige Tid, paa den Maade, som allerede er meldt, saavel

saavel i Henseende til Prydelse og Kronens Skikkelse, som og de foran omtalte afbrudte Skuds Stubber, hvilke nu i Vaar-Tiden bør skiæres til almindelige Øyne og Skikkelse.

Og saaledes faaer man snart en behagelig Frugt af saadanne Træer.

I hvorvel nu den meste Beskiæring skeer paa de af Skolen udplantede Træer; dog, efterdi man i Begyndelsen af dette Capitel har handlet om at beskiære Skolen; vil man dog for Ordens skyld strax herpaa melde om Træernes Udplantning *).

*) Autor har uden Tvivl glemt Hekke- og Bue-Gange, som dog ere saavel nyttige som ziirlige i en Have. Til lave Hekke ere Ribs- og Stikkelsbær-Træer gandske tienlige, samt Buxbom, men til høye Hekke ere Ligustrum og Avnbog best. Af Avn og Hassel eller Nødde-Træer faaes skiønne Bue-Gange; hvor der er sumpig Grund, kan til stor Prydelse for en Have bruges Elle-Træer, der skikke sig meget vel under Saxen og voxe hastig. Man bruger ellers nu omstunder ikke saa meget som for at sette Ribs-, Solbær-, eller Stikkelsbær-Træer i Hekke, man setter dem derimod i smaa runde Buskasier, af Aarsag at disse slags Træer ville almindelig efter sex eller otte Aars Forløb omflyttes, hvilket ikke uden stort Bryderie skeer, naar de staae i Hekke, men med liden Umage, naar de staae i Buskatser; man har derforuden og mærket, at de bære langt overflødigere og større Bær i Buskatser

Det niende Capitel

Om at flytte Træer udaf Plante-Skolen.

Naar Træerne omsider skulle omsettes og udplantes af Skolen i Frugt-Haven eller andenstedshen, bør man først udsøge saadan Jordmon, hvortil de ere vante, og ere opvoxne udi; Men skulde saadan en Jordmon ikke findes, da er det best, at lade saadan Jord føre til de Grave, udi hvilke de skulle nedsettes, i sær for de Træer, som ere opvoxne i Sand- eller Mo-Jord; men de Træer derimod, som have havt Leer-Jord til Moder, kunne voxe i hvad Jord-Art de end blive plantede; thi de ere allerede vante til sterk Jord, som tillige er kiølig. Ved Udplantningen merkes, at Kirsebær-Træer bør plantes paa høye, men Æble- og Pære-Træer paa lavere eller federe Steder, 8 à 9 til 10 Alen i lige Linier imellem hvert Kirsebær-Træ, men imellem Æble- og Pære-Træer ei nærmere end 12 Alen, efterdi de slaae deres Grene vidt ud, og kan ellers qvæle hinanden, om de skulle settes nærmere paa hinanden end 12 Alen; men naar Æble- og Pære-Træer plantes om hinanden, saa er 10 Alen nok imellem hvert Træ, efterdi, saa

fer end i Hekke. Aarsagen maa være, at de kan have større Næring fra alle Sider, og mere Varme af Solen, naar de staae i Buskatser.

saa meget et Æble-Træ udvider sig, saa meget voxer et Pære-Træ i Høyden.

De Grave, hvorudi Træer skulle settes, graves efter rigtig Afstikning 6 Qvarteer dybe og 6 à 8 Qvarteer i Fiirkant, saafremt der ikke er for haard Grund af Leer- Gruus- eller Steen-Bund, men om saadan en Bund findes, behøves i det mindste en 2 Alen dyb Grøft, som og maa være 3 Alen viid, i Fiirkant: Disse Grave bør giøres om Høsten, paa det de Winteren over maae ind-hente frisk Luft, da Plantningen skeer Vaaren der-paa, som altid er den beste Plantnings-Tid: Siden fyldes Graven paa følgende Maade: Først ned-legges et Hvarv (eller Lag) vel sammenbrændt Møg og Jord, som blandes vel om hinanden og trædes, hvormed fortfares indtil Graven bliver fuld paa et Qvarteer nær, hvorpaa Træet, hvis Rødder forud bør være vel skaarne, og Kronen vel pudset, siden kan plantes og nedsettes, da man tager i Agt, at Træet kommer saa dybt ned i Jor-den, som det før har været, men dog saa høyt i Kuben (eller Hulen), at det ikke maa synke for dybt, hvorover siden en løs og feed Jord, som kan rinde nær til og imellem Rødderne, fyldes, vel pakkes og trædes, saa og en Pæl nedsettes, hvor-til Træet fastbindes, hvorefter Kuben omkring Træet strax giøres færdig, hvilken bør være dybere

ind imod Træet, paa det at Vandet derudi maa kunne falde og standse, og derefter legges en Haandbred dyb Giødsel paa Kuben, dog ikke nær ind til Stammen, hvorved ikke allene Fugtigheden holdes inde i Kuben, men endogsaa, naar man vander derpaa, Kraften udludes, hvilken trekker sig ned til Rødderne, og giver dem god Styrke *).

Omendskiønt Træet, efter foregaaende Beskrivelse rigtig er nedsat, saa skeer det alligevel ofte, at det efter Omplantningen bliver syg, og endelig gandske uddøer, hvilket foraarsages deraf, at det om Nætterne formedelst sterk Natte-Frost fryser, og om Dagen atter optøer af Soelvarmen, hvorved Saften tvinges ud af Træet, saa at baade Krone og Stamme blive halv tørre, i Besynderlighed paa de Træer, som ere saftige af Natur, og allermeest beskadiget en saadan Omvexling af Kuld og Hede de fra de sydlige Lande indførte Træer. Og som Træet saaledes fra første Begyndelse af, forend det faaer fæstet sine Rødder i Jorden, i

Man-

*) Det er ellers merket, at Træer, naar de flyttes, trives best, naar de i Omplantningen settes i den samme Stilling imod Solen, som de tilforn have staaet, saa at den Side, som for Omplantningen stod imod Sønden, bliver og saaledes staaende efter Omplantningen; til den Ende merkes denne Side med et Stykke Kridt.

Mangel af Saft bliver syg, hvorpaa man har sikkert Kiendetegn, naar Vand-Qvisterne twinge sig ud neden paa Stammen, og just paa det Sted, hvor Saften støder imod den forvisnede Deel af Træet, til 1, 2 à 4 Qvarteer høyt op paa Stammen fra Jorden; Altsaa vil jeg til at forekomme og forhindre saadant, meddele følgende Middel: Man tager frisk Mos under Gran- eller Enebær-Træer, og dermed belegger den gandske Stamme og Krone; Og paa det at Mossen maa saa meget bedre blive stødende, ombindes den med blød Bast, hvorved Træet beskiermes for Kulde, som og for sterk Soel-Hede og Fugtighed, og afkiøles, naar Sommeren er heed, og naar man derpaa med Vand-Kanden (Norsk Sprude-Kanden, Vand-Sprøiten) vander, faaer Træet, ved den Forfriskning, som Mossen giver, en hastig Vext. Men naar den varmeste Sommer er forbi; borttages Mossen, og da faaer Træet frisk Lufft*).

Det

*) Til at forvare Træer imod for megen Solens Hede, er den yderste Hinde eller Bark af Birke-Træer, der paa Norsk kaldes Næver, tienlig, da den med liden Umaghe vindes om Træets Stamme. Siv og tynde Rør saavel som og Halm, kan herlig med Nytte og saa bruges.

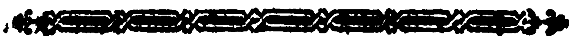
Det tiende Capitel.

En rar Maade, at flytte et Træ, naar det staaer i fuld Flor.

Naar man vil omplante saadant et Træ, hvilket bør med hele Rødder forsigtig opgraves, skal Graven, hvorudi det skal plantes, allerførst være giort, fyldt, traadt og vel jevnet, hvorefter det Træ, som skal omplantes, optages og bæres hen til en Dam, hvorudi Rødderne lettelig med Hænderne toes, og siden vaersom nedsettes i den tillavede Grav, da og Rødderne smukt udbredes, hvorved tvende stive Pæle nedsettes een paa hver Side, til hvilke Træet fastbindes, at det ikke af Veyret skal rystes: Derpaa tager man god feed og fiin Jord og Salpeter, hvilke med Vand røres vel tilsammen i et Kar, indtil det bliver som en tyk Velling, hvilken Materie, efter at den er udøst over Rødderne, rinder gandske vel om Rødderne og alle deres smaa Trevler, og herved fyldes Graven: Der oven paa legges frisk og løs Jord til en fuldkommen Kube, som skal være saa viid, som den hele Grav, hvorudi Træet er nedsat, da man tager i Agt, at Kuben bliver noget dyb ind imod Træet, saa at Vandet derudi kan standse. Siden fortfares med idelig at vande Kuben, indtil man er vis paa, at Rød-

dette have vel fæstet sig i Jorden, hvorefter det beholder sin muntre Vext, og dersom Solens Hede skulde blive for sterk, bør det i nogle Dage bedekkes med en Bast-Motte.

Fornævnte Omplantnings-Maade er her for Artigheds skyld indført, og kan bruges til Orangerie-Træer og Leucojer, om Klumpen skulde gaae i Stykker, for ved Hielp af fornævnte Materie at kunne beholde den *).

Det ellevte Capitel.

Om de forskiellige slags Frugters og Frugt-Træers Opelskning.

Iblant Frugterne skielner man 1) Steen-Frugter, saasom: Blommer, Kirsebær, Persiker, Apricoser, &c. 2) Kierne-Frugter, saasom Jordbær, Hind-

*) Man kan og ellers nedgrave Leucojer og Orangerie-Træer med den Potte eller Balle, i hvilken de Vinteren over have staaet. Man kan og angaaende Udenlandske Træers Plantning læse den vittige Capitain Triwalds Afhandling p. 240. i den første Quartal for Aar 1740. i det Svenske Videnskabs Academies Handlinger.

Hindbær, Stikkelsbær, Æbler, Pærer. 3) Sommer-Frugter, Høst-Frugter, og Vinter-Frugter, efter de forskiellige Tider, da de moednes og spises. Røde Frugter kaldes de, som have denne Farve, og falde overflødig i Junii og Julii Maaneder, saasom Jordbær, Hindbær, Kirsebær. Naar disse Frugter ikke sidde meget fast ved Stilken, er det Tegn til at de ere moedne til at spises.

Erfarne Landmænd og Frugt-Træers Dyrkere pleye at tage Jorden bort rundt omkring de smukke Frugt-Træer, indtil 8 eller 10 Tommer dybt og til 10 Fods Fraliggenhed paa alle Sider af Træet, og derefter legge anden i Steden, men som er lidet steenig; dette giør man hvert Aar i October Maaned, eller i det mindste hvert tredie Aar: Man maa bære Omsorg for at ikke lade nogen fremmed Plante voxe meget nær derhos for ikke at udmavre Jorden. Man opelsker Frugt-Træerne Buskeviis for at give Frugterne lige meget Luft. En lidt steenig Jordmon passer sig best til Frugt-Træer; thi 1) kan Insecterne grave mindre der, 2) Regn eller Bedugnings-Vandet indtrænger saaledes, at det tager adskillige Veye, 3) Luften og dens Indflydelser kan bedre trænge lidt meer igiennem.

Det

Det tolvte Capitel.

Om for Fremtiden at forvare Træer for allehaande Bræk og Sygdomme.

§. 1. Om Kræft.

Denne Sygdom har sin Oprindelse deraf, at Træerne nedsettes paa en siid, suur eller fugtig Plads, hvoraf de blive syge, efterdi den megen Syrlighed forkiøler Træerne, og forhindrer deres munttre og friske Vext, som og, at de derved blive matte, og ikke sette noget Skud, og ligeledes, at Løvet ɔ: Bladene begynde at vride sig sammen i Rulde, da og smaa grønne Maddikker gemeenlig vise sig i dette sammenvredne Løv; det torde og hende sig, at nogen fugtig Dunst opstiger imellem Træ og Bark af en saadan vaad Plads, og der setter sig som en Svulst, hvilken æder en Aabning paa Barken; denne Aabning bliver et Saar, som alt mere og mere æder om sig i Træet, indtil det deraf aldeles døer ud; men for at forekomme denne Sygdom, som foraarsages af en alt for siid og kiølig Plads, bør man 1) kaste Jorden op fra Træets Rødder; skulde nogen Rod have begyndt at raadne, bør det Raadne afpudses og Roden bestryges paa Saaret med Pode-Vox; siden setter man Steen-Splinter imellem Rødderne, paa det de deraf maae

faae

faae nogen Luft og Varme, og siden fyldes over Rødderne med Steengrusig Jord og noget Sand, som med vel sammenbrændt Heste-Møg beblandes, hvilket Steen-Gruus og Sand ogsaa varmer og tørrer, og derpaa fyldes endelig med feed og tør Jord; dernest afskiær man den paa Barken begyndte Svulst, som ellers kaldes Kræft, og derefter bestryger man Saaret med Pode-Vox eller Salve, saa kan Træet blive frelst.

§. 2. Om Kold-Brand.

Denne Sygdom kan foraarsages af uforsigtige Folk, som med en Rive eller Spade støde paa Træet, naar de grave derom, hvoraf Barken da bliver sønderslagen, og af de slagne Pletter faaer Saar, hvilke Saar udvide sig siden alt mere og mere, saa at de foraarsage Kold-Brand; den kan og foraarsages af en tør Green, hvilken Green kan have taget sin første Sygdom, naar desslige Folk have nedtaget Frugt af Træet, og i det de have opsteget i Kronen, kan en Green være bleven brekket fra Moder-Stammen, i sær paa unge Træer, som ey have saa sterke Grene, hvilken Green er deraf bleven syg og fortørret; denne eene syge Green foraarsager end dybere Saar eller Kold-Brand i Træet, dersom den ey i rette Tid bliver borttagen, og Saaret renset og indsmurt, ligesom det tilforn omtalte Saar; Paa den tredie Maade kan Kold-Brand

for-

foraarsages, naar Kulden indfalder tidlig om Høsten, hvilken angriber Træet, medens det staaer i fuld Saft, saa at Saften formedelst Kulden maa standse, og kan ey synke ned, hvilken Saft fryser ligesom en Jis imellem Barken og Træet; denne Jis løsner Barken fra Træet, og siden bliver Saften udpresset, da Barken saaledes ey allene er bleven brækket, men endog løs, og deraf blive Grenene paa Træet saarede, og siden forvisne, saa at de efterhaanden begynde at bortterres, og des formedelst bliver Kold-Brand plettevis paa Grenene, og dets Sygdom trænger alt nærmere til Hierte-Stammen, dersom det ikke i Tide derfra bliver venset, og Saarene bestrøgne; men skulde Kulden, kort efter at Træerne ere forfrosne, forandres til noget mildt Veyr, da kan man plukke Bladene af de unge Træer (hvilket med disse lader sig giøre *), og da synker Saften saa meget hastigere; thi saa længe Bladene sidde paa, og endnu ikke ere komne til fuld Modenhed, drage de Næringen fra Træet, hvilket er Aarsag nok, hvorfor Saften længer holder sig oppe i Riset. Paa mange Steder torde det hænde, at alle slags frugtbærende Træers friske Vext er bleven ved grov Katt-Bark og Mos udmattet

*) See Svenske Videnskabs Acad. Handl. pag. 94. det Strömer derom anfører.

mottet og qvalt, at Træet har Aar fra Aar aftaget, og bærer alt mindre og mindre Frugt, saa at ikke alleeneste Frugten formindskes, men en heel Hob tørt Riis bliver og i Kronen, som og en heel Hob Fugtighed standser og bliver i den grove Bark og Mos, naar Regn og Snee, Høst og Vaar falder, hvilken Vædske eller Fugtighed foraarsager Forraadnelse, som æder alt mere og mere igiennem den friske Bark ind i Træet selv, og saaledes bliver deraf Kold-Brand, om den ikke i Tide forekommes; altsaa er det en nødvendig Sag, at en Urtegaards-Mand i rette Tid skraber alle sine Træer i Frugt-Haven rene fra Kart-Bark og Mos, og afskiær Vand-Qvisterne og det tørre Riis, hvilket bør giøres i regnagtigt Veyr, da baade Mos og Bark best løsnes, og saaledes bliver reen og glat Bark paa Træet, hvilken Skrabning forrettes med større og mindre Træ-Skraber, de større til Stammen og de mindre til Kronen, og bør den, med hvilken Qvistene og Kronen skrabes, være giort i Form af en Kaarde-Spids, forsynet med et lidet Haandfang. Skulde der og være nogle Saar, bør de renses og med Træ-Salve af Beeg, Vox, Terpentin og lidet Svovel, medens den er varm, med en Pensel indsmøres, derneft bør Træet giødes med sammenbrændt Møg og omgraves, saa at det derved faaer Styrke for sine Rødder, og holdes reent-

fra

fra Ukrud, saa det haver en reen og vakker Rube, hvorved Træet efterhaanden igien erlanger sin yndige Vext, kommer til sin fuldkomne Flor, og saaledes bær kostelig Frugt; men om nogen Frugt-Haves Eyermand skulde behage, at lade et eller flere Træer efter en saadan Rensning baade paa Stamme og Grene overstryge med Bom-Olie, giør det Træet meget got, og det bliver deraf endnu langt smukkere *). Kold-Brand foraarsages og i Træerne paa adskillige andre Maader, som jeg finder unødvendige at opregne, efterdi den kan paa een og samme Maade forekommes, naar det skeer i rette Tid.

§. 3. Om Guulsot.

Til at kiende denne Sygdom, med hvilken Træerne ligeledes ere besværede, haver man følgende Tegn: Bladene begynde allerede for Tiden at blive gule, hvilket kommer deels udvortes deels indvortes fra; de udvortes Aarsager ere, enten Mangel paa Regn, eller den skadelige Honning-Dug; de indvortes Aarsager bør søges ved Roden, i det den enten beskadiges af Muldvarper, eller og staaer paa for haard Grund eller i for trang Grav, hvorved Træets Rødder blive tvungne: Naar man merker dette,

 bør

*) Jeg vil ikke raade nogen til at giøre dette Forsøg med Bom-Olie; thi derved tilstoppes Træets Løn-Huller, og den forfriskende Luft holdes ude fra det syge Træ.

bør man bortiage Jorden om Rødderne, og afskiære det, som af Rødderne er fortørret, og af Muldvarper beskadiget, og siden bestryge Saaret med Træ-Salve eller Pode-Vox; men skulde denne Sygdom allene foraarsages af Muldvarper; skal man tilstoppe deres Gange enten med Kalk, Svine-Møg eller og den Samling, som udkastes af Kiøkkenet og er suur, hvilken Muldvarper ikke kunde fordrage; saa komme de ikke mere paa det Sted *); siden bestryges Saaret, som før er meldt. Skulde Sygdommen derimod have sin Oprindelse af en for trang Grav, og Træet ikke skulde være for stort, da bør Træet optages, og Graven giøres større, og siden plantes i frisk Jord, blandet med Aske og Dyre-Jord **); men skulde Sygdommen reise sig af alt for sterk Tørke eller Honning-Dug, da bør allene Træet omgraves og vandes med Vand og Oxe-Blod.

§. 4.

*) Blant mange Maader til at fordrive Muldvarper og Jordrotter, er dette en god, at man paa det Sted, hvor disse Dyr opholde sig, nedgraver stødt Glas, hvilket de skyer, fordi de derpaa skiære deres Fødder. Man nedgraver ogsaa, til Exempel i Haver, paa nogle Steder tomme Tønder, igiennem hvilke opreises en høy Stang, paa hvis Spidse settes en Veyr-Hane; naar nu denne omdrives af Vinden, høres en stor huul Lyd i Jorden, for hvilken de frygte og flye.

**) Det er: saadan Jord som frembringes ved Forraadnelsen af alle slags Dyr, som man nedgraver.

§. 4. Om Orme i Barken og Stammen.

Med dette Utøy pleye Træerne ogsaa besværes, naar Træets opstigende Saft tvinger sig ind i Barken, i sær naar der med Saften følger nogen usund Dunst, som opstiger af en usund Jord, hvorved Ormenes Vext gemeenlig foraarsages: Saadanne Orme og andet Utøy kunde fordrives paa følgende Maade: Naar man vel renser Saaret, og vel bestryger det med Træ-Salve, som er blandet med Svovel, da forsvinde de.

§. 5. Om Træernes Vattersot.

Denne Sygdom kiendes derpaa, at Træerne blive meget vaade fra Roden af indtil Toppen, hvorved Barken løber af samme Træer, og meget Vand flyder derfra; dette er meget farligt, og et Træ, som med denne Sygdom er beheftet, maa hielpes paa den Maade, at man paa et lidet Træ rispder een Skure, men paa et stort Træ to, dog lige imod hinanden, men ikke over hinanden, dog alligevel saa net, at allene den yderste Bark splittes, men ikke tvert igiennem ind paa det bare Træ, ey heller mod Solen, men imellem den nordre og vestre Side, til hvilket den beste Tid er i May-Maaned paa Nye. Naar man saaledes har risset Træet op, maa man den anden eller tredie Dag derpaa klemme det oprispede sammen, og smøre det med Træ-Salve; thi om det ikke saaledes bliver overstrøget,

rinder for megen Saft bort fra Træet; og som denne Sygdom kommer deraf, at Træerne ere for meget vaade, hvilket kommer af en for suur og siid Plads, saa kan den forekommes paa samme Maade, som i den første §. er lært om Kræften.

Naar et Træ haver for overflødig Saft, hvilket og iblant indfalder, hvilken Saft driver Træet til at skyde alt for meget, saavelsom og Vand-Qviste, og driver Kraften af Træet ved en saa unyttig Vext, saa at det aldeles ikke kan sette nogen Frugt, da man ofte seer saadanne Træer, som ere meget drivende, men dog ingen Frugt bær; saa bør man skiære Træet vel sterk paa Kronen, som og derhos aarelade det, paa det den overflødige Saft kan faae noget Afløb, hvilket skeer, naar man rispes Stammen op paa foranførte Maade, og naar Saften er afløben, og man merker, det har vedhørlig Saft tilbage, bør man trykke Rifperne sammen, og overstryge dem med Træ-Salve, siden bør man opkaste den fede Jord fra Rødderne, og fylde Stedet med mager Jord, hvilket kommer Træet til at standse sin Vext og at bære Frugt.

§. 6. At forekomme, at Blomsterne og Frugten ikke for Tiden affalder.

Naar Blomsterne eller den halvvoxne Frugt falder af Træet, da er Aarsagen denne, at, naar en tør og varm Sommer indfalder, saa at Vædsken er alde-

les

les udtørret af Jorden, og Træets Rødder faae ingen Saft, da lider baade Træet og dets Frugt Mangel paa Næring, hvorover Frugten affalder: For nu at forekomme saadant, bør man giøre en liden Aabning i Kuben, og derudi som ofteſt vande, hvorved Træet hielpes og beholder sin Frugt, saafremt det ikke haver for vidtløftig Krone *), bestaaende af for meget Riis, som det ey formaaer at nære.

Det trettende Capitel.

Om at forvare Træer fra Orme og allehaande Utøy samt Myrer.

Medens Træerne staae i Skolen, kunne de blive forvarede paa følgende Maade, saa at ikke Orme skulle giøre dem Skade, som ellers undertiden hænder.

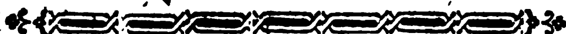
Naar Orme merkes, som kunne giøre de unge Træer nogen Skade, saa bortrenses først alle Orme-Boeliger: Men dersom de ere udkrøbne af sit Boe, saa overskylles Træet med frisk Vand; jo koldere

*) Endog i denne Henseende kan man ikke synes om de meget høye og store Træer, som for sin Størrelses skyld fordre megen Vædske, og aldrig ret kan klippes eller skiæres.

Vandet er, jo snarere affalder Ormene, da man dertil bruger enten Vand-Kanden eller en liden Haand-Sprøyte giort af Blik, da Ormene skal affalde, og Træet blive reent, hvorefter Træet beholder sin levende Vext: Paa samme Maade forvares og allehaande allerede plantede Træer, som man med Haand-Sprøyter kan rekke over.

Til ogsaa at forekomme, at ikke Myrer maae komme op i Træerne, som af disse smaa Dyr tage stor Skade, bruges følgende Middel: Efter at man i en Gryde eller Potte har kogt en Hob Beeg, saa meget som giøres fornøden i Betragtning af Træets Tykkelse, tager man gandske fiint stødt Tegelsteen og kommer deri, hvilket vel omrøres, hvoraf Beget bliver haardt og kan imodstaae Solens Varme: Naar denne Massa er bleven nogenledes kold, tager man den, og deraf med Haanden udklapper en breed Ring, som ligner et Beger, der fra det øverste af Bredden ind til Bunden kunde være skaaren i tu og udbreedt; denne Ring setter man om Træet, omtrent 2 à 3 Qvarteer fra Jorden, og bøyer siden begge Enderne gandske tet tilhobe, saavel som og ned ved Bunden om Træet, hvorefter man øser Vand i dette Beeg-Begere, og naar Myrerne vilde krybe op for Træet, komme de ey længere end til Vandet, og

paa denne Maade bliver Træet friet fra disse skadelige Dyr *).

Det fiortende Capitel.

Om Viin-Ranker, hvorledes man kan forøge dem ved Afleggere.

Om man vil forøge sine Viin-Ranker ved Afleggere, saa tages et Aars gamle Skud, 3 eller 4 Knuder eller Leder lange, og naar de om Vaaren i smukt Veyr begynde at sette Knopper, legger man dem i god tilreed Jord, og førend man nedlegger det unge Skud, giør et Skaar derudi som udi Nelliker, naar de aflegges, men ikke saa dybt; dog kan man, om man vil, i Heden vande dem Aften og Morgen med Regn- eller fersk Søe-Vand, saa slaae de Rødder, og saaledes faaer man unge Viin-Ranker. Efter 2 à 3 Aar flyttes disse ved Afleggninger opkomne Viin-Ranker, hen til høye Vægge, Plankeverke eller Mure, hvor de for Norden-Veyr kunne have Læ, og blive staaende mod Sønden og Solens rene Virkning, da der giøres Gravet for dem,

*) Et saa sikkert Middel, som dette mod de krybende Myrer, ønskede man at kunde udfinde imod de flyvende, som de allerskadeligste.

dem, 6 Qvarteer dybe, og 6 Qvarteer i Fiirkant; Graven selv fyldes med sammenbrændt Møg og sandig Jord, Hvarveviis sammenblandet, og vel sammentraadt, og siden plantes de smaa Viin-Ranker, een i hver Grav, med god feed sandig Jord paa Rødderne, og saa trædes de vel sammen. Siden vandes den, som oftest, med før omtalte Vand, da man bør paa Muren have indrettet Lægter for den, hvortil den kan bindes eftersom den voxer op; atter ved Høste-Tiden giøres en Grav langs hen ad Muren, ½ Alen eller noget mere dyb, alt efter som den er tyk, og derudi nedbøyer den, med reen Jord bedekker den, og derpaa breder noget Strøe; dog ikke saa meget, at det deraf kan brænde: Vaaren derpaa optages disse Viin-Ranker, skiæres og bindes til sine Espalier; naar disse Viin-Ranker siden bære Frugt, og Frugten for tidlig Natte-Frosts skyld ikke kan komme til Modenhed, saa giøres en liden Bygning over dem med Vinduer, saa at ingen Natte-Frost kan paa den Maade giøre dem Skade, men Vinduerne giøre den Virkning, at de i det Lune og Solens Hede kunne komme til en fuldkommen Modenhed, dog kunne hertil bruges de Vinduer, som ellers bruges til Bænke *).

Jeg

*) Det er en heel Videnskab ret at kunne behandle Viin-Ranker; til Underretning om at beskiære dem, tiener føl-

Jeg vil endnu fornøye min gunstige Læser med en liden artig Maade, til at kunne her i Norden Vinteren over bevare Viin-Ranker, og bringe dem til en fuldkommen Modenhed: Man planter Viin-Ranker om Vaaren foran ved Driv-Huus-Vinduerne, noget nær indtil Væggen under Vinduerne, da man først giør et eller flere Huller igiennem Væggen, hvorigiennem man om Høsten drager Viin-Ranken ind i Driv-Huset, og fører den til

følgende: I det første Aar da de ere satte, beskiæres de ikke, men i det andet Aar, og det i Martii Maaned i tiltagende Maane, naar de staae i mager Jord, men i sidste Qvarteer, naar de staae i feed Jord og voxe sterk, og det paa denne Maade: Det første Aar bortskiæres alt det Træ, som forrige Aar er voxet, indtil paa et Øye nær; I det andet Aar bortskiær man Træet indtil to Øyne; I det tredie Aar bortskiæres Træet indtil fire Øyne, da den almindelig bær Frugt. I det fierde og femte Aar, naar Stokken er bleven sterk, kan man skiære den høyere, og af det unge Træ lade hvert Aar blive staaende 3 à 4 Øyne, dog maa man i alt rette sig efter Stokken, hvor sterkt eller svagt den driver, da Ranken skiæres dybt, naar den driver sterkt, men tvertimod høyt, naar den driver svagt. Paa det at Druerne kan blive modne, afplukkes en Deel af Bladene i Augusti Maaned, og de unyttige Qviste afskiæres. Til Giødning for Viin-Ranker er Gade- og Gaards-Skarn samt gammel Koe-Møg den beste.

til Espalier under Vinduerne, og binder den dertil. Uden for paa dens Rod legges en liden Jord-Høy, som bedekker den; siden giøres Hullet tet, og oven paa Jorden legges lidet Strøe, saa at ingen Kuld kommer Roden nær; dog saa meget Strøe, at Jorden deraf kan beholde lidet Varme. I koldt og tykt Veyr giøres Driv-Huset varmt med Kakkelovns-Varme; naar skiønne Soelskins-Dage indfalde, faaer Driv-Huset sin Varme af Solens Virkning; Paa denne Maade kan man om Vinteren bringe Frugt af Viin-Ranker til veye.

Det femtende Capitel.

Om at indrette Apricos- og Persike-Træer.

Apricos- og Persike-Træer indrettes paa følgende Maade, nemlig:

1) Tages Qvister af den ægte Apricos, og indpodes i Plomme-Stammer, som staae hos en Muur eller Plankeverk, og ere enten af Apricos-Plommer eller store hvide Persik-Plømmer, hvilke ere de beste; men Kreyer og andre Slags, som af Naturen ere korte i Saften, ere hertil ikke

tien-

tienlige *). 2) Persike-Træer podes i Qvæder- eller Pære-Stammer, som ligeledes staae hos en Muur eller Plankeverk; om Høsten bedekkes de vel med Gran-Qviste, dog kunne de, saa længe de ere smaa, bedekkes med Tønder: Og naar Tønden hvelves derover, giøres et lidet Hul paa den øverste Bund, hvoraf den faaer Luft, men Tønden trykkes vel ned til Jorden, at ikke Rotter maae komme derunder, i sær til Apricos-Træer, som af Naturen ere søde, hvilke Rotterne gierne ville beskadige; men naar Træerne blive større, og skulle bedekkes med Gran-Riis, hakker man først Riis af Stikkelsbær, Tornes eller Enebær-Riis, i Stykker, og legger rundt om Apricosernes Stamme; thi dette Riis er i sig selv hvast, saa at ingen Rotte gaaer derpaa, og siden legges Gran-Riset der oven paa; og paa denne Maade kunne de Vinteren over forvares til Vaaren, da man aftager Bedekningen, dog ikke førend den sterkeste Natte-Frost er forbi; thi om man for tidlig borttager Bedekningen, da beskadiges de allermeest af Vaar-Veyret, naar de fryse om Natten, og Solens Varme atter tæer em op om Dagen, hvorved deres Saft bliver udpresset:

*) Man poder og ikke gierne sødt paa suurt; thi Poden bliver ikke allene tykkere end Stammen, og Træet saaledes gandske nanseeligt; men Frugten bliver endog mindre velsmagende.

udpresset: Siden skiæres de af, og bindes til sin Espalie.

Ved Plantningen lades 8 Alen Rum imellem hvert Træ; skulle man ville have en Viin-Ranke imellem hvert Par Apricos- og Persike-Træer, lades 12 Alen imellem hvert Træ, og i Midten settes en Viin-Ranke.

Apricosen er sød og velsmagende, og pryder Bordet, enten den er raa eller syltet med Sukker, den holdes for sund, dog farlig at spise for meget af, da den foraarsager Feber.

Persiken eller Pfersken er een af de ypperligste Frugter i Europa, meget behagelig, forfriskende og sund, naar den spises moden og i liden Mængde. De syltes med Sukker: Af Kiernerne laves en meget behagelig Aqvavit, kaldet Persiko.

Det sextende Capitel.

Hvorledes Castanier, Lind- og Lønne-Træer først opelskes, tilligemed flere Slags, som ved Aflegninger kunne forøges.

Castanier saaes af deres Frugt, plantes i et Beed, hvorudi er feed Sand-Jord, og efter at

de

de ere komne til sin Vext, nemlig 4 Alens høy Stamme, klippes derpaa en smuk Krone *); men den, som vil have Frugt af dem, bør hverken klippe eller skiære dem.

Lønne-Frøe saaes i et eller flere Bede om Høsten og om Vaaren, derpaa rinde de op som smaa Trær, da de siden 2 eller 3 Aar derefter bør plantes i Skole, og opdrages til en smuk Stamme og Krone **).

Men Linde-Træet forøges ved Aflegninger, saaledes: Man forskaffer sig Stubbe af Linde-Træ, som en ere meget gamle, siden plantes de i Mo-Jord, paa en ikke høy Plads, og siden holdes de med Vand, saa de kunne komme til at fæste Rødder, da de rundt omkring sig udslaae Skud, og naar Skuddene ere opløbne til 5 eller 6 Qvarteer, da giøres Aflegninger af dem om Vaaren: Man opkaster en Grav lidet fra Stubben 1 eller 1½ Qvarteer dyb; Barken knekkes, eller ligesom paa en Nellike

*) Om de vilde Castanier finder man artig Underretning i den lille Bog, som i Berlin er af Kretschmer udgiven, von Vermehrung des Holtzes.

**) Lønne-Træer fordre meget dyb og noget fugtig Jord, da de i faa Aar opnaae en anseelig Størrelse; dette Træ fortiener at elskes, saasom det er meget sterkt og smukt at arbeyde af, og meget got til Brænde; det voxer got under alle Climater; man kan af dets Sav eller Saft koge Sukker.

Nellike; skiæres paa samme Skud med en Kniv, midt paa den Deel af Skuddet, som legges i Jorden, hvorover fastsettes en liden Kløft, og saa kastes Jorden paa og trædes vel til, hvilken siden holdes med idelig Vanding. To Aar derefter, da den sikkert har slaaet Rødder, opskiæres Skuddet fra sin Moder og omplantes i Skolen, 1 Alen imellem hver Linie i Radeviis, og naar den begynder videre at opskyde, reenholdes den fra Side-Knoppe, indtil man faaer den 4 Alen høy, og naar Toppen afskiæres, udslaaer den Grene til Krone, hvilken siden klippes i en smuk rund Form *).

For paa nok en Maade heraf at giøre Aflegninger, skiær man rundt om paa Skuddet en liden Rand, omtrent en halv Tomme breed af den yderste Bark, ligesom en Dob-Skoe, og efterat den lille Bark er afdragen, ombindes Skuddet paa samme Sted med en Rem af Semsk- eller Feldtbereder-Skind; siden kastes Jord derpaa, som trykkes vel til, og vandes flittig, indtil Skuddet har slaget Rødder; siden fortfares dermed paa samme Maade, som allerede er lært.

Man

*) Linde-Træer voxe ogsaa alle Steds, og give smukke Alleer, men Træet i sig selv tiener til intet synderligt, uden til Billedhugger-Arbeyde, efterdi det er blødt og løst at skiære, og tillige seyt.

Man vil ligeledes kortelig nævne nogle Slags, som ved Aflegninger kunne forøges, saasom Lambertske Nødder, Sirener, Jasminer, Sevenbom *) eller Sabina og Snee-Bold-Træ, med flere Slags, som ogsaa ved Aflegninger kunne forøges paa forнævnte Maade, og flyttes hvorhen man vil have dem.

Ved denne Leylighed kan jeg ikke forbigaae at røre noget om Val-Nødde-Træet: Maaden, paa hvilken de kunne tillegges, er følgende:

Efterat man har opsøgt sig vel modne Val-Nødder, legger man dem om Høsten i vel tillavet og feed Mo-Jord, to Tommer dybt, og en ½ Alen imellem hver Kierne, hvorefter Jorden jevnes, som siden bedekkes med kort varmende Møg, hvorved de befries fra Vinter-Kulden: Om Vaaren derpaa aftages vaersom den overlagte Møg, saa rinde de hastig op, og naar de ere komne til en ½ Alens Høyde, begynder man at afpudse Side-Knopperne, paa den Maade, som skeer med andre Træer. Om Høsten derpaa bedekkes de paa den Maade, at de nedbukkes og fastbindes til en sterk Pind, og derefter bedekkes med Jord, hvormed fortfares 2 à 3 Aar, efter hvilken Tid, og da de ere blevne noget

større,

*) Man vil sige, at Sevenbom skal fordrive Vægge-Luus, naar Væggene bestenkes med Vand, hvori Sevenbom er kogt.

større; de ombindes med Halm, og saaledes holder man det, indtil de ere blevne vante til Climatet, og have faaet nogenlunde Høyde og smukke Kroner. Naar de skulle udplantes, udsøger man et Sted ved Bygge eller høye Mure, hvor de kunne staae bedekkede og frie for Norden-Vind, saa faaer man i Fremtiden Frugt af dem, foruden den behagelige Lugt, som de om Sommeren meddele *).

Det syttende Capitel.

Om Træers og Jord-Frugters Vanding og Befrielse fra Maddikker.

Tag noget Hønse-, Gede-, og Faare-Møg, leg det i et Kar, tilligemed Skorsteens-Sod, og nogen Aske, slaae Regn-Vand derpaa, og set det siden i Solen, saa drager Vandet al Kraften af samme

*) Valnødde-Træer ere i Ungdommen meget kielne og taale ikkun liden Kuld. Derfor bør de forsigtig bedekkes; de ere ellers villige til at voxe, og bør saa meget desmere tillegges, som derved Snedkere kunde blive forsynede til det saa meget brugelige og smukke fournerede eller indlagt Arbeyde, hvorved endeel Penge bleve frelste fra at udføres af Landet baade for Nødder og Træ. Alme-Træ er ellers nesten ligesaa smukt som Valnødde-Træ, men altid meget sterkere til Snedker-Arbeyde.

samme Giødsel; dette Vand afsies siden med lidet Salpeter og klart Tiære-Vand blandet med lidet Svovel, og naar Planter og andre Urter dermed i tørt Veyr overgydes, befries de ikke allene fra alle slags Maddiker, men endog virkelig voxe.

Man finder og fornøden at nevne, paa hvad Maade Vexterne gives Styrke til der at voxe, hvor der er ingen Mo-Jord, men en mager Jord af Leer- og Sand-Grund: Saavel i Stederne som paa Landet, hvor der er nogen Møg-Dynge enten i en Lade-Gaard *) eller Bag-Gaard, som ligger siidt, giøres en Grav ved Siden af samme Møg-Dynge, og naar der kommer Regn, ludes Kraften af Giødselen ned i Graven, ligesom og derimellem Vædsken flyder fra Møg-Dyngen derhen. Med dette Vand, som er i samme Grav, vander man de unge Frugt-Træer og Jord-Frugter, som ere plantede i udmattet Jord, hvilket styrker baade Træet og andre Jord-Frugter, saa at de derved opnaae en god Vext og bære god Frugt: Men skulle ingen saadan Møg-Dynge haves i Forraad, forskaffes sammenbrændt Koe-Møg, som er reen fra Halm, hvilken man legger i et Kar, slaaer Vand derpaa, rører den

 vel

*) Lade-Gaard kalder man paa Norsk det Rum i Gaarden, som indsluttes af Korn- og Hoe-Laderne, samt Heste- og Koe-Staldene, paa hvilket Rum Creaturene om Vinteren gaae for at samle frisk Luft.

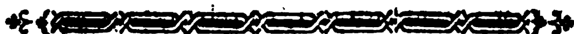
vel sammen, og lader den siden staae i nogle gange 24 Timer: Naar der nu vandes med dette Vand, giør den den samme Virkning, som det nest foranførte, hvad Styrken anbelanger, men ikke til at forekomme og ødelegge Maddiker i en varm og tør Sommer. Vander man Træer eller Planter med dette Vand, efterat det er oprørt og sammenblandet, giver det ikke allene en god Styrke, men den sammenrørte Møg, som bliver staaende oven paa Kuben om Træet eller Planten; holder ogsaa Køligheden eller Fugtigheden i Kuben eller Jorden; dog kan dette Vand ikke bruges til smaa Vexter, som ikke ere omplantede. Dette Middel er gandske nyttigt og nødvendigt for saadanne Jord-Vexter, som staae paa heed og brændende Grund, saasom i Kalk-Leer, og i sær Sand-Grund, hvilke Jord-Arter tørre Træerne og andre Vexter *).

Naar Sommeren er heed, maa man ikke vande med for koldt Vand, men lade det i et Kar blive lidet lunket af Solen: Ligesaa bør man tage

i Agt,

*) Til at befordre Urternes gode Vext, og til at befrie dem fra og dæmpe Utøy, bruges følgende med Nytte: To Skiepper Faar- eller Koe-Møg koges i tilstrekkeligt Vand. Af denne Lage tages to Skiepper, hvorudi blandes to Potter lædsket Kalk og et Pund Salpeter; dette bliver staaende i to Nætter og Dage for vel at sammenblandes, førend det kan bruges.

i Agt, at Jord-Frugter ikke vandes om Dagen, men om Aftenen, da det er svalt.

Det attende Capitel.

Om Pode-Vox og Træ-Salve at tillave.

§. 1.

Om Pode-Vox.

Pode-Vox, som kan bruges til Podning, Copulering, Oculering og for alle slags Træers Saar og Skade med mere, tillaves paa følgende Maade: Man tager et Skaalpund reent Jomfrue-Vox, 10 Skaalpund reen og guul Harpix, 1½ Skaalpund Terpentin, og et halv Skaalpund reen smeltet Bukke-Tælle, eller i Mangel deraf tages ligesaa meget Hiorte-Tælle og en Pægel Bom-Olie: Men foruden dette, skal alt dette omblandes i Bom-Olie, at det bliver maadelig haardt. Alle disse Specier smeltes ved en sagte Kull-Ild, paa efterfølgende Maade: Naar Harpixet er reent og vel smeltet, legges Voxet dertil, og naar det ligeledes er smeltet, slaaes Terpentinen derudi, da man lader det sagte koge, indtil det begynder at ville koge over, da man tager det af Ilden, dog maa det med en Træ-Spade bestandig omrøres; siden legges Bukke- eller Hiorte-Tællen derudi, da man at-

ter lader det noget koge: Men om det paa nye vilde begynde at koge over, tager man det af Ilden, kommer Bom-Olien deri, og rører det vel om, siden settes det atter lidet paa Ilden, da det dog under Kogningen tages vel i Agt, at det ey koger over; thi ellers kan en Ulykke deraf foraarsages, efterdi alle disse Ting ere ildfængende Materier: Naar nu dette saaledes er sammenblandet, legger man dertil en liden smule stødt Svovel, som er reen, og rører det vel om derudi, at Pode-Voxet faaer en Svovel-Lugt, dog ikke alt for sterk: Naar det altsammen er sammensmeltet, slaaer man det i et andet Kar, hvorudi man haver Vand, og ælter saa det smeltede Vox med Hænderne, hvilket bør skee i en Hast, medens det endnu er varmt; og naar det er bleven noget haardt og koldt, deler man det i Stykker efter Behag.

Man kan og tillave Pode-Vox som et Plaster, med hvilket de Pode-Qviste bestryges, som skulle sendes langt bort, for derved at forvare deres Kraft: Man tager til den Ende noget Bom-Olie, Honning og Blaae-Leer, og blander det vel sammen, stikker siden Pode-Qvisterne til, halvdelen i en saadan Klump, hvorved deres Fugtighed længe holdes ved lige, og efter at man har indsvøbt Qvisterne i frisk Mos med Papiir omslagen, kan man sende dem lang Vey bort.

§. 2.

§. 2.

Om Træ-Salve.

Hvad Træ-Salve i Almindelighed angaaer, hvilken er tienlig for Saar og Brand, om man ikke derpaa vil anvende saa meget Pode-Vox, besynderlig naar der ere store Saar paa gamle Træer, da kan man tillave den paa adskillige Maader, nemlig: 1) Man tager lidet Vox, Terpentin og Beeg, dog meest af Beget, og lidet Svovel, hvilket siden koges tilhobe. 2) Man kan og giøre Træ-Salve paa denne Maade: Man tager Beeg, Terpentin og noget Svovel. 3) For endnu at spare mere, kan man tage Blaae-Leer og to Dele reen Koe-Møg, samt lidet frisk Tiære: Dette arbeydes vel sammen med hinanden.

Disse foranførte Salver bruges til de Skader, som tilforn ere omtalte, eller og de, som ere store og brede: Men dersom Orme haver giort dødelige Saar, da bruges den Salve, hvorudi er Svovel, af hvilken Ormene blive dræbte.

Det nittende Capitel.

Om Træ-Frugter at nedtage og bevare.

Hvad som først om Aaret af Kirsebær, Æbler og Pærer bliver modent, er gemeenlig saadant,

 som

som aldrig forvares, men strax kunde opædes, hvorfor derved er ey mere at erindre, end at man giver Agt paa, naar de ere modne.

Men den Frugt, som man om Høsten aftager, og som skal forvares, afplukker man i got og tørt Veyr, saa at Frugten ikke bliver vaad: Nedtagningen bør og skee gandske sagte, saa at Frugten faaer sin liden Stilk fra Qvisten, og ingenlunde rystes af Træerne; thi derved stødes de. Siden legger man Frugten i et tørt Værelse, at den faaer udsvedet; derpaa omrøres den, og den beskadigede Frugt udsøges og borttages, og siden gives den Luft igiennem Vinduerne, at den maa saa meget bedre tørres, siden forvares den i Kielderen, paa dertil indrettede Hylder *), hvilke først belegges med tør Halm, eller tør Bregne, eller og Høvel-Spaaner: Men dersom man ikke har beqvem Kielder, som er tør og har Luft-Huller mod Sønden, saa kan et Skab større eller mindre af Gran-Bræder indrettes: Men Fyrre-Bræder ere hertil uduelige, efterdi de give Smag af sig af Harpix.

Skabet afdeles med Hylder, et fuldkommen Qvarteer imellem hver, og paa hver Dør et Luft Hull oven til: Hylderne bør ikke gaae aldeles frem

til

*) Erfarenhed lærer, at Kieldere ere i Almindelighed for fugtige til at forvare Frugt udi; den forvares derfor bedre paa Lofte eller i andre tørre Huse.

til Døren, saa at Luften maa kunde spille imellem Døren og Hylderne. Skabet settes i et Værelse, hvor der ikke er for varmt, og ey for koldt, saa de fryse. Men i Mangel af saadant et Skab, kan man betiene sig af tørre Pak-Tønder, hvorudi salte Vare ikke have været, da Frugten derudi nedlegges Hvarveviis, eller Lag for Lag, med tør Bregne eller Høvl-Spaaner *).

Angaaende at giemme Kirsebær, da afplukker man de sorte Kirsebær, inden de blive halv moedne; de afplukkes sagte med Stilkene, og tages vel i Agt, at ingen Stilk slides ud af Bæret, saa at ikke nogen Saft kommer ud; siden afklippes den halve Stilk med en Sax; eller de kunne og strax med halve Stilke klippes af Træet; derpaa legges de paa Bunden af et Sold, saa at Dunsten eller Fugtigheden vel kan borttørres af dem: Siden legges de i vel reenskyllede og derpaa meget vel tørrede Boutellier, men Boutellien pakkes ikke gandske fuld; derpaa korkes Bautellien vel tet, hvorpaa Harpix smeltes, hvorefter de nedgraves i en tør Sand-Bakke, bedekkes med Næver rundt om, at ingen Fugtighed maa komme til dem, siden fyldes Graven med Sand, og et lidet Tag af Næver og Bræder giøres derover, at hverken Fugtighed eller

*) Hertil maa aldeles ikke bruges Spaaner af Fyrre-Træ; tør Halm, i sær af Bog-Hvede, er vel den beste.

Kulde kunne giøre dem Skade; Men skulde man have nogen Kielder som var bygt i en Sand-Bakke, som paa en Deel Steder findes, for derudi at forvare allehaande Have-Sager, da kunne og Boutellierne derudi i Sanden nedgraves; paa denne Maade forvares Kirsebær, saa at man kan have dem til Juel- eller Nyt-Aars-Tider, da man kan optage een eller to Boutellier hver gang, eftersom behov giøres; men naar man vil spise dem, optages de nogle Dage forud, og tømmes af Boutellierne og legges paa en flad Kurv i et varmt Værelse, saa blive de moedne *).

*) Naar Kirsebær paa benævnte Maade ere komne i en Flaske og korkede, forvares de vel, naar de nedhænges i en dyb Brønd. Man bruger og at forvare Kirsebær paa følgende Maade: Man kommer moedne Kirsebær som Stilken bliver fratagen, i Flasker, siden omsvøbes de med Høe, og settes i en Kiedel fyldt med koldt Vand, man lader Vandet faae en god Opkogning, saa koges og Kirsebærene i Flaskerne, som strax optages, hensettes for at blive kolde, og siden korkes, samt Proppen med Harpix forsees, da de forvares indtil man vil bruge dem.

Den

Den tredie Bog.

Hvorledes man tørrer og sylter alle slags Have-Frugter, samt Bær og Urter.

Det første Capitel.

Om de Frugter, som tørres.

§. 1.

Om Pærer.

Saasnart Pærer ere plukkede af Træet, forvelles de *), skrelles og kløves i den brede Ende, da Kiernen udtages; derpaa legges de i brede og lavagtige Skuffer, som dertil ere giorte af Gran-Bræder, (Fyrre-Bræder ere hertil utienlige, efterdi de, saasnart de komme i Varmen, give en sterk Smag af sig), siden indsettes Pærerne i en Ovn, som er noget lidet varmgiort, og naar de ere noget skindtørrede (ɔ: tørre uden paa), udtages Skufferne, da man har en Saft tilrede, der er kogt af Skallene og andre Pærer, udi hvilken de skindtørrede Pærer dyppes, siden settes de atter i Ovnen,

*) At forvelle er det samme, som at give noget en Opsyd eller Opkog.

Ovnen, tages atter ud, og kunne endnu engang dyppes i samme Saft; derpa tørres de fuldkommen; da de derefter kunne forvares; men ere Pærerne noget store, da bør de hver gang de dyppes, presses imellem to Tallerkener, saa at de blive tynde, hvorved de blive endnu noget bedre og smageligere *).

§. 2.

Om Æbler.

Æbler skulle skrælles saadanne som de tages af Træet, skiæres i fire Dele, og Kierne-Huset deraf vel udtages; siden trekkes de paa Traader og tørres i Skygge.

§. 3.

Om Kirsebær.

Kirsebær, naar de ere afplukkede, aabnes paa den ene Side med en tynd Kniv, da Stenen behændig udtages, saa at ingen Saft følger med; siden trykker man Aabningen net tilsammen, da de legges i Tørre-Skuffen, som er bred og lavagtig, og indskydes i maadelig Varme, og saaledes tørres; siden kunne de forvares det hele Aar igiennem, og

*) Ellers tørres Æbler og Pærer gandske got til at forvares, saa længe man vil, naar de skiæres i Stykker, renses, trekkes paa Traade og ophænges i Skygge.

og haves i Forraad til Mad. Man kan og lade Stenen blive derudi, naar man vil have dem til Suppe.

§. 4.
Om tyrkiske Bønner.

Tyrkiske Bønner afplukkes, naar de ere noget voxne, og førend de faae Frøe i sig, og strax skiæres i gandske tynde lange Strimler, derefter legges de i Tørre-Skufferne, som ere brede og lavagtige, og indsettes i Ovnen; de udtages deraf tidt og omrøres, at de ikke maae brændes, og naar de ere nesten tørre, udtages de og settes i Luften, at de maae blive grønne, og faae sin rette Smag; siden forvares de til Mad *).

§. 5.
Om Svedske-Plommer.

Svedske-Plommer aftages ikke, førend de have faaet nogle Natters Frost, siden lader man dem i nogle Dage ligge i et Værelse, ja om det var i otte Dage, blive de desto sødere; dog tages de i Agt for at mukne; skulde nogen findes, som har begyndt at mukne, borttages den strax; siden legges de i Tørre-Skuffen, som er bred og lavagtig,

*) Tyrkiske Bønner forvares allerbest, naar de, efter at de ere snittede, nedsaltes i et Trug, og staae Natten over; siden afvries de i et Klæde, og da nedsaltes i en glasseret Krukke.

tig, indtil de blive halvtørre, da de udtages og dyppes i noget Honning eller Sukker-Saft, som er noget sey; derpaa indsettes de atter og tørres, da de blive ret skiønne, og langt bedre og mere velsmagende, end de, som ellers kiøbes.

§. 6.

Om Erter.

Erter med deres Skaller at tørre: Ertebællerne (paa Norsk Skielmer) afplukkes, saasnart de begynde at sette Frøe med smaa Erter i Bællene; siden bør de i en Kiedel gandske lidet opsydes; Naar Kiedelen koger, omrøres de nogle gange, da de strax optages, og medens de ere varme, lægges i Tørre-Skufferne, som ere brede og lavagtige, og settes for en kort Tid i Ovnen, derpaa udbredes de i Luften paa et Bord, og ofte omrøres, indtil de blive tørre, saa blive de behagelige og velsmagende.

Det andet Capitel.

Om de Frugter, som indsyltes.

§. 1.

Om lagede eller salte Agurker.

Hvorledes Agurker skulle syltes til Sallat: Naar de ere blevne lovlig voxne, afplukkes de efter

Haanden,

Haanden, og strax renses og toes vel rene; siden skal man strax giøre Lage, hvilken koges af Salt med nogle Korn Salpeter udi, naar Lagen er bleven kold, legges Agurkerne i et Kar, og Lagen slaaes paa dem, saaledes, at Lagen staaer over dem; men naar de derudi har ligget 7 à 8 Nætter og Dage, tages de op, og i et andet Kar legges i Vand i 24 Timer, saa at noget af Saltet drages af dem; siden tages de op af Vandet, og legges paa et Bord i Luften en halv Time, derefter nedlegges de i Fierdinger Lag paa Lag eller Hvarveviis med Wiindrue-Blade, eller Blade af sorte Kirsebær-Træer, og Dild. Derpaa koges Lage af frisk Spring-Kilde-Vand og Lyneborger Salt, hvilken bliver maadelig salt, som Fiske-Suppe eller fersk Fisk, og naar Lagen er bleven sval og kold, slaaer man den over Agurkerne; siden spundses Fierdingen vel til, da de holde sig gandske friske og grønne, som de nyelig vare afplukkede. Denne er den beste Maade til at faae gode og velsmagende Agurker.

§. 2.

Om sure Agurker.

Naar Viin- eller sure Agurker skulle indsyltes, saa afplukkes de, medens de ere gandske smaa, og strax renses og skylles, indsyltes i Glas eller Porcellain-Krukker med fornævnte Blade,

Caneel,

Caneel, og Kryderier, saasom ustødt Peber, Negliker, Muskateblommer og lidet grøn Dild; Lagen koges af Viin-Eddike *), men den maa ikke saltes, og

*) Jeg kan her ikke undlade at bede alle Elskere af saadanne syltede Sager, at de tage sig vare for den brugelige Maade at koge Eddiken i en Messing-Kiedel, hvilket fornemmelig sigter til at skaffe det Syltede en smuk grøn Anseelse. De betænke, at Eddiken farves ved den Ert eller Spans-Grøn, som den opløser af Messingen, hvilken det Syltede trekker igiennem til sig: At denne Ert foraarsager i et Menneskes Mave, Kolik, Durkløb, Svindsot, ꝛc. og hvortil nytter det at have vel anseende syltede Sager, men selv at see ilde ud, ja miste sin Helbred. Ellers syltes Agurker best paa følgende Maade: Naar sure Agurker skulle indsyltes, afplukkes de medens de ere gandske smaa og strax renses og skylles i Brønd-Vand, og lade dem staae en Nat og Dag i Brønd-Vand, som er kommet lidet Salt udi, tages de op og aftørres i et Klæde og legges i en Krukke med Dild, skaaren Peberod og hele Peberkorn, derpaa tages Øll-Eddike, er den for skarp og suur, saa tages lidt Vand iblant, og lidet Salt, settes paa Ilden i en Kobber-Kiedel, og faaer en hastig Opkog, saa slaaes det saa heedt paa Agurkerne, og dekkes got til, at ingen Aande kommer fra dem, saa staaer de i to Dages Tid, da man slaaer Eddiken af Agurkerne og giver dem en Opkog, og slaaer paa dem og dekker dem vel til, og ere de ikke grønne, saa behandler man dem den tredie Gang som

og naar Lagen er bleven kold, slaaes den paa, og legges der en tynd Bund oven paa Agurkerne, som trykker dem sammen, siden bindes Krukkerne vel til, da de holde sig friske og velsmagende.

§. 3.
Om Sallat.

Hvorledes Hoved-Sallat indsyltes; man skiær Hovederne af Stokken, naar de ere fuldvoxne, de yderste Blade afskiæres, siden skylles Hovederne vel rene, skiæres i fire Kløfter med en tynd og hvas Kniv, og legges paa et fladt Fad, indtil Kiedelen opkoger, da tages Sallaten og legges ned i Kiedelen, i hvilken den sagte nedtrykkes, og røres om i Soddet; saasnart Kiedelen vil atter til at koge, tages den af Ilden, og slaaes koldt Vand derudi, saa at Kogningen stilles; siden tages Sallaten sagte op, og legges ud paa et Bord, indtil den bliver kold; derpaa nedlegges den i en Steen-Krukke smukt Hvarveviis og jevnt, eller Lag for Lag, med nogenledes sterk Lage,

hvor paa

som meldt er, og casserer den Eddike, og legger Agurkerne udi Glas med Dild, grønne Laurbær-Blade, Viindrue-Blade, Negliker, Muskaten-Blomme, saa koges der Viin-Eddike, og den skader og bliver kold; men dekkes til, at den ikke bliver doven, saa slaaes den paa Agurkerne, og forvares med smeltet Lamme Tælle over.

hvorpaa legges en Bund, og naar den nogen Tid har staaet, afhældes den Lage, og Sallaten trykkes vel af, da der atter koges nye Lage; thi bemeldte Sallat drager Lagen i sig, derfor skal den omskiftes; men naar den nedlegges, skal Vandet vel aftrykkes, førend Lagen slaaes paa, siden legges Bund og Tyngsel derpaa.

§. 4.

Om Syre.

Hvorledes Syrer indsyltes: Naar Syren er om Høsten vel moden og fuldvoxen, skiæres den op, og alle Stilkene rives ud af Bladene, og den skylles reen; og naar Kiedelen koger op, skal den i største Hast løftes af Ilden frem paa Skorstenen, da en anden staaer rede med Syrene, som han i Hast stopper ned i Kiedelen, og med koldt Vand affkiøler, da den strax aftages og udbredes, for endnu bedre at kiølnes; derpaa koges Lage af det samme Vand, hvori den blev opkogt, om den ellers skal beholde sin syrlige Smag; men Vandet sies vel tilforn, og siden kommer man Salt deri; Syren nedlegges siden i sit Kar, og naar Lagen er afkiølet, slaaer man den paa Syren, legger en Bund med Tyngsel oven paa, og trykker vel til, saa at Lagen staaer vel over.

§. 5.

Om Kron-Erteskokker.

Kron-Erteskokker, naar man af dem faaer saa mange, at de ey friske kan forbruges, kan man opskiære

opskiære og rense dem med saa lange Stilke, som ere Tomme fra Hovedet, og alt det hvasse, som er paa Bladene, afskiæres, saa opsydes de nogenledes, og man lader dem blive kolde. Siden nedlegges de i en Fierding eller Steen-Krukke med brav sterk Lage, og legges en sterk Tyngde derpaa, saa at Lagen stiger vel over dem; Fierdingen bør siden vel forvares, saa holde de sig vel friske og behagelige i Smag, men naar man vil bruge deraf, optages de noget forud og legges i frisk Vand *).

§. 6.

Om Spenat.

Spenat, den Spenat, som man vil have til Indsyltning, skal saaes ved Olsmisse-Tid ɔ: 29 Julii og endeel noget endnu senere, og naar den har faaet nogenledes stor Vext, opskiæres den, og giøres vel reen, men de tykke Stilke tages fra; siden skylles den i frisk Vand, og forvelles eller opsydes gandske lidet, da den beholder sin grønne Farve, derefter afkiøles den med koldt Vand, naar

*) Ertepskokker forvares og paa følgende Maade: De afskiæres, alt det hvasse og haarde borttages, saa at man allene har Bunden tilbage, som det der egentlig spises, denne tørres i Bager-Ovnen, og kan siden forvares til Brug, endog paa Supper, da de først stødes i en Morter; dog merker man, at Ertepskokkerne først maae forvelles eller opsydes.

den løftes af Ilden, optages hastig af Vandet, og legges strax i det Kar, hvorudi den skal indsyltes, trykkes vel sammen med en Bund, saa at Vandet vel flyder ud af dem*). Siden koges sterk Lage til den, og naar denne Lage har nogen Tid staaet paa Spenaten, bør der atter koges nye Lage til den, og dekkes vel til med en Bund med Tyngsel paa, saa bliver den skiøn.

§. 7.

Om Kiørvel.

Den Kiørvel, som man vil sylte eller salte ind, bør man ved Olsmisse-Tid ɔ: den 29 Julii udsaae af Frøe, saa at den til Michels-Misse bliver maadelig stor, da den opskiæres, renses, vel skylles, og Stilkene fratages; Kiørvelen forvares paa samme Maade som Spenat med Salt-Lage; siden slaaer man smeltet Smør oven paa den, og man lader det blive stivt; men vil man ikke giøre Bekostning paa den med Smør, kan den dog holde sig vel, naar den vel overbindes, og saaledes forvares den.

§. 8.

Om Pærer.

Pærer, som skulle indsyltes: Man tager saadanne Slags, som dertil ere tienlige, og giver dem

*) Spenat koges best uden Vand i sin egen Saus, efterdi den er en meget vandfuld Urt, og holder sig best grøn, naar man kommer meget lidet Salt derpaa, imedens den faaer en liden Opsydning.

dem et Opkog, legger dem siden i Fierdinger med opkogt Kilde-Vand og tilstrekkelig malet Senop, med Kirsebær-Blade imellem, saa holde de sig vel.

§. 9.

Om Stikkelsbær.

Stikkelsbær, som skulle forvares, tages, naar de ere noget meer end halvvoxne, renses vel paa begge Ender og legges i Bouteillier, og med Bouteillierne, som maa være svøbte i Høe, nedsettes i en Kiedel, som er fuld af koldt Vand, og koges vel, hvorefter de kunne giemmes indtil man vil bruge dem.

§. 10.

Om tyrkiske Bønner.

Tyrkiske Bønner, som man vil indsylte, plukkes, naar de ere nogenledes voxne, og inden Bønnerne begynde at faae Kierner i sig, siden pudses de paa begge Ender, og det smalle trædgtige Baand i Ryggen af Erter og Bønner kaldes paa Norsk og Svensk Taagen; men paa Dansk Traaden. Taagen drages af Ryggen paa Skeden; siden legges de hele ned i Fierdinger, og koges sterk Salt-Lage; naar den er kold, slaaes den over dem, og maa legges en Bund med en Steen oven paa dem, hvorved de trykkes vel tilsammen; siden tildekkes Fierdingen vel, da de saaledes kan forvares til

til hvad Tid man vil bruge dem; naar man vil bruge noget af dem, optages saa meget, som giøres behov; derefter skiærer man dem paa skraaes, og nedlegger dem i en Krukke, og slaaer to eller tre gange kogende Vand derpaa, indtil Saltet er udtrukken, siden koges de, som andre friske Bønner og blive velsmagende. NB. Ovenmeldte Bønner skal egentlig være Stag-Bønner.

§. 11.

Om Portulak.

Portulak, hvorledes den skal syltes; den optages, naar Stilkene ere blevne vel voxne; alle Blade og Side-Stilke afskiæres, men Moder-Stilkene selv forvelles hastelig i en Kiedel, saasnart Kiedelen koger op; derpaa kiøles de i koldt Vand, og siden nedlegges i Sylte-Karret, hvorpaa giøres en maadelig sterk Salt-Lage over dem, og naar de have nogen Tid staaet i Lagen, afslaaes den i en Kiedel, og omkoges, man lader den siden kiølne, saa bliver Lagen klar, da den atter slaaes over Portulakken. Men skulde Lagen have kogt noget ind, skal man under Kogningen spæde den op med frisk Vand; dog tager man vare, at ikke det tykke, som kan være bleven tilbage paa Bunden i Kiedelen, bliver slaaet paa Portulakken, men at det klare Sod vaersom affies, og slaaes paa; siden trykkes den vel tilsammen med en Bund og tildekkes; naar man deraf vil bruge, optages saa meget, som giøres behov, og legges et par

gange

gange i kogheedt Vand, at Saltet maa drages af den; siden kan den bindes i smaa Knipper, og stoves som Asparges; den kan og bruges til Supper *).

Den fierde Bog.

Om Lyst-Haver.

Det første Capitel.

Hvorledes en Lyst-Have bør anlegges og inddeles i Figurer, samt en veldannet Klipning.

Ved Lyst-Havers Anleggelse bør iagttages, at den for Udsigtens skyld legges hos et Slot, Grundmuret- eller Hoved-Bygning, som i Indledningen er sagt; kunde det saa falde, at den kunde anlegges mod Sønden, saa at den kunde bevares for de skadelige Nord- og Østen-Vinde, og hvor Marken er jevn, var det best; Pladsen selv

*) De beste Kar til saavel saltede som suur-syltede Sager ere Glas og Porcelain eller got Leer-Tøy, saasom Chinesiske og Franske Bojaner; thi i Træ skal man vel neppe kunne forvare dem fra at mukne, eller at trekke Smag til sig af Træet. NB. Alle Frugter, som indsyltes, bør man først bedekke med et reent Linklæde, førend Bunden og Tyngselen legges derpaa, og hver gang man bruger deraf, bør Klædet toes vel reent, og legges derpaa igien.

bør først afstikkes til Længde og Brede, siden fyk-des og jevnes, og afveyes efter Vater-Pas: Men dersom Marken skulde være meget ubeqvem, bør man paa de lave Sider oplegge Steenmurer, og fylde der inden for, indtil den bliver jevn, eller og afdele Pladsen i Affatser neden for hinanden, saa at den øverste Plan bliver nest op til Huset, med Trapper fra den høyere til den lavere, da det bør saa laves, at hver Affats legges efter Vater-Pas; siden inddeles Lyst-Haven i Gange og Qvarterer, hvilke Gange ordentlig besettes med Pyramider af Gran, eller og Hekke af Lind og Løn, eller og Bue-Gange af samme slags Træer, hvilket man helst vil, og i Enderne kunne settes Lyst-Huse af Sprinkelverk med Caprifolium eller andre Planter, som hastig opvoxe, og bedekke Sprinkelverket; Qvarterene besettes siden paa begge Sider med Løv-Verk af Buxbom, Isop eller Græs *), eller og med Bousqvetter af Løn, Hassel eller Sirener; naar saadanne Buxboms Løv-Verker inden i Qvarterer skal anlegges, bør man dertil ikke tage en siid Plads: Skulde der findes en feed og god Jord-Art, som tillige er let, var det vel, og bør den da blandes med Leer-Jord og Sand: Men ifald den fede

*) Lavendler ere og hertil tienlige, og saa meget mere nyttige, som baade Blomsterne og Bladene give got vellugtende Vand, med mere.

fede Jord skulde under Anlegningen være bortført, og der saaledes var en haard Leer- eller Gruus-Bund, da bør man grave en Grav saa stor som det hele Buxbom-Løv-Verk bliver, tre Qvarteer eller en Alen dyb, og fylde den med nogen god og feed Leer-Jord, blandet med fiin Sand, et got Qvarteer høyt over Marken; siden blandes det vel sammen, og trædes til, at ikke Graven maa synke og blive ujevn, derpaa giøres Pladsen vel jevn, og opmaales i Ret-Vinkel og Triangel, eftersom man vil have den; og naar den paa Siderne er afmaalt i Vinkler, tages Middel-Punctet, hvorefter man med Snoren afdeler den i Ruder paa langs og tvers efter Scalen af den dertil giorte Tegning, hvorefter Figurerne bør indbyrdes svare imod hinanden: Og naar Pladsen er saaledes afridset, og man ey har Leylighed til strax at beplante den, bestrøer man de afridsede Render med Kalk, rød Sand eller Kul-Støv, saa kan Ridsningen blive staaende indtil man faaer Leylighed til at plante den, ifald man vil have saadan lige overeensstemmende Figurer og Sving: Ellers kan den og paa andre kunstige Maader, og som man helst finder for got, udridses: Men anlegges den allene med Buxboms Rabatter og Løv-Verk af Isop eller Græs, saa behøves ikke saa dyb Grav for Græs eller Isop, som for Buxboms Rabatterne. I de Qvarterer, som anlegges

med Bouſqvetter i en ſaadan haard Grund, giøres Graven allene for Hekken og fyldes. Buxbom bør plantes i May-Maaned; haver man ung Buxbom, saa er den den beste, i sær til saa fine Løv-Verker; men den grovere bruges til Rabatter: Den unge Buxbom plantes med en dertil giort Plante-Stok; men den grove Buxbom kan legges i Graven efter Snoren. Naar den er plantet, bør den belegges med Mos paa begge Sider af Hekken, baade paa Rabatter og Løv-Verk; og naar Mossen vandes, holder den Fugtigheden og Kiøligheden til i den varmeste Sommer, og saaledes fæster Buxbommen vel Rødder, men naar den varmeste Tid af Sommeren er forbi, borttages Mossen, og man lader Buxbommen faae frie Luft, men henimod Vinteren bedekkes den atter med smaat Gran-Riis eller Løv, hvorved den bevares, i sær imod Vaar-Veyret som ellers torde giøre den meste Skade, da den om Nætterne fryser af sterk Natte-Frost, hvoraf Saften da udpresses, og Buxbommen deraf blegner bort *).

Den

*) Naar Buxbom allerførst settes, bør det skee meget tyndt, paa det den kan have Rum til at slaae mange Side-Grene, der giøre Løv-Verket tykt. Og naar den klippes, bør Forsigtighed bruges i ikke at gaae den for nær, paa det at den ikke skal blegne og gaae ud.

Den øvrige Praxis i Ridse-Kunsten finder jeg ikke nødvendig her at nævnes, efterdi det paalegges hver, som vill blive en erfaren Urtegaards-Mand, at øve sig i Ridsning, og at lære grundelig at forstaae, hvad dertil udfordres.

Angaaende Hekker eller Gran-Pyramider, hvorledes de skulle plantes; saa bør man i Skoven udsøge unge Grane-Træer, som ere vel tette af Riis, og om Sommeren et Aar to eller flere, førend man tager dem op, klippe dem i Skoven, paa det den maa have faaet nogen skikkelig Dannelse, inden den optages af det Sted, hvor den da staaer: Og om Granen er saa høy, at den er omtrent af den Længde man vil have, da skiæres Hierte-Spidsen af, og bindes nogle smaa Skud sammen som en rund Klode, disse Skud levnes paa Enden af Granen, hvor Hierte-Spidsen er afskaaren, siden bindes alle Side-Skuddene til disse Skud, og efterhaanden som flere Skud slaaer ud, bindes de ligeledes til, og saaledes faaer Granen en Klode i en Hast; under Kloden klippes Hals, og under Halsen klippes Granen i fiirkant, et Stykke ned ad, til det Sted, hvor man vil giøre en Affatz paa den; og vil man ved Affatzen giøre fire Kloder, een i hvert Hiørne, begyndes hver Klode med saadanne Skud; under Affatzen klippes Granen atter i en Fiir-

kant

kant lige ned til Roden; eller og om man vil klippe Granen i andre Skikkelser, med to eller tre Afsatzer, og en Krone imellem hver Affatz, og siden over de tvende Affatzer klippe Granen i firkant, ottekant eller og rund, eller og i andre Skikkelser, hvilke man helst forlanger; man tager ved Klipningen nøye i Agt, at Granene blive lige af Skikkelse, siden bør en saadan Gran om Høste-Tiden omgraves, saa at man ved at tage Granen op, kan faae en stor Klump med den, alt efter som den er stor til, siden lader man Granen blive staaende i sin Grøft indtil Klumpen bliver vel frossen, men ikke for længe, at den bliver bondfrossen under Hierte-Roden, og imidlertid giøres Grøfterne færdige udi Høste-Tiden i Lyst-Haven, hvor de siden skal staae, og Grøfterne om Høsten Lag- eller Hvarvviis fyldes med sammenbrændt Giødsel og Jord, og siden blandes om hinanden. Fyldningen trædes vel sammen, og naar Klumpen paa Granen er frossen, og det bliver Snee eller Slæde-Føre, tages den og føres hiem til Lyst-Haven, og settes hver i sin forud tillavede Grøft, og passes da ved Nedsetningen lige høye Grane og lige af Skikkelse begyndt Klipning imod hinanden, samt udi rette Linier indbyrdes, og om Vaaren, efter som Jorden optøer, fyldes vel omkring Klumperne og trædes vel

til

til *). Men den som ikke paa fornævnte Maade planter Graner med Klump, kan ikke heller faae dem til nogen varagtig Vext **).

Det andet Capitel.

Om alle slags Blomster-Løge og Rødder, som henhøre til Lyst-Haven.

Betreffende Blomster-Løge og Blomster-Rødder, som henhøre til Lyst-Haven, da bør og en Urtegaards-Mand forstaae først ret at sortere, og siden rettelig at behandle og pleye dem, efter som deres Natur udfordrer, saasom naar de bør optages,

*) Paa denne Maade kan man i Norge, hvor Mængde af Gran gives, ved liden Bekostning faae smukke Pyramider, dersom de ikke skulle, som sædvanligt, synes, at indenlandsk Træ er for gemeent; man vil dog haabe, at denne Gammeldags Tanke forsvinder, naar Muelighed en af det, der kan pryde og fornøye, uden følelig Bekostning kan erfares; det merkes ellers, at naar en Gran, som oven er meldt, skal flyttes, maa der graves dybt, efterdi Hierte-Roden stikker meget dybt; men jo længer man kan faae den op, jo vissere er man paa, at Træet efter Omflytningen kommer sig.

**) Det Svenske Videnskabs Academies Handling lærer os dog, og Erfarenhed stadfæster, at Grane-Træer, ja levende Grane-Gierder kan opelskes af Frøe.

ges, tørres, renses, afskalles og fordeles, som og hvad Tid de bør udplantes, hvilket her stemdeles skal læres; man vil alligevel først opregne de fornemste af saadanne Blomster-Løge og Rødder, iblant hvilke det første Sted bør tillegges.

§. 1.

Om Tulipaner.

Disse ere overmaade mange saavel af Slags, som af Farve. Man vil allene i Henseende til Navnet opregne følgende, saasom:

1) Tidige Tulipaner, Admiranda, Apollo, Blandina, Colonella suprema, Cyrus, Directeur, Doge de Venetia, Don Fredrich, Duc Amiral, Eclatante, Euphrasia, Flamula Jovis, Florida Reine, Galathea candida, Gloriosa, Grand Seigneur, Hilarius, Hipomenes, Honorable, Keisers Fontain, Königin Mauritia, Königin Elisabeth, la Reine d'Espagne, Manteau Royal, Martesia, Morlion, Pancratius, Paragon Salamander, Paragon Talmud, Prince de Lövenstein, Ritter von Malta, Römische Königin, Roi d'Espagne, Samson, Sardanapalus, Souverain, Virgilius, Vergulde Jact, og flere.

2) De sildigere, hvoraf en Deel kaldes Baguetter, en Deel Bisarder, og en Deel Picater.

De fornemste som nævnes blant Baguetterne,

terne, ere: Achilles, Amiral-General, Amiral Tromp, Agricola, AlexanderMagnus, Amazone, Belle Mari, Belsone, Belle Donna, Benignus, Castor, Cyrillus, Diademe, Diogenes, Don Carlos, Duc de Luxemburg, Falbola, Florisant, Grand Louis, Imperial, Jouvel de Flora, La Charmante, La Magnifiqve, Leo, Medardus, Nicander, Palais Royal, Posthumus, Princesse von Walles, Rigaut, Hercules, Romulus, Triumph de Leide.

Af Bisarden ere følgende bekiendte, saasom: Amiral Norris, Aimable Vainqueur, Amutant, Apelles, Bernclau, Belle Parisienne, Bischop, Blanc d'orée noir, Cardinal Alberoni, Ceres, Chevalier d'Europa, Delicieuse, Drap d'or, Feu d'Enferne, Ferdinandus, Fontainebleau, Grand Cairo, Gylden Scepter, Jephta, Incomparable Brune, Jupiter, Keyserlich Triumph Wagen, Königin Anna, la Belle Colombine, la Brillante, la Noblesse, Millebois, Microscope, Paradies-Vogel, Victorieuse.

Af Picater ere følgende, saasom: Amant, Belle Helena, Belle Princesse, Deliriosa, Imperial, La Moliere, Mignon, Mignon Bastard.

Foruden fornævnte findes en stor Deel, som ere dobbelte og fulde Tulipaner, saasom: Albanus, Accepta, Batzeba, Bisard, Habdala, Cardinal Belluga, Cardinal Bigi,

Bigi, Christiernus, Claudianus, Gratianus, Glorieux, Harleqvino, Prince Lubomirsky, Princessin von Lövenstein, Sabina.

Ellers findes og alle haande slags Tulipaner, af adskillige Farver, saasom: Amiral Richelieu, Amiral Tromp, Ambassadeur, Belle Comtesse, Cerberus, Comte de Flandern, Duc de Curland, Formosa, Furieuse, General Tallard, Grand Harmonie, Grand Monarch, Grosse Viezier, Gustavus Adolphus, Habit Royal, Isle de France, Kayser Carl, König David, König von Preussen, Leopoldus Victor, Memorable, Merveille de Cramer, Non plus belle, Oxenstierna, Prince Clemens, Prince von Nassau, Princesse de Dannemark, Rose Royal, Rosette, Senator, Socrates, Triumph.

§. 2.

Hyacinther.

Af disse Blomster ere mangfoldige Slags, saasom:

1) Blaa dobbelte: Achilles, Aimable Brune, Amarillis, Aqvila, Bouqvet aimable, Bucentaurus, Capitain-General, Duc de Bourbon, Duc de Bourgogne, Flora perfecta, Gloria Florum, Grand Mogol, Independente, la plus belle du Monde, Metullus, Purpur-Krone, Roi de Siam, Sem-

Semper Augustus, Victor, Amadeus.

2) Blaae og enkelte: Amner, Amiral de Ruyter, Bassa von Cairo, Beatrix, Belle Helena, Blandina, Comte de Bergues, Crocodil, Dædalus, Duc premiere, Esculapius, Galantus, Goliath, Hircus, Homerus, Joly, Kamel, König Darius, Kron von Polen, la Couronne triumphante, Leopoldus, Madame de Navarra, Mozambiqve, Paulina, Prince Ludovic, Proserpina, Rector Magnificus, Sylla, Varro, Ulysses.

3) Dobbelte hvide: Agathon, Amalia Sophia, Andromeda, Apollonius, Argus, Belle Fleur, Galixtus, Comte d'Oetting, Wallenstein, Consortia, Febronia, Generalissimus, Guido, Horizon, Königin Ester, l'Admiration, Mentor, Monarque du Monde, Ottillia, Pampus, Phoenix, Roial, Prince Carl von Lottringen, Princesse Lovisa, Reviseur General, Rolandus, Rose surprenante, Vogel Struys, Usedom.

4) Enkelte hvide: Antonius, Cardinal de Noailles, Castor, Cleopatra, Dionysius, Eleonora, Julia, Onix, Reine de Perse, Senateur, Theodoricus, Trompetter, Ulrica.

§. 3.

Tacetter.

Ere blomsterrige og vellugtende, samt bære mange Blomster paa sine Stilker: En Deel af dem ere gandske gule, en Deel gandske hvide, og en Deel igien hvide med gule Spetter.

1) De gule ere: Adolarius, Algier minor, Andromeda, Appollonius, Archy Duchesse, Belle, Amoureuse, Camillus, Constantia, Dionysius, Erasmus, Fortunatus, General, Grosse Mogol, Jupiter, Leo, Memorable, Mirabella, Victoria, &c.

2) De hvide ere: Albinus, Bajazette, Blandina, Cron von Flora, Helena, Pretiosa, Sabina, Wide Standart, Wide Vreede.

3) Hvide med gule Spetter: Agripina, Aimable, Amos, Antonius, Arend, Belle Diana, Belle Comtesse, Candida, Cavailler, Duc de Flandern, Duc de Marlborough, Eleonora, Ferdinandus, Florisant, Grand Lovis, Gülden-Stern, Königs-Kron, la Fameuse, Mazarin, Merveilleuse, Multiflor Nazarener, Multiflor Roial, Non Pareille, Nimrod, Ratilius flore pleno, Thamar, Titan, Ursula, med flere.

§. 4.
Narcisser.

Af disse Blomster ere en Deel større, en Deel mindre med bredere og smalere Blade, og af Anseelse enten hvide, gule eller og røde; Da der ere mange Slags, saasom i sær: Aimable Blanc; Bajazeth, Belle Noblesse, Julius Cæsar, Imperatrice Nova, Julia, Isabelle, La Reine, Standart, med flere.

§. 5
Corona Imperialis eller Keyser-Krone.

Disse Blomster ere enten gandske gule eller og blandede med røde Striber eller Rander, have adskillige Navne, efter som de ere forskielslige af Arter, saasom: Aurora, Corona fl. luteo, dito fl. luteo ordinari, fl. luteo pleno, fl. Orange-Sulphurineo, fl. rubro Maximo, fl. rubro pleno, fl. rubro simplici, fl. rubro simplici Augusti, folio striato, fl. rubro, William Rex.

§. 6.
Iris Anglica.

Fordeles ogsaa i adskillige Slags, hvorfore de og have faaet sine adskillige Navne, saasom: Aglaurus, Agatha, Blaco, Blauwgevleckt, Bleumorant, Bruyn blouw gevleckt de vrægste, Bruyn pars gevleckt, Bruyn violet gevleckt, Cato, Ci-

cero, Cleopatra, Delila, Erasmus, Hemelsblauw gevleckt, Hertogin, Königin Elisabeth, Lavendel gevlambt, Protector, Ultramarin, Witte, Witte gevlambt, foruden flere.

§. 7.

Martagon, Skov-Lilie.

Ere: Braun gestippelt, Constantinopel major, Geele gespickelt, Pompone major, sildige virginianiske og hvide.

§. 8.

Lilier.

Ere fem Slags, saasom: Dobbelte Ild-Liliet, spanske Lilier, hvide fulde Lilier, hvide Lilier med bruun Skattering, og hvide Lilier med forsølvede Blade.

§. 9.

Dens Caninus, Hundetand.

Ere tvende Slags, saasom: fl. purpureo & fl. rubro.

§. 10.

Fritellaria.

Gives paa Tydsk Navn af Asch-Grau, Asch-Grau die Grosse, Bontloff extraordinaire, Flamboyant, Gloriosa, Grønne-Ridder, Merveilleuse Glabris folio striato, Monstrum, Mon-

strum

strum: Secundum, Purpur, Rubra, Superintendent, Swarte, Swarte König, Weise.

§. 11.

Colchicum.

Nögen-Hore, Tideløs, saasom: Bunte, Dobbelte Bunte, Gelbe, Gevlambte, Purpureo fl. pleno, Weise, &c.

§. 12.

Ranunculi, Hanefod.

Herunder hører: Actor, Agatha Mignone, Agatha parfaite, Agatha Triumphante, Agreable, Agricola, Argus, Arion, Bisard Saturnus, Caimacan, Comte d'Osterman, Dame d'Honneur, Divan, Duc de Cumberland, Electeur de Cölln, Favorit, Feu d'Amour, Feu Roial, Flos Solis, Feu de la Reine, Hercules, Infant, Justus, König Georg, la Roial, Lusthoff, Merveilleux fl. luteo, Minerva, Orange bon, Orange Duc, Pallas, Pallamedes, Panduren-Hauptman, Peregrinus, Porsenna, Prince von Ragotzky, dito Sobiesky, dito von Dessau, Reine de Svede, Fortunatus, Franciscus, Grand Colosse, Rose Princesse, Rosa bella, Salazar, Schach, Sphæra Mundi, Stats-General, Ulricus, Willebaldus, Xenophon, med mangfoldige flere.

Alle foranførte Løge, Blomster og Lilier bør omplantes i det mindste hvert andet eller hvert tredie Aar, efter at de ere optagne noget efter Midsommer, naar de have afblomstret, da de bør legges hvor de kan tørres, og imidlertid graves Rabatterne rene, og fyldes med feed Jord eller sammenbrændt Giødsel og noget Mo-Jord, som har alkalisk Salt i sig, samt fiin Sand og noget Leer, hvilke Rabatter afmaales med Snoer til fem Rader paa en 2 Alens eller 9 Qvarteers breed Rabat, tvende Rade paa hver Side, og en Rad midt i besettes med Blomster, Røder og visse Slags af de større Løg, saasom hvide Lilier, Mortagon og Keiser-Krone, rc. og i de tvende Rade, paa Siden af den midterste settes en Tullipe og en Narcisse verelviis om hinanden, som fordeles, og tages Skallen fra, og bør i Augusti Maaned udplantes; men Blomster-Rødder og de grovere Løg bør noget tidligere settes, paa det de ikke maae bortvisne; men ellers kan man plante Narcisserne nest Burbom-Hækkene af den Aarsag, at deres Løge kunne staae i 5 à 6 Aar inden de behøve at omplantes, da Tullipan-Løge derimod ikke kan staae længere end 2 à 3 Aar i det høyeste, paa denne Maade har man Tullipan-Løgene for sig selv, for saa meget bedre at kunne optage dem saa betids som de bør, uden at rive Narcisserne op førend deres Tid kommer, da de staae længere, og tage til at florere i 5 à 6 Aar. Siden

Siden vor Forfatter har været sparsom i visse Blomsters Afhandling, har man funden fornøden at tillegge følgende:

§. 13.

Nelliker.

Cariophyllus, er hos os een af de meest bekiendte og skiønneste Vexter i en Lyst-Have. De tillegges paa tvende Maader, først af Frøe, dernest ved Aflegning. I det første Fald fylder man en Kasse med god Jord, som bestaaer af Havspaaner, forraadnet Møg og en Deel Sand. I Fuld-Maane tages Frøe af de største og smukkeste Nelliker, hvilke til den Ende bevares for Regn og andet, som kan skade dem; naar Frøet i Knoppen seer sort ud, da er det modent, og afpluktes; det udsaaes i Foraaret i Fuld-Maane. De Nellike-Busker, af hvilke man fra deres Ungdom af har foresat sig at tage Frøe, beskiæres flittigt, da de tilbagestaaende Stængler bære saa meget mere modent og fuldkomment Frøe. Saasnart som Nelliker skyde op af Jorden, kan man see, hvilke der ville blive Enkelte eller Dobbelte, da nemlig de, som have ikkun tvende smalle Blade blive enkelte, men de, som have tre eller flere brav brede Blade,

blive dobbelte. Den anden Maade, hvorpaa Nelliker kunne tillegges, er ved Aflegning, og det saaledes: Efter St. Hans Dag nedgraver man i Jorden en Nellike-Potte, hvori ere gode Nelliker med Side-Skud, paa hvilket man afskiær alle Side-Bladene, kløver det med en Kniv fra det ene Leed til det andet, legger det ned i Jorden, bedekker det med Jord, og lader det saaledes blive staaende indtil nestkommende Foraar, da det har slaget Rødder, og udgiør en nye Stamme, som afskiæres fra den gamle, og settes i sin egen Potte; Vinteren over settes Nelliker i et luftigt og ikke alt for varmt Værelse; men i Kieldere, som de fleste Tider ere fugtige, staae de ikke vel; De vandes eengang hver Maaned, med lidet lunket Vand, eller og med Snee, og naar Veyret er mildt, aabnes Vinduerne paa Værelset, at de maatte faae frisk Luft. Man kan og lade en Deel af dem blive staaende i Haven Vinteren over, da de bedekkes med Halm og Heste-Møg, dog er Gran-Bark eller Qviste af Gran bedre; (thi Muus og andet Utøy, som pleyer at giøre dem Skade, skyer disse). I April-Maaned, eller saasnart Natte-Frosten er forbi, bortages af dem al Bedekkelse; thi ellers raadne de. Naar de ofte omplantes i Nye-Maane, blive de brav store. De kunne og tillægges ved Snitlinger, som kløves i Enden, hvori settes et Havre-

Korn,

Korn, stikkes ned i Jorden, vandes flittigt, og settes nogle Uger i Skygge. Man kan ogsaa oculere Nelliker, naar man for Exempel vil have Nelliker af adskillige Farver paa een og den samme Stamme; Oculeringen forrettes som paa Frugt-Træet, men med stor Vaersomhed og Behændighed. For at tilveyebringe store Nelliker, optager man en Stok eller Stamme af sin Potte vaersommelig med vedhængende Klump, afskiær Rodderne to Fingers Bred, nederst i Potten kommer man Kalve- eller Oxe-Blod, derpaa atter en Finger høyt slet Jord, paa hvilken den optagne og beskaarne Stok settes, men imellem Bræderne og Klumpen fyldes med den beste Jord-Art, da Stammen voxer herlig og bær deylige store Nelliker. Høns- og Due-Møg lagt oven paa Jorden i Potten, vandet med reent Vand, er og tienlig i denne Hensigt. Men flittig Omplantning fra et Sted til et andet, og Roddernes Beskiæring er noget nær det beste til at bringe store Nelliker til Veye. Det skeer ofte, at Blomster-Huset eller Knoppen sprekker i Stykker paa een eller flere Sider, hvorved Blomsteret taber meget af sin Anseelse; men til at forekomme dette, duer det ikke at bebinde dem med Traade eller med Blik-Strimler, hvilket mange giøre; thi derved qvæles Blomsteret, og bliver end mere uanseeligt. Derimod forebygger man dette best, naar man bebinder

Knoppen med Svine-Tarmer, skaarne i lange Strimler, hvilke vide sig ud efter Blomsterets Vext, og giør det ingen Skade. Disse Svine-Tarmer kan man have opblæste og tørrede i Forraad, og naar noget af dem skal bruges, klippes de i Strimler og blødes ud.

Nelliker ere mange Slags, men for at undgaae Vidtløftighed, maa det her være nok at nævne de Hoved-Species, hvorudi de inddeles, hvilke ere: Cariophyllus altilis major, de meget store Nelliker i deres adskillige Slags. Cariophyllus multiplex lamiatus, Nelliker med dybt indskaarne Blade. Cariophyllus medius, almindelige Nelliker. Cariophyllus minor flore pleno, de smaa fyldte Nelliker. Af disse fire Hoved-Species ere meest bekiendte: De almindelige Have- eller Buske-Nelliker. Cartheuser-Nelliker dobbelte og enkelte, hvilke sidste bør hvert Aar saaes af Frøe, da de dobbelte tillegges best ved Aflegninger. Margarethe-Nelliker, enkelte og dobbelte, som bør omhyggeligen opvartes, efterdi de gaae lettelig ud, og derfor flittig aflegges af de unge Side-Skud. Potte- eller Krukke-Nelliker, som ere de fornemste og største af alle, da der findes de, som holde over tre Tommer i Diameter. De inddeles og af Gartnere i Picoter, som ere hvide med en smuk rød Rand, og i Bisarter, som have fire til fem slags adskillige Farver. I Frankerig og

og Holland, hvor Blomster-Verk i Særdeleshed dyrkes, optegner man henimod 300 slags Nelliker; men til en Begyndelse maa det være nok for os, at kiende og kunde tilveyebringe nogle faa af dette Blomster, som er saa lifligt og behageligt baade for Lugt og Syn.

§. 14.

Leucojer.

Leucojum, ere adskillige Slags, saasom: hvide, hvide med grønne Kanter, hvilke have den sterkeste Lugt, Purpurfarvede, Purpurflammede, røde, og røde flammede. De kunne ikke vare over tre Aar, da de pleye at flyttes af Potten i Land. De tilleggjes paa tvende Maader, nemlig af Frøe og ved Forplantning. Af Frøe skeer det paa følgende Maade: Man vælger Stokke af gode Farver, hvis Hierte-Stengel er smal og bær krusede Blade, af enkelte Leucojer; thi af de dobbelte kan man ikkun sielden have Frøe. Disse setter man i Potter eller i Kasser, skiær om Sommeren alle Blomsterne af, setter dem Winteren over i Gevext-Huset indtil Foraaret, da de settes udi Haven, hvor de vel passes; og gives tillige Agt paa, hvilke Blomstet aabner sig i Fuld-Maane. Disse blive staaende til Frøe, som aftages i Fuld-Maane, paa en klar Dag, og Frøet forvares i Skygge. Foraaret

aaret derpaa udsaaes Frøet paa en klar Dag i Mist-Bænk, naar Planterne ere en Finger høye, udplantes de en halv Alen fra hinanden i Fuld-Maane. For at befordre Hoved-Skuddene til deres bedre Vext, afskiæres alle Side-Skuddene, da man faaer enkelte og dobbelte Blomster om hinanden, hvoraf de sidste omplantes i Potter, vandes, og settes fiorten Dages Tid i Skygge. Forplantningen skeer paa følgende Maade: I Foraaret, eller ved St. Hans Tid, eller om Høsten ved Bartholomæi Tid, tre Dage for Fuld-Maane, tager man Side-Skud, hvilke man afskiær, trykker dem ned i god Jord, bedekket imod Solens Hede, eller planter dem paa et skyggefuldt Sted, indtil de have fæstet Rødder. Man kan og formere dem ved Aflegninger, som det skeer med Nelliker. De dobbelte Leucojer kunne og aflegges, ved det de unge Skud nedbøyes til Jorden: De indskiæres paa et Sted, og nedlegges i god feed Jord, som vandes flittig indtil de slaae Rødder, og bære Blomster. Steden hvor de settes, bør ligge i frit Soelskin, og befriet for kolde Vinde. Leucojer kunne ellers taale temmelig Kulde om Vinteren, men naar det er alt for koldt, settes de ind i Stuer, Kieldere, eller Gevext-Huus, men naar de der voxe for sterk, flyttes de til et andet Sted, hvor de ikke saa sterk drives, saa voxe de got.

§. 15.

§. 15.

Lak-Violer og Rosmariner.

Kan formeres enten ved at sønderrive og omplante Rødderne, ligesom det skeer med andre deslige Vexter, eller og paa følgende Maade: Man tager af forrige Aars Skud, knuser dem lidet i Enden, og stikker dem i Fuld-Maane to Tommer dybt i god feed Jord. Man renser flittig om dem, og holder dem rene fra Ukrud, til hvilken Ende Jorden een og anden gang kradses med en Hakke, frisk Møgblandet Jord legges om Rødderne, og vandes flittig. De store Stokke sønderrives ogsaa og omlegges.

§. 16.

Viola Matronalis, Himmelsprekker.

Er et herligt Blomster, som bliver udestaaende den gandske Vinter. Disse formeres ved at adskille Rødderne med en Kniv, og omlegge dem, eller og ved at stikke Snitlinger, som ere knusede i Enden, i god Jord, som vandes flittig, da de pleye at slaae got an. De fornemste af de andre slags Violer, ere:

§. 17.

Marts-Violer.

Som ere blaae og hvide: Stokkene formere sig selv; Naar man vil omsette dem, bør det skee

strax i Nye=Maane; thi i Fuld=Maane blive de tykke, og stige ikke i Høyden. De bør omplantes hvert tredie Aar, og vandes, naar det er Tørke.

§. 18.

Stiff=Moders eller Trefoldigheds Blomster.

Flos Trinitatis, Viola Martia, Viola Lunaris, disse saaes om Foraaret, begynde at blomstre i May=Maaned, men florere best det andet Aar.

§. 19.

Nat=Violer.

Som ere hvide, ansigtfarvede og grønagtige, lugte ikke om Dagen, men om Aftenen og Natten over. De smaa af denne Sort Violer opelskes af Frøe, men de tykke og store af Side=Skud fra Rødderne, som omplantes: De bør tildekkes Vinteren over.

§. 20.

Lychnis Macedonica.

Denne formeres, naar man fra Moder=Stammen afskiær et Skud, kløver det i Enden, stikker det i Jorden, og i Begyndelsen vander det flittigt. Jorden skal være noget Sandblandet, men vel giødsket.

§. 21.

§. 21.

Hvid Lever-Urt.

Hepatica nobilis, elsker feed Jord, og taa-ler ikke ofte at omplantes; naar man vil formere dem, skeer det af sønderrevne Rødder, dog i Fuld-Maane.

§. 22.

Auriller, Biørne-Øre.

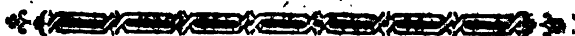
Auricula Ursi, et meget skiønt Foraars-Blomster, hvoraf der findes dobbelte og enkelte. Vil man formere dem, saa adskilles Rødderne, og omlegges. Man kan og opelske dem af Frøe, nemlig: Naar man lader de smukkeste og største Blomster, som tidlig skyde ud, blive moedne, afplukket Frøet paa en klar Dag, hvilket Foraaret derpaa udsaaes i god feed Jord, hvor det, det nestfølgende Aar bær Blomster.

§. 23.

Flos Admirabilis.

Et særdeles af Lugt meget deyligt Blomster, saaes i Almindelighed hvert Aar af Frøe, da den holdes for ey længere at kunde vare, men den kan ogsaa Vinteren over bevares, naar dens Rod om Efter-Høsten optages, vel aftørres, legges i en varm Stue i en Vindues-Krog, og der bedekkes med

med tør Sand. Om Foraaret derpaa udlegges den i Nye-Magne, i god Jord, efterat Roden tilforn nogen Tid er udblødt.

Det tredie Capitel.

Om alle slags Sommer-Vexter, som ligeledes henhøre til Lyst-Haven.

Saasom: Adonis hortensis, brunette lysrøde Blomster; Æthiops, Morenkraut; Amaranthus, Tusinfryd; Calendula sive Caltha Arvensis Ring-Blomster; dobbelte Consolida Regalis hortensis, Ridder-Spore; Convolvolus cæruleus, Cyanus hortensis fl. simplici, Korn-Blomster, Blaae-Urt; Cyanus fl. pleno odore Zibethi, dobbelte Korn-Blomster, ere enten gandske hvide eller Purpur-farvede; Hyoscyamus luteus creticus, Hund Bulme; Linaria scoparia, Besem-Flachs; Lupinus satigus, af adskillig Farve, Lupiner; Malva foliis crispis, Katost med krusede Blade, med flere af disse Slags; Nasturtium Indicum, Indiansk Karse; Papaver, Valmue; Piper Indicum vulgatissimum, Indiansk Peber; Ricinus Americanus major, semine nigro, Wunder-Baum; Flos perpetuus, Evigheds-Blomster;

Solamum

Solanum pomiferum, Jøde-Kirsebær; Poma Amoris, Kierligheds Æble; Tanacetum Africanum fl. pleno, Fløyels Blomster, eller Flos Africanus sativus odoratus, og Balsamina fœmina: Amaranthus, Evigheds Blomster. Flos Passionis Christi, Lidelses Blomster. Bistorta, Slange-Urt. Der var vel endnu en stor Mængde af Blomster, som man kunde nævne, men man vil for Vidtløftigheds skyld gaae dem forbi, efterdi de paa samme Maade handteres og plantes som de benævnte, og bør alle udsaaes i Fuld-Maane; og naar Planterne ere store nok, bør de og udplantes i Fuld-Maane *).

Blomster-Rødder, som Malva hortensis, eller Stok-Rose, forøges paa tvende Maader, deels af Rødderne og deels af Frøe, staaer Aar efter andet, vorer høy som smaa Pyramider. Malva flore rubro saaes hvert Aar af Frøe, den har mørkerøde Blomster, er ikke af samme Natur og forøges ikke paa lige Maader af Rødder. Ptarmica Vild Bertram, hvid Regnfang forøges af sine Rødder, bær smaa hvide Blomster, og staaer Aar efter andet.

Stu-

*) De Gartnere, af hvilke Blomster-Verks Elskere pleye at kiøbe det fornødne Have-Frøe, ere gemeenlig saa artige, at de med Frøet give fornøden Underretning om dets Behandling, hvorfor det synes ufornøden her at indtage Rummet med mere derom.

Student-Nelliker bære røde Blomster i Klaser. Buske-Nelliker forøges af Frøe eller Rødder, en Deel ere røde med hvide Kanter, en Deel med blandede Farver. Hvide eller røde Pioner forøges af deres Rødder, med mange flere, som paa lige Maade kunne forøges, hvorfor man finder ufornødent at opregne dem.

Den femte Bog.

Hvorledes man uden særdeles Bekostning kan opelske et ungt Orangerie.

Det første Capitel.

Om Jordens Tilberedelse til et Orangerie.

Man vil for det første beskrive Jordens Tilberedelse, som er Moder for Orangerie-Træers og Vexters Opelskning, saavel i Henseende til dette, som andre Tilfælde, efterdi Jorden er just den der skal nære og føde allehaande Træer og Vexter; saaledes vil jeg her nævne nogle slags Jord, hvilke med hinanden skulle sammenblandes, som ere overeensstemmende med Orange-Træers og Vexters Natur, og i hvilke de hastige kunne opdrives og næres, og ere følgende, nemlig:

Man tager vel raadent og formuldet Spaane-Jord *), Morads-Jord, Jord af Riis og Løv, som er blevet samlet af en Hæve, og tillige har ligget i mange Aar og er sammenbrændt, nogen Leer-Jord, som ey er for sterk, hvid Søe-Sand, om den kan faaes, Jord af forraadnede Ege-Stubber og noget sønderstødt Tegel-Steen, som bruges til visse Slags, som Aloer og deslige; tilsidst tager man tre eller fire Aars sammenbrændt Heste-Møg, som er forraadnet til Jord; disse Jord-Arter sældes igiennem et fiint Sold, og blandes siden vel sammen. Herved bør tages i Agt, at ikke alle Orange-Træer kræve en lige Blanding af Jord; thi et Slags fordrer mere Leer, et andet atter mere Sand, det tredie mere Fedme, og saa videre, som for Exempel: Citroner og Pomerantzer fordre nogen fast Jord med den største Deel Leer, dog blandet med de øvrige Jord-Arter; og flere deslige Slags, som fordre en ligesaadan Jord-Art som disse, og kommer overeens med deres Natur, men som der ere andre Sorter derimod, som ere saftige af Natur og fæste bedre Rødder i løs Jord, saa blander man Jorden alt efter deres Natur og Egenskab, jo saftigere de ere, jo mere Sand blandes derudi, saa at Jorden bliver tørrere og hedere; men til alle de Slags, hvis Rødder skulle drives, fordres en let og feed Jord,

 dog

*) Kaldes paa Norsk Flis-Møg.

dog noget Leer-blandet; saaledes har man beskrevet Jordens Tillavning og viist, paa hvad Maade den kan blive best tienlig til et Orangerie.

Det andet Capitel.

Om Opelskningen i et Orangerie.

Et Orangerie kan paa 7 à 8 slags Maader opelskes, 1) af Kierner, 2) ved gode Drive-Qviste, 3) ved Skud *), som skeer ved Affugning. 4) Hvorledes man med Skud fra Rødderne kan forøge en Deel af Orangeriet uden Affugning. 5) Hvorledes man ved Oculering kan indrette ægte Træer i Orangeriet. 6) Hvorledes man ved Frøe kan opelske det. 7) Hvorledes det kan skee ved Aflegninger, og 8) hvorledes det kan skee ved visse slags Rødders Fordeling.

§. 1.

*) Det Svenske Ord Telning troer jeg oversettes best med det Danske Ord Skud; dog forstaaes ved saadanne Skud ikke altid de, der skyde fra Rødderne, og i visse Maader selv kan siges, at have Rødder, men ogsaa de, som skyde fra Grenene, Exempel paa begge Dele haves paa dette Sted; thi paa det første Sted under No. 3. forstaaes Skud fra Grene, men paa det andet under No. 4. forstaaes Skud fra Rødderne; paa begge Steder bruges det Svenske Ord Telning.

§. 1. Hvorledes man af Kierner kan opelske en Deel af Orangeriet: Efter at man har forskaffet sig vel moedne Kierner, planter man dem i Februarii eller Martii Maaned paa nye fire Tommer imellem hver Kierne, i Lader, som ere fyldte med den nest foran omtalte Jord, og vander dem med lidet lunket Vand, siden lader man dem saaledes staae i Driv-Huset eller paa det nærmeste Sted i Orangeriet; derefter setter man dem i en Mist-Bænk, saa drives Kiernerne hastigere til smaa Træer, saa at man kan et Aar, eller to derpaa om Vaaren optage hvert Kierne-Træ med en liden Klump, da Roden lidet afpudses og settes i sine Krukker, fyldte med meerbemeldte Jord, da Træerne saa meget før fæste sig, og blive saa voxne, at de kunne oculeres, hvilke Sommeren over holdes vel med Vand: Disse Lader bør betids om Høsten atter indløftes i Driv- eller Orange-Huus.

§. 2. Hvorledes man ved gode Driv-Qviste kan opelske en Deel af Orangeriet: Man anlegger en Mist-Bænk eller Cour, paa et Sted, som ligger i Lye, imod Solens ubehindrede Virkning, af varmt Strøe, jo dybere jo bedre, og naar den er bleven vel igiennem varm, saa trædes den sammen; siden settes derpaa en Kiste, hvorudi fyldes Jord, og naar den sterkeste Hede er forbi, forskaffer man sig fra et Orangerie gode Qviste, paa hvilke kunde

drives Rødder, detes Blade pudser man af til 2 à 3 Leder; siden afskiær man Ledet paa den tykke Ende strax neden for det sidste Leed; en Deel Qvister skiæres saa, at en Deel af forrige Aars Skud følger med: Dernest graver man et lidet Hul i Jorden, og derudi trykker Qvisten vel fast; paa denne Maade planter man alle slags Qviste: Siden legger man smaat Gran-Riis eller lang Mos, som kan give en lind Skygge over Vinduerne, og holder Planten med flittig Vanding, da den omsider slaaer Rødder; om Høsten i betimelig Tid optages Løderne med Driv-Qvistene, og indsettes paa det varmeste Sted i Orangeriet, som tilforn er sagt §. 1.

§. 3. Hvorledes man ved Skud fra Grenene kan opelske den øvrige Deel af Orangeriet, hvilket ikke kan opnaaes paa nogen af benævnte tvende Maader, efterdi de ere haardere af Natur, og saaledes ikke lade sig drive af Qvister, men skulle forøges ved Skud; til den Ende forskaffer man sig et Træ af hvert Slags, af hvilket Træ maa giøres Afsugere, hvilket skeer paa denne Maade: Man tager en Afsuger-Krukke, som er aaben fra Siden til midt i Bunden, siden skiær man med en Kniv to Render rundt om i Barken paa et sterkt Skud; derpaa aftager man Barken imellem Renderne, og binder en semskinds Rem (det er en Rem af et Feldberedet Skind) om samme Sted, og setter den lille

Krukke

Krukke paa, saa at Skuddet staaer lige op igiennem Bunden: Siden setter man en liden Split inden for Aabningen paa Krukken, og saa opfyldes den med Jord, som trykkes vel sammen, saa legges lidet Mos der oven paa, hvilken vandes og holdes med en jevn Fugtighed, saa at den ey bliver for tør og ey for vaad, men om Sommeren, naar Heden er sterkest, vandes den ofte, paa denne Maade slaaer Skuddet smaa Rødder i Krukken; siden afskiærer man Skuddet vaersom og net under Bunden, og lader den endnu et Aar staae i samme Krukke til større Sikkerhed; siden optages den med Klump, og settes i en større Krukke, og paa denne Maade faaes Træer ved Afsugning.

Afsugningen kan og skee paa en anden Maade: Man udvælger unge Skud af før omtalte Træer, som ere et Aar eller noget mere gamle, og tillige ere gandske glatte, i hvilke man med en Oculere-Kniv skiær rundt om tre Tommer langt, dog saa, at Træet ikke beskadiges; siden tillaver man en Smørelse af Honning, Kride og Vall-Ros Saft, besmører dermed den lille Qvist overalt, saa langt den er opskaaren, drager Qvisten siden igiennem saadan en Krukke, som tilforn er nævnt, fylder derpaa Krukken med Jord, og flittig holder Qvisten med Vand, saa kan man giøre sig forsikret, at den samme inden nogle Uger slaaer Rødder.

Herved maa tages i Agt, at denne Ridsning i Barken maa foretages i May og Junii Maaneder, naar Træerne staae i sin beste Saft; men i Begyndelsen bør Træet settes 14 Dages Tid i Skygge: Dette er en sikker Maade til at forøge saadanne Træer.

§. 4. Hvorledes man ved Skud fra Rødderne kan forøge en Deel af Orangeriet foruden Afsugninger. Af en Deel slags Træer faaer man Skud, som opskyde af Rødderne fra Moder-Stammen, som Aloe, Semperviv, Figen og Morbær-Træer med flere: Af disse Slags optager man Skuddet med smaa Rødder, og strax setter det i en Krukke, denne Optagelse bør skee i May og Junii Maaneder, saa at de Sommeren over maatte vel fæste Rødder.

§. 5. Hvorledes man ved Oculering kan indrette ægte Træer i et Orangerie. Denne Oculering skeer vel nesten paa samme Maade, som tilforn i Træ-Skolen er lært; men dog med nogen Forskiel, hvorom her neden for videre skal tales.

I tørt og stille Veyr udsøger man en god og glat Stamme af Citroner, Pomerantzer, Apelsiner og Pompelmoser, samt andre udenlandske Træer, bortskiærer deraf de overflødige Qviste, og giør med en skarp og dertil giort Oculere-Kniv paa det Sted,

som

ham. er glattest, et temmelig langt, men ikke dybt Snit, dog saa, at ikke Træet ved Saftens Anrørelse med Kniven bliver beskadiget: Siden tager man af frugtbærende Pomerants- eller Citron-Træer glatte Qviste, som have duelige og friske Øyne, og med Oculere-Kniven gandske vaersomt skiær Øyet ud med ubeskadet Korn, at Hiertet bliver heelt og holdent, hvorved man altid lader noget af Bladet blive tilbage, paa det at man dermed kan holde Øyet. Siden aabner man behændig med Kniven det man har skaaret, og Øyet settes lige til. Derpaa bliver det ombundet med blød Bast, dog noget haardere neden under, paa det at Saften kan saa meget hastigere stige op ad.

Fremdeles maa man tage i Agt, at ikke Øyet bliver vaadt, efterdi det da ikke kommer vel fort: Baandet bliver derefter siddende i 6 eller 8 Uger, efter hvis Forløb man kan løse det af. Tiden til saadan Oculering er enten Midsommer, eller kan og foretages i Augusti Maaned, dog giver man Agt paa, naar Saften opstiger. Naar nu Øyet er saaledes ret indsat, saa fæster det sig vel i det første Aar, men skyder ikke noget ud førend følgende Foraar, da Krukkerne settes i Driv-Couver, Træets gamle Krone afskiæres tre Tommer bredt oven for Oculagen, og saa bestryges Stubben med Pode-Vox; saaledes faaer Oculagen Saft, og begynder

at skyde i Vejret, og paa denne Maade kan man ogsaa faae ægte Træer i Orangeriet.

Man kan ogsaa opelske Pomerants-Træer, ved at saae eller nedstikke i en vel tillavet Jord, Kierner af de sure Pomerants-Træer, som siden proppes. En Kasse af 12 til 15 Tommer er stor nok for dem, indtil den Alder af 7 eller 8 Aar: Da setter man dem om i den sidste Kasse, som bør være 20 eller 24 Tommer breed. En god Jord for Pomerants-Træerne, er en Blanding af en tredie Deel forbrændt Faare-Møg, og en tredie Deel Muld af et gammelt Hauge-Beed, og en tredie Deel af feed Morads-Jord.

§. 6. Hvorledes man ved Frøe kan opelske et Orangerie, hvilket lader sig giøre med adskillige Slags; dog vil man her allene nævne nogle, som Nelliker eller Cariophylli Species, hvilke forøges paa tvende Maader, først ved at saae dem i en Mist-Bænk i Martio i Fuld-Maane, saa betids man kan, og naar de ere blevne en Finger høye, omplante dem i Fuld-Maane i et langt Beed eller List, et Qvarteer imellem hver, Radeviis; siden holdes de vel rene fra Ukrud, og flittig vandes. Aaret derpaa skyde de Stængel, og komme saaledes i Blomster, da de smukkeste af Farve udvælges, hvilke optages med Klump, og indsettes i Potter eller Krukker, men den, som skulde vilde have dem plantede

...de inden de sette Blomster-Knopper, maa tage i Agt, at alle de, som blive dobbelte, have bredere Blade, end de andre, og i sær de af Bizarre Picot; og naar de ere indplantede, bindes de smukt op, og efter at de have sat Knoppe, borttager man de mindste Knoppe, paa det de andre maae bære saa meget større Blomster.

§. 7. Man kan og forsøge dem ved Afflegninger i Fuld-Maane i May og Junii Maaneder, alt som Aarets Tid det udfordrer: Man udvælger da de sterke Skud, som ere unge, og endnu ikke have baaret Blomster, af hvilke de tvende underste Blade bortskiæres, saa at Ledet bliver blot; nest oven for giennemskiæres den med en skarp Penne-Kniv, hvorpaa man tillaver en liden Grøft for den, setter saa en liden Krog eller Kløft over den, trykker den vel ned med Jord over, og siden vandes den flittig: Tvende Maaneder derefter, eller og neste Foraar har den Rødder, da den i Fuld-Maane afskiæres fra Stammen, og plantes i en anden Potte; og kan man paa saadan Maade af en Stamme tillegge mange; dog tages i Agt, at Stammen ikke er for gammel og mat, men middelmaadig. Naar de omplantes, hvilket skeer i varmt Veyr, settes de i Skygge i 14 Dage eller længer, saa at de saa meget bedre maatte kunne forfriskes.

Naar

Naar man om Høsten vil indsette dem, kan det vel skee noget seent, dog forend det begynder at fryse; de maae og være tørre: Man setter dem først nogle Dage under et Skiul, saa at Fugtigheden borttørrer, og siden ind i Huset, dog ikke for hen, hvor de kunne have for varmt; det beste Rum for dem er ned ved Gulvet, hvor der er svalt, paa det de ikke maae slaae for tidlig ud; thi ellers torde de af Varmen giøre spæde Skud, som matter og giør dem Skade; Man skal og ikke lade dem bære for sterkt, men naar en god og sterk Stamme har 8 eller 10 Blomster, er det nok; derfor maa man med en hvas Kniv afpudse de øvrige Knoppe, som lade sig tilsyne, da de andre blive saa meget større: Man afpudser ogsaa Bladene til en Deel.

Naar store Nelliker have tyk Skal paa Knoppen, saa at Blomsteret har nogen Besværlighed for at komme ud af Skallen, tager man en liden hvas Kniv, og dermed saa sagtelig giør en Ridse i Skallen paa een eller to Sider, saa sprekker Blomsteret saa meget før ud.

De, som have høye Stammer, ere ikke saa rare, som de lave; derfor afbryder man de høye, saa drives de lave sterkere til Blomster; man maa altid pudse bort de tørre Blade.

Vil man af Nelliker tage Frøe, vælges de, som ere fuldkomne, vel dobbelte og smukke af Couleurer,

leurer, da man ikke kevner mere end 3 eller 4 Knopper paa hver Stok, paa det de udvalgte Knoppe maae allene faae Kraften af Moder-Stammen, og Knoppene derved faa meget hastigere komme til at florere, og siden at sette Frøe; ligesaa bør og de øvrige Stilke og Blade bortskiæres, hvilke ellers drage nogen Kraft fra Frøe-Knoppene; de Stilke, som have Frøe-Knoppene, bør opbindes til smaa Kieppe, og Roden flittig vandes den varmeste Tid af Sommeren; og henimod Høsten, naar man frygter for Frosten, kan man sette smaa Vinduer om saavel som og over saadanne Frøe-Stokke, hvilket man og kan betiene sig af for andre Frøe-Vexter, som ikke ere komne til Modenhed; derved blive de ikke allene bevarede for Frosten, men de drage endog, naar Dagene ere klare, Solens Varme ind til Frøe-Vexten, og saasnart Solens Virkning tager af, har man strax Bast-Matter eller andre bløde Dekker til rede, hvilke drages derover, og saaledes bliver den Varme, som Solen tilforn har meddeelt dem, indsluttet, saa at Frøe-Vexterne derved opnaaer sin fuldkomne Modenhed; men dersom tidlig Vinter eller langvarigt Regn-Veyr skulde indfalde, afskiæres Frøe-Kronerne eller Knoppene med lange Stilke, hvilke nedsettes siden i Sand i Driv-Huset under Vinduerne, da de drage den Kraft til sig, som er i Stilkene, og siden modnes: Eller og man

tage

tager Frøe-Stokken op med Klump, og setter den i Potter; siden indsettes den i Drive-Huset, under Vinduet, som sagt er, og lader siden Knopperne ligge nogle Ugers Tid i Varmen, saa opnaaer de sin Modenhed, saa fremt det er af saadanne Slags, som ere muelige her i Norden at drive til Modenhed.

Alle de slags Frøe ere de beste, som i Fuld-Maane kunne bringes til Modenhed; man merker og ved alle slags Frøe-Vexter, at Side-Skuddene pudses gandske bort, paa det at Hierte-Kronen maae allene beholde Kraften, hvilke Frøe ere de sikkerste, og ikke forandre sin Art; Men Frøe af Side-Skuddene kaste og forandre sig fra den rette Art.

Leucojer forøges ligeledes paa tvende Maader: Des saaes i Fuld-Maane af Frøe i Mist-Bænk, og naar Planterne blive maadelig voxne, plantes de i Fuld-Maane i Beed en halv Alen, eller noget mere imellem hver, hvor der er feed eller løs Jord, vandes siden flittig, saa at de hastig faae Vext og visse Blomster-Knoppe. Paa Knoppene merkes, hvilke ere dobbelte: De dobbelte optages med Klumper, settes i Krukker og vandes; Krukkerne settes siden hen i Skygge, indtil de ere blevne forfriskede.

Leucojers Forøgelse paa en anden Maade skeer saaledes: Man skiær sterke Skud af smukke og dobbelte

heste Leucoje-Qvister; Bladene tages af de nederste Leed, og de skiæres strax under det sidste Leed, settes siden med Enden ned i Jorden, i saadan Driv-Cour, som tilforn er omtalt ved Orangeriet, og trykker Jorden vel til; siden holder man en mild Skygge over Vinduet, saa slaae disse Qviste Rødder paa samme Maade, som andre Driv-Qviste i Orangeriet; imod Høsten, naar de ere brav voxne, optages de med smaa Klumpe, settes i Krukker og indflyttes i Orangeriet.

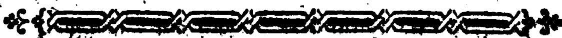
De nu sidst benævnte Leucojer, som ere tillagde af Skud eller Qviste, ere de sikkerste og sterkeste at forvare Vinteren over, og begynde for det Meste at blomstre betids om Vinteren; de andre derimod, som ere opelskede af Frøe, ere svagere, og udskyde ikke sine Blomster førend om Foraaret.

Lak-Violer forøges paa samme Maade som Leucojer, en Deel ved Frøe, og en Deel ved Qviste, som drives.

§. 8. Hvorledes man kan forøge nogle Slags i Orangeriet af Rødder, saasom: Auricula Ursi, Auritler, eller Primula Veris, Enge-Stierne, forøges af deres Rødder eller smaa Side-Planter, i det man river dem fra Stokken, og siden planter dem i Lader eller Krukker, hvilket bør skee om Foraaret; siden indsettes de om Sommeren i Driv-Huset, hvilket er det beste, eller og paa det varmeste

varmeste Sted i Orange-Huset, saa hår man tidlige Blomster paa dem i Martii Maaned, Marie-Blomster, Marie-Roser, Tusindfryd eller Bellis, samt Tormaaneds-Violer, Marts-Violer, med flere, forøges paa samme Maade, og indbefattes under samme Praxis.

Hvo som vil lade det være sin Sag at bruge disse fornævnte Maader og Haandgreeb, skal deraf erfare, at han uden Besværlighed og synderlig Bekostning skal i en kort Tid kunde faae et skiønt Orangerie, hvilke Træer og Vexter derved blive saa meget bedre og bestandigere, som de fra deres første Ungdom op ere blevne vante til den her værende kolde Luft og Clima.

Det tredie Capitel.

Om adskillige Orange-Træers Art og Natur, samt deres videre Forplantning og Opfostring.

Som nu her oven for er beskreven paa hvad Maade og hvorledes Orange-Træer opelskes og plantes; saa vil man nu i det Følgende, saa vidt mueligt er, give Underretning om, paa hvad Maade alle slags Orange-Træer fremdeles blive for-

forplantede og opfostrede, ligesom og beskrive deres Art og Natur.

§. 1.

Pomerants- og Citron-Træer.

Ere de fornemste, som pryde et Orangerie, som og Navnet selv giver tilkiende; disse Træer beholde Prisen for andre, formedelst deres skiønne velsmagende Frugt og stedsevarende Blomstren; hvorfor man med Flid har villet giøre Begyndelsen med dem, som her oven for og i sær ved deres Jordmon og Opelskning er lært; og man vil nu kortelig nævne de fornemste af begge Slags.

Af Pomerantzer ere disse: 1) Aurantia folio maculato, 2) Aurantia de China, 3) Aurantia Hispanica magna dulcis, 4) Aurantia de Genua, 5) Aurantia de Provincia. Af Citroner ere disse de fornemste: 1) Limonia Chali, 2) Limonia Cedri, 3) Limonia Dorsi, 4) Limonia de Granada, 5) Limonia Lumia, 6) Pomum Adami, 7) Ponoires, 8) Spada fora, 9) Citronia spongina, 10) Limone senzaparo, og andre deslige Sorter.

§. 2.

Granat-Træet.

Som paa Latin kaldes Malus Punica, er to Slags, det frugtbare og det ufrugtbare. Det

frugtbare kaldes ellers Balaustia, og er atter af samme trende Slags, det eene er høyrødt, det andet har hvide Pletter, men det tredie er guult; Bladene ere temmelig lige Myrte-Blade, men have her og der røde Aarer, ellers ere de saft-grønne, skinnende og smalle. Qvistene og Stilkene, som Bladene henge paa, ere rødagtige; man kan best forplante dem ved Skud fra Rødderne, hvilke, naar de have faaet en liden Rod, skulde skilles fra Hoved-Stammen, settes i en Krukke eller Balle for sig selv, og om Sommeren vel vandes; men om Vinteren aldeles ikke. De kunne ikke taale den allermindste Kulde, hvorfor de om Vinteren ville have det allervarmeste Sted i Orange-Huset; deres Frugt maa blive vel moeden inden den aftages; thi ellers forderves den snart.

§. 3.

Figen-Træet.

Er ligeledes tvende Slags, det høye og det lave; disse skulle enten i Huus eller i en tør Kielder forvares Vinteren over.

De ville have en tør og god Grund, som er temmelig sandig og feed; de fordrage ikke meget Møg, thi af Møgen faaer Figener en slem Smag, disse Træers Forøgelse skeer paa tvende Maader, enten ved Skud, som skilles fra Roden, og alene

blive

blive omplantede; ellers skiær man og allene af Tre smaa Qviste, som ville bære, og give moeden Frugt, hvilke man siden skiær jevne i den tykke Ende strax neden under, hvor forrige Aars Skud er begyndt, og derefter nedsettes de i Driv-Couren; de kunne ellers klyves i Enden med en liden Kniv, og om man saa synes, stikker man i Sprekken to eller tre Havre-Korn, setter dem ned i den omtalte Driv-Cour, og vander dem flittig, saa slaaer de derpaa hastig Rødder, og siden faaer man smaa Træer af dem. Saadanne Qviste tages gemeenlig af de Lave, hvilke bære meest, saa give de Frugt i det andet eller sikkerst i det tredie Aar: Disse Qviste skulle afbrydes i Martii eller i April Maaned; Træ-Orme, som ofte beskadige dette Træ, kunde fordrives, naar man bestryger de Huller, som de have ædet sig ind udi, med uladsket Kalk eller Svovel.

§. 4.

Cypress-Træet.

Bær altid grønne Blade, deres Lugt er behagelig og giennemtrængende, naar man knuser dem; det voxer i Pyramide-Skikkelse, Træet er ellers i sig selv meget haardt af Natur, saa at det kan taale nogen Kuld. Forøgelsen skeer paa tre Maader, først ved at saae Frøet, dernest ved en

Pode-Kurv eller Krukke; tilsidst ved at sette Qvisten i Driv-Tour; Frøet bliver aftaget om Høsten og saaes i April, da det tilforn udblødes. Den Jord i hvilken det skal saaes, maa være gandske let og løs, efterdi det aldeles ikke vil fort i haard og fast Grund, det giødskes med vel sammenbrænde Møg, beblandet med Orange-Jord. Vil man vande dette Træ, maa det skee om Aftenen, eller tidlig om Morgenen, naar det øvrige Orangerie bliver vandet; og om det vil udskyde overflødige Knoppe, kan man nappe Knoppene af. Den anden Maade at forplante dette Træ, skeer paa samme Viis, som andre Orange-Træer. Den tredie Maade skeer saaledes, at man i May-Maaned afriver en liden Qvist, i hvilken man stikker to eller tre Havre-Korn, og saaledes setter den samme i Driv-Tour, hvor det har Skygge, og vander det, da det efter Sædvane hastig slaaer Rødder.

§. 5.

Coral-Træet.

Ellers kaldet Arbusculum Coralli, haver i Begyndelsen en grøn Stamme, men siden bliver den hvidagtig og knudret; haver lange og smalle Blade af skiøn grøn Farve, og gandske bløde at føle paa. Dette Træ beholder ikke sine Blade Vinteren over; men pleyer at slippe dem, førend Vinteren tager

Ende,

Ende, hvorfore man og holder for, at det er noget koldere af Natur end de andre; men skulle Bladene ikke affalde, er det ikke got, at de blive siddende; thi de nye Blades Vext hindres derved. Det bliver opelsket af Frøe, som sidde i Bladene i Lignelse af smaa brede Korn, hvilke siden settes i god Jord, det vil dog ikke have for feed Jordmon, thi da kan det lettelig fordervés, derfor maa man dertil lave en middelmaadig Grund; det pleyer ey heller længe at vare, hvorover man ey maa forsømme, at forskaffe sig got Frøe i Forraad, før deraf at opelske andre: Den Frugt, som dette Træ bær, er smaa røde Bær, hvilke meget ligne Coraller, af hvilke Træet har faaet sit Navn. Denne Frugt fremkommer af et hvidt Blomster, og fem smalle og spidsige Blade, iblant hvilke en hvid Knop staaer i Midten, og vare saadanne Blomster den hele Sommer igiennem: Det Sted, hvor de om Vinteren skal settes, maa ikke være fugtigt.

§. 6.

Kydskheds-Træ.

Vitix eller Salix Americana; dets Anseelse er, at Bladene ere oven til grønne, og neden under Askefarvede, det er ellers tet af Qviste, dets Blade affalde om Vinteren, og andre nye komme atter frem om Vaaren; det begynder at blomstre i Julii

Maaned, og siden fremkomme smaa sorte Korn, som Coriander-Frøe, hvilke ere Træets Frugt. Forøgelsen skeer ved Skud fra Rødderne, fra hvilke de skilles og plantes.

§. 7.

Forgyldt Buxbom.

Bliver ellers kaldet Buxis deaurata arborescens, har en herlig Anseelse, efterdi Bladene rundt om ere ligesom indsattede i en Guld-Rand, og ligesom de vare forgyldte, voxer meget høyere end den almindelige Buxbom, hvilken her til Lands er meget brugelig. Naar man vil forøge den samme, kan det skee ved Qviste i Driv-Cour; denne Vext fordrer ellers ey saa særdeles god Jord, men lader sig meget vel nøye med den, som er slet. Den øvrige Opvartning kommer overeens med den Buxboms, som her almindelig voxer, allene at den maa staae paa et varmt Sted Vinteren over.

§. 8.

Ceder-Træet.

Er tvende Slags, det eene er høyt, og det andet allene et lidet lavt Træ, den kaldes ellers Cedrus Lyciæ og Oxy-Cedrus, af hvilket sidste Slags den er, som hos os findes og bruges i Orangerierne; den er af Anseelse som en Hylle-Busk,

og

og haver en knudret Bark, hvilken saa længe den er ung, haver en guulagtig Farve, Træet voxer ikke ret høyt, dog saa tykt som en Arm. Det Listigste paa dette Træ er, at naar man tager Bladene i Haanden, give de en meget behagelig Lugt fra sig, det bær en rødagtig Frugt, som har en bitter Smag. De høye Ceder-Træer ville ikke fort her i Landet.

§. 9.

Bønne-Træ.

Kaldes ellers Laburnum eller Anagyrus, har brede og runde Blade, og er et gandske haardt Træ. Dette Træ opelskes af Frøe, hvilket voxer paa Træet i smaa Skalle, som ere en Finger lange, og en fierdendeel Tomme brede; de samme ere af Farve først hvide, siden Purpur-røde, og tilsidst sorteblaa: Foruden benævnte Forplantning, pleyer og dette Træ fra Rødderne giøre Skud, som slet hen optages og plantes. Det bær ellers et Guld-guult Blomster, hvilket florerer i May og Junii Maaneder. Der er og et andet Slags, som kaldes den stinkende Anagyris for den vederstyggelige Lugts skyld, som dette Træ haver, hvilket er af bleg Farve, og Barken er sort-guul, derimod er det første Slags et guulagtigt Træ, hvilket plantes i sort Muld, det taaler ingen Kulde, og maa derfor om Vinteren forvares i Orangeriet.

§. 10.

Det syriske Æble-Træ.

Bliver ellers kaldet Althæa arborescens syriaca, af andre Althæa frutescens eller Ketmia Arabica, og haver mange Knuder paa Qvisterne; Stammen haver en Aske-Farve; Bladene ere paa den øverste Side grønne, og paa den underste blege og hvide; det kan forplantes af Skud fra Rødderne, man kan og forplante det ved afskaarne Qviste: Man afskiær en ung Aars gammel Qvist, paa hvilken dog er noget haardt Træ tilbage fra forrige Aar, og planter en saadan Qvist i Driv-Bænk eller Coûr, hvor den flittig vandes, og naar den har slaget Rødder, optages hvert Skud med Klump, og settes i smaa Krukker eller Kasser.

§. 11.

Arbutus, Hekkebærtræ.

Eller paa Tydsk Meer-Kirschen-Baum er til Anseelse temmelig liigt Laurbær-Træet, i sær i Henseende til Bladene, undtagen, at de ere noget tykkere, de have ellers røde Aarer i Midten, rundt om Kanterne ere de krusede; denne Vext bær et slags Blomster, som seer meget smukt ud, henger sammen som et May-Blomster, er hvid af Farve, og naar Solen skinner, er det rødagtigt. Barken

er

er uden paa gandske knudret, ujevn og rødagtig, men Qvistene ere glatte; den, som vil forplante disse Træer, maa giøre det, enten ved at aflegge unge Qviste, eller af Frøe, hvilket sielden bliver moedent. De bære en Frugt, som i Begyndelsen er grøn, og siden bliver guul og rød, men duer ikke til at spises.

§. 12.

Celaster-Træet.

Er et lidet Træ, har en haard Stamme og Qvister, som først bliver grønne og siden graaeagtige, det har et guulgrønt Blomster, bestaaende af fem eller sex Blade, som har en behagelig Lugt, og voxer paa den yderste Ende af Qvistetne, det varer meget længe inden dette Blomster vil aabne sig, og det bliver nesten altid tillukt. Bladene ere grønne baade Vinter og Sommer, de ere langagtige, oven paa græsgrønne, og under noget lysere; derpaa voxer og en Frugt, som i Begyndelsen er grøn, siden rød, og endelig af en Coral-Farve; denne Farve beholder den indtil Augusti Maaneds Begyndelse, siden bliver den ujevn og faaer en Aske-Farve, indvortes har den en trekantig Kierne, nesten ligesom Viinbærs-Kierner med en haard Skal og hvidt Nødde-farvet Kiød; dette Træes Forplantning kan skee ved unge Qvisters Indlegning, ved

hvilke man har ladet noget af det gamle Træ blive staaende, eller og, naar Frøet bliver modent (hvilket dog sielden skeer her i Norden) kan det udsaaes, det vil have en sandig Grund, vel blandet med sammenbrændt Heste-Møg.

§. 13.

Laurbær-Træet.

Bær aldrig Frugt her i Norden, men bør forplantes ved Skud, som tages af Rødderne. Laurus Nobilis kan endnu umueligere bringes til at bære Frugt her i Rigerne, men den bør ligeledes forplantes ved Skud af Rødderne, naar Skuddet er af den Beskaffenhed, at det kan optages med en liden Rod, dog uden at skade Moder-Rødderne paa det store Træ; men i andet Tilfælde bør Forplantningen skee ved Affsugning i en saadan Krukke, som tilforn er meldet. Der findes adskillige Slags, som bære Navn af Laurbær-Træer, iblant hvilke ere Laurus sylvestris, vildt Laurbær-Træ, hvilket bær sorte Bær, dog ikke her, og indbefattes under fornævnte Praxis, om man vil forplante dem i Orangerierne. Laurus Tinus, med glatte eller skinnende Blade, og endnu et Slags, som har mørke Blade; disse bør have Sted paa den svaleste Plads i Orange-Huset, og blive forøgede ved Indlegning. Laurus Alexandrina er det beste Slags.

§. 14.

§. 14.
Myrte-Træ.

Paa Latin Myrtus, er af mange Slag, den dobbelte, en anden med Laurbær-Blade, en anden med Rosmarin-Blade, en anden med brede Blade, en anden med røde Stilke, en anden med Citron-Lugt eller tungede Blade, en anden Indiansk Myrtus med smaa Blade. Disse Træer opelskes endeel af Skud fra Rødderne, og endeel drives af Qvister i Driv-Cour, endskiønt de ere vanskelige nok at drive, de fæste gierne Rødder i Driv-Couren i sandig Jord, naar de vel vandes og staae i Skygge, og kan den omtalte Plantning foretages om Vaaren.

Den dobbelte Myrtus kan forplantes ved Afsugning eller Aflegning, men dette Slags vil om Sommeren være ofte vandet, og om Vinteren maae de alle forvares i Orange-Huset.

§. 15.
Olive-Træet.

Trives got i god sort og let Jord, de beholde Vinteren over sine Blade, hvorfor de maae indsettes i varme Orange-Huse, der er og et slags Oliver, som tabe deres Blade om Vinteren, og kan nogenledes trives her i Orangerierne, men ikke bære Frugt, de fordre brav fugtig Jord, de forøges

ges af Qviste i Driv=Courer, ifald de komme til at blomstre, give de en fortreffelig Lugt fra sig.

§. 16.

Oleander-Træet.

Dette er af to Slags, enten med røde eller med hvide Blomster, og kaldes ellers Nerium; Blomsterne have en fortreffelig Lugt og Træet elsker feed Jord, og flittig Vandning.

Vil man forplante dem, afskiæres Skuddene ved Roden, og plantes i Krukker. De grønne Oleander=Træer bliver vel paa samme Maade forplantede, men som de ingen Lugt have, er det ufornødent at anvende nogen Møye paa dem.

§. 17.

Phillyrea.

Frøet kommer fra Frankerige, og saaes i Martii Maaned, og plantes, naar det har faaet fem eller sex Blade. De kunne ogsaa formeres af Roden. Af dette Træ findes og et Slags, som har forgyldte og forsølvede Blade.

§. 18.

Seidel-Bast.

Kaldes ellers Mamelea, forøges ved at skille Skud fra Roden. Man haver adskillige Slags heraf, et som er bruunrødt, et andet som hær grønne Blomster, og kaldes Laureola. Der findes end en

en anden Sort, som har hvide Blomster, og er meget rar, vil have sandig Grund, blomstrer i Martii Maaned.

§. 19.
Grønt Eben-Træ.

Kaldes ellers Franzosen-Træ, bær gule Blomster, som ere sammenhengende i Lignelse af en Kiede; det forøges ved at plante Skud fra Rødderne.

§. 20.
Aloe.

Saasom Aloe vulgaris, Spansk Semperviv: Aloe Africana caulifoliis macularis, Aloe Americana aculeata major, Aloe Africana Arachnoidea, Aloe angulis ternis cartilagineis, Aloe Africana lingviformis, Aloe Africana caulescens foliis majoribus: Alle disse kunne ikke forøges ved Sæd; thi de bære ikke Frøe, ikke heller den største Deel ved Drivning; thi om man afskiær et Blad, saa bløder Saften bort, kunde altsaa best forøges ved Skud, som af de gamle Stubbe oprinde, hvilke have smaa Rødder, og naar de plantes, bør de settes i let og sandblandet Jord med lidet sønderstødt og sigtet Teglsteen med Orange-Jord beblandet; thi Teglstenen varmer og tørrer; siden tages den vel i Agt, at ikke Jorden bliver suur eller for meget fugtig; thi

thi deraf blive Bladene sorte, og naar de om Sommeren staae ude, og langvarigt Regn skulle indfalde, saa giver man strax Agt paa Bladenes Farve, om den er forandret; naar man det merker, bør Krukken strax settes over Ende, at Vædsken maa drage sig af; thi ellers tage Træerne Skade deraf. Den store Aloe vulgaris, som man holder for, ikke at blomstre uden henimod hvert hundrede Aar, kan dog, meest ved god Opvartning, om Lykken er god, bringes til at blomstre paa Halvdelen af den Tid.

Aloerne fordrer den beste Varme i Huset, men ifald den store Aloe skulde ved for meget fyrlig Jord have taget Skade, saa dens Blade begyndte at raadne, bør det forraadnede Blad strax afskiæres, Skaden vel renses, og Saaret siden brændes med et varmt Jern, saa at Saften ikke bortrinder; thi den store Aloe bør af alle andre have den beste Tilsyn og Opvartning: Naar Saaret er brændt, bør det overstrøes med sønderstødt Tegelsteen, siden besmøres med en Salve, som er giort af kogt Harpix, Vox og lidet Beeg tilsammen, hvilken paastryges med en Pensel, medens Salven er varm, hvorved Saften standser, og Saaret hastig læges.

§. 21.

§. 21.

Ficus indica minor seu Opuntia.

Figen-Træ.

Bær store og tykke Blade, i Lignelse af en Tunge, Bladene voxe med Leeder imellem, og saa snart et udskyder i Længden, saa udskyder et paa hver Side, Bladene ere ellers lysegrønne, det blomstrer undertiden midt om Sommeren, og undertiden om Vinteren, eftersom det bliver oppasset; det har store Citron-gule Blomster, dets Frugt bliver gandske rød, og kaldes her Indiansk Figen, er ikke ubehagelig af Smag; det formeres paa den Maade, at man i Leedet afskiær et Blad fra Stammen, nedsetter det i Driv-Cour eller Mist-Bænk, da det hastig slaaer Rødder. Om Høsten optages det med Klump, og settes i Krukke, siden indsettes det paa det varmeste Sted i Orange-Huset.

§. 22.

Ficus indica major seu Opuntia.

Figen-Træ.

Voxer paa ligesaadan Maade, men med store Blade, skyder Blad over Blad, men ikke paa Siderne, formeres paa foranførte Maade.

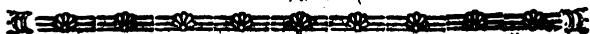
Det fierde Capitel.

Om Orangeriets Omplantning.

Dette bør i rette Tid tages i Agt, paa det at Træernes og Verternes Rødder ikke maae blive tvungne, og skeer det paa følgende Maade: For de Træer eller Verter, som ere i deres Vert saavidt komne, at de bør omplantes, og have for smaa Baller eller Krukker, hvoraf Rødderne bliver for meget tvungne, og ikke kunde, saa længe de staae saa trangt, faae nogen smuk Vert, er det nødvendigt, at Træet eller Verten optages af den trange Balle, og om det er besværligt at faae det deraf, kan Ballen brydes i Stykker, da den vedhengende Jord-Klump med en Kniv fra alle fire Sider afskiæres, de smaa Trevler som fra Rødderne ere udskudte, og har sammenknyttet sig imellem Jorden og Bredden af Ballen, afskiæres ogsaa ligeledes baade neden under og oven paa, da man bør have en større Balle ved Haanden, hvilken ikke bør være enten for stor eller for liden, men i Liighed af Træets Størrelse; dog saa stor, at der kan blive tre Fingers eller en Haandbreds Aabning paa alle fire Sider for de store Træer imellem den gamle Klump og Ballen, men for de mindre giøres mindre Aabning; paa Bunden af denne større Balle legges en Deel Graae- eller Tegl-Steens Splitter,

hvilke

hvilke tørre og til Deels varme Træet, dog efter som Træet er af Naturen saftigt; thi jo saftigere det er, jo flere Steen-Splittre behøves der; men dog behøve ikke alle Slags saadanne Stene under sig: De, som af Naturen ere tørre og ikkun lidet saftige, behøve det ikke. Oven paa imellem Steen-Splitterne og Klumpen legges lidet god Jord; siden løftes Træet der oven paa med Forsigtighed, og seer man vel til, at Træet med sin Stamme bliver Lod-ret staaende i Beyret, siden fyldes Aabningen paa alle fire Sider med Orange-Jord, som laves efter ethvert Traes Art, pakkes vel til med en Kiep; og siden gives Træet lidet Vand, at Jorden maa saa meget bedre fæste sig til Træets Klump. Paa denne Maade opnaae baade større og mindre Træer en frisk Vext, og bliver frugtbarere. Denne Omplantning skeer i May Maaned.

Det femte Capitel.

Om at helbrede de Træer i Orangeriet, som enten af Orme eller anden Syg-dom ere blevne beskadigede.

Man tager i Agt, naar Træerne begynde at gaae ud, Bladene blegne, og Vexten standser; at

man da maa forandre Jorden, og med det samme omplante Træet, da man ogsaa ved samme Leylighed kan saa meget bedre befugte Rødderne, og see til, om nogle skadelige Orme have sat sig paa dem, hvilke, om de der findes, maae borttages paa den Maade, at man blander Vand med Svovel, Brændeviin og Skorsteens Sod, og dermed vander Rødderne, da Ormene døe; men paa det at Vexten maa derefter saa meget bedre befordres, tager man en løs og feed Orange-Jord, blandet med Salpeter-Jord, og befugter den noget lidet med Oxe-Blod og Søevand, legger saadant under, og fylder det atter med god Jord, da saadanne Træer strax pleye at komme sig igien; Men dersom det endda ikke skulde vilde skyde friske Løv, bør man afkappe Kronen, og bestryge Stumpene med Pode-Vox, og naar man saaledes har cureret Træet, kan man siden sette det i Driv-Cour, da det uden Tvivl strax kommer til at udslaae nye Skud. Naar Træet har megen Fugtighed, tages det med sin Klump aldeles ud af Ballen eller Krukken, det afpudses, og om Roden har af den overflødige Syrlighed eller Vædske taget nogen Skade, saa den har begyndt at raadne, bortskiæres det Beskadigede, og bestryges med Pode-Vox. Siden skal Træet atter indplantes i sin Balle eller Krukke i frisk og sund Jord, som for det meste er blandet med fiin Sand, og sønder-

stødt

stødt Tegelsteen paa Bunden; siden vandes det med Vand blandet med Blod, og noget Salpeter; det kan og siden indsettes i Driv-Cour, saa bliver det friskt og frugtbart.

Det siette Capitel.

Om Træers og Vexters Vanding baade Sommer og Vinter.

Det er en nødvendig Sag at tage nøye i Agt, naar Orange-Træerne og Vexterne ville have Vand; thi om de tørres for meget, blive de syge og slippe sine Blade, naar Orange-Træerne og Vexterne ville have Vand, give de Tegn fra sig paa tre Maader:

1) Naar Løv og Blade see dovne ud, og henge slappe, da behøve de, som gandske tørstige, Vand, og saasnart Træet faaer sin Fugtighed, reise Bladene og Løvene sig op igien, og see friske ud; 2) det andet Tegn er, at naar man med Knoglerne eller Næven slaaer paa Ballen eller Krukken, og den giver endnu en dum Lyd, saa har den Fugtighed nok; men giver den en spæd og høy Lyd, da fordres Vand; 3) det tredie Tegn er, og i sær ved store Baller, at naar man vrier et dertil giort stort

og langt Bort med Axel paa ned i Jord-Klumpen i Ballen, og Jorden fastner i Naveren eller Boren, da er Træet fugtigt nok, men rinder Mulden ud, da giøres Vandingen meget vel behov; hvilket skeer baade Vinter og Sommer, naar det bør vandes.

Til at lave et Vand, som giver Orangeriet baade Kraft og Styrke, hvilket bør giøres i May og Junii Maaneder, er følgende Maade tienlig, nemlig: Man legger frisk Koe-Møg i et Kar, hvilken ude paa Marken optages efter Kreaturene, efterat de have begyndt at gaae i Bede *) at æde Græs og Blomster, og slaaer siden Regn- eller fersk Søe-Vand derpaa, rører det vel sammen og vander der-med, dog ikkun i benævnte Maaneder, hvorved Fugtigheden ikke allene holdes til Træet imod tørre og varme Sommere, men endog giver Træet god Styrke, kommes noget Salpeter i Vandet, drives Træerne endnu sterkere, og er Salpeter ey allene for Orangeriet, men endog for alle andre Vexter brav drivende **). Men skulde Træet være blevet for

*) Naar Creaturene efter Dansk Maade at tale, gaae i Bede eller paa Græs, siges de paa Norsk at gaae i Havn.

**) To Skiepper Lage af to Skiepper Faare- eller Koe-Møg, hvori kommer to Potter ulædsket Kalk og et Pund Salpeter, tænker jeg kunde, efter at det har i to gange 24 Timer staaet for at opløses, med god Nytte

for meget tørt, saa at Ballen har begyndt at grine fra Jorden *), og Klumpen er saa haard og tør, at Vandet ikke vil synke, men løber imellem Ballen og Klumpen, saa nogen torde i Anledning heraf være saa ubetænksom og indbilde sig, at Træet havde Vædske nok, naar han seer, at Vandet neden under rinder ud, han bedrager sig selv; derfor bør han give nøye Agt paa Tegnene ved Vandingen, og da bør han med det før omtalte Jord-Boer bore mange Huller i Klumpen, hvori Træet staaer, og øse Vand i samme Huller; thi ellers drikker Klumpen ikke Vandet i sig, uden saa er, man vil sette Træet med Klump og Balle i et Kar fyldt med Vand, da Klumpen gandske vist opløses, men ellers ikke. NB. De øvrige Tider af Aaret vandes ikkun med ferskt Søe-Vand, hvoraf Orange-riet best trives.

Det syvende Capitel.

Hvorledes et Pomerants- eller Orange-Huus bør bygges.

Naar man nu paa denne Maade har forskaffet sig allehaande Træer og Vexter, som henhøre til

Nytte i dette Tilfælde, som efter Strandbergs Beretning til Korn-Støbning bruges.

*) Paa Norsk: At gistne.

til et Orangerie, et det fornødent at forsyne sig med et smukt Orange-Huus, hvorudi de kunne blive vel forvarede, hvis Bygning jeg her neden for vil beskrive *).

Ved den nordre Side af Haven, paa en høy og tør Plads, hvor ingen Fugtighed kan drage sig under, og foraarsage nogen usund Dunst for Vexterne, som skal forvares, bygger man et saa kaldet Pomerants- eller Orange-Huus, da man saa laver det, at det bliver staaende for Solens ubehindrede Virkning, hvor stort eller lidet Huset end giøres; man anlegger Huset til 6 Alens Høyde i det mindste imellem Gulvet og Loftet, og Vinduerne i Proportion derefter, hvilke bør i det mindste være 4 Alen høye; men skulde man vilde have det noget større, saa anlegges Huset til 8 Alens Høyde, og Vinduerne til 5½ Alen; thi jo høyere Vinduerne giøres, jo bedre Luft og Soel-Virkning faaer Orangeriet, og de settes Lod-ret efter Snoren eller ret op, og paa Siderne af Huset; men Husets øvrige Si-

der

*) Som noget der er mere rart end nødvendigt, har man ikke villet bryde sig med Orange-Huset og Træer vidtløftig at beskrive, men ønsker i den Sted, som Hoved-Sagen, at man kunde opnaae nogen Færdighed i at behandle Kiøkken-Urter og de almindelige Frugt-Træer, hvortil er og given god Anledning og Underretning.

der fluttes vel til og bevares fra Norden-Veyr, og Loftet forsynes vel med Fylding, som bør være af Mos, Næver og Jord, og der oven paa et brav høyt Loft-Rum, til at forvare alle slags Frøe-Sager udi. Een eller flere Kakkelovne anskaffes efter Husets Størrelse.

Det ottende Capitel.

Paa hvad Tid Orangeriet bør indtages.

Man bør herudi rette sig efter Luftens Kulde, og inden man merker, at nogen Natte-Kuld begynder at yttre sig, bør Orangeriet indbæres, paa det at Frosten ikke maa giøre det Skade, og i sær de saftefulde Sorter deraf, ligesom og de Træer som have Frugt. Man bør ligeledes see sig vel for, at Ballerne eller Krukkerne ikke ere ved Indsetningen alt for fugtige, i Fald de saa skulle være, bør de legges paa Siden i 8 eller flere Dage, paa det at Vædsken maa saa meget des bedre kunde uddrages og afflyde; og for at blive underrettet om, at disse Baller eller Krukker have for megen eller for liden Fugtighed i sig, samt naar de have det Tilbørlige deraf, eftersees det siette Capitel, hvor der handles om Vandingen.

Det niende Capitel.

Om Rangeringen i Orange-Huset.

Efterdi Træer og Verter ere saadanne, at hvert for sig fordrer en nøye Opsyn efter sin Natur; thi jo haardere de af Naturen ere, jo mere Vand og mindre Varme behøve de, saaledes fordre de fasteskulde Slags mere Varme og mindre Vand; en Deel af dem taaler mindre Varme og en Deel mere, en Deel mere og en anden Deel mindre Vand, Huset bør derfor være inddeelt i Stelladser, den ene lavere, den anden noget høyere.

No. I. Nederst paa Gulvet til den Nordre Side, hvor der er meest svalt, settes de Træer, som om Høsten slippe sine Løv, og ere saaledes om Vinteren sovende, som Figen-Træer, høye og lave Morbær og Corallio-dendran-Coral-Træer, med nogle flere, og Agnus Castus, Kydskheds-Træ, Mandel-Træ, derneſt settes Buxus, Taxus, Ruſcus og Deaurata, Burbom, samt Italiensk Gran.

No. II. Paa Stelladsen, fra den Nordre Side settes Laurus Alexandrina og Lauris nobilis, Laurbær-Træer, Laurus Tinus med skinnende Løv, Lauro-Cerasus, Cypresser, Agrifolium, som er tvende Slags, Myrtus af de større, Malus punica, Oxy Cedrus, Ceder-Træ, Sabina, alle disse Slags settes paa den Nordre Side af Hoved-Gangen lige

langs

langs ud med Huset, men de smukkeste af Laurbær-Træerne settes i den Linie nest Gangen, med andre af de nyelig benævnte imellem, saa langt Laurbær-Træerne rekke.

No. III. Paa Stelladsen nest Vinduerne paa den anden Side af Gangen, settes en Linie af Citron-Træer, som Lemone, Chali, Lemoine Cedri, Lemoine Dorsi, Lemoine de Granada, Lemoine Sumia, Pomum Adami, Poma Amoris, Citro-Spongiris, Lemoine Sinzapero, som og Aurantia folio maculato, Aurantia de China, Aurantia Hispanica, Magna dulcis, Aurantia de Genua, Aurantia de Provence, tilligemed Pomeranzer, Apelsiner, Pompelmosi, Granate-Træer, Olive-Træer, Hedera Nerium eller vellugtende Oleander-Træ og Mamelia, Seidelbast, samt grøn Eben-Træ, og imellem hvert Par af de større settes de mindre af samme eller andre slags Træer, som ere lige af Natur og fordre lige Varme.

De Linier, som blive inden for disse større, nærmere til Vinduerne paa samme Stellads, ere for de mindre Træer, og i sær for dem, som bære Frugt af Citroner, Pomerantzer, Apelsiner, dog med andre slags Træer imellem, som Laburnum eller Bønne-Træ, Guca gloriosa, Genista Hispanica, Trifolium flore luteo, Rosmarinum, Jasminum flore Albo, Garanium Africanum variegatum,

tum, Flos Passionis, Solanum Judaicum, Sodoms-Træ.

No. IV. Paa den Stellads, som er Vinduet nærmest, settes Leukojer, Paryphylli species eller Picat, og andre dobbelte Nelliker, samt Lak-Violer og Marts-Violer, settes hos den nederste Deel af Vinduet, hvor de have noget svalere og bedre Luft, paa det de ey for Tiden maa giøre nogle spæde Skud, hvorved de mattes; men dog setter man andre Sorter, som komme med dem overeens imellem, saasom: Laureola Americana, Pimpinella, Saxifraga Major, Lutea, Vinio, Pervinca, Solanum indicum spinosum, Marum verum, saaledes ere nu fire Stelladser i Husets Underdeel.

No. V. Allerøverst imod den øverste Deel af Vinduerne, besettes med de saftfulde Sorter, som Aloe vulgaris, Spansk Semperviv, Aloe Africana caule spinoso foliis maculatis, Aloe americana aculeata major, Aloe africana arachnoidea, Aloe Crystallina, Ros-Aloë, Terning-Aloë, Pell-Aloë, Turing-Aloë, Sang-Aloë, Aloë Lingviformis, Aloë Africana caulescens foliis majoribus &c. samt Sedum arborescens og Portulaca Arborescens smaa Portulaks-Træ, Ficus Indica major settes her, medens den er liden; men naar den begynder at skyde, settes den bedre ned, Ficus Indica minor: Disse ere alle saftefulde, og fordre den beste Varme i

Huset,

Huset, hvilken de og under Taget have; Bellis eller Mariæ-Blomster fordre og saadan Varme, paa det at den maa komme til at blomstre i May-Maaned: Ligeledes Auricula Ursi og Franzosen-Træ med flere deslige, som og visse Sorter Driv-Qviste i Krukker og Kasser, som ere saftfulde, ville og have den beste Varme i Høyden under Taget, hvilke Sorter befinde sig alle vel paa det Sted. Tuberoserne bør i nogen Tid staae paa en Stellads nest Kakkelovnen op imod Taget, indtil de begynde at opskyde deres Grøde-Spidser, siden settes de øverst ved Vinduerne, indtil de begynde at skyde Stengler, da de flyttes til det nederste af Vinduerne.

Der kunde vel endnu være en stor Deel, hvilke burde anvises Sted i Orange-Huset, men for Vidtløftigheds skyld vil jeg ikke opregne dem, men jeg har allene anført de navnkundigste, og de, som her ere meest brugelige; men den, som har flere, kan i Anledning af de her opnævnte skille de saftefuldere fra de tørrere, og de øvrige paa ligemaade.

Om man ikke har saa rummeligt Orange-Huus, at alle Sorter der faae Rum, kan Figen-Træerne, Morbær-Træerne, med Buxbom og Tax (paa Norsk Barlind) forvares i de mere skiale Rum, eller og i

en

en tør Kieldèr, hvor den kunde gives nogen Luft i mildt Veyr *).

Det tiende Capitel.

Om Ildingen eller hvorledes der skal giøres varmt i et Orange-Huus.

Naar alle disse forenævnte Sorter ere saaledes, som sagt, blevne fordeelte i Huset, tages nøye i Agt, at man ikke holder for varmt for dem, ey heller lader det blive for koldt; thi om der giøres for varmt, saa at Trœerne og Vexterne, formedelst Varmen om Vinteren fremdrive nogle spæde Skud, saa tage Trœerne eller Vexterne deraf mod Foraaret stor Skade, hvilken viser sig end mere, naar dem gives frisk Luft, saa at Trœerne og Vexterne af en utidig Drivning, ikke allene blive matte og syge, men endog Løvet, Karte **) og Frugten affalde af alle de frugtbærende Trœer; ligeledes foraarsages ved Kulden deslige Skade; thi Orange-Huset bør ikke giøres varmere, end at det allene holdes lunkent, og man lader det ey heller blive for

*) Tax eller Barlind voxer allevegne got under bar Himmel, dog kan den om Vinteren noget tildekkes i Ungdommen.

**) Kart kalder man paa Norsk de første Frugt-Knopper, som settes, og i Almindelighed al umoeden Frugt.

for koldt; thi da tager det og Skade, man kan altsaa i den kolde Vinter sette et Glas med koldt Vand ved den nederste Ende af Vinduerne, og naar der begynder at fryse Jis over Vandet i Glasset, da er det Tid strax at giøre varmt, enten det er Nat eller Dag, hvorfor Ildingen ey maa forsømmes. Hvad Vandingen angaaer, da finder man Underretning derom i det foranførte siette Capitel.

Naar man paa saadan Maade, som sagt er, opvarter Orangeriet Vinteren over, beholder det en liflig Farve og frisk Vext, som og dets Kart og Frugt, men ved Begyndelsen af Sommeren inden det bør udflyttes, paa det at det efterhaanden maa blive vant til den friske Luft, og det ikke ved for hastig at komme i Luften, maa tage nogen Meen eller Skade inden det aldeles udflyttes, saa giver man det efterhaanden lidet Luft igiennem Vinduerne paa Orange-Huset, naar Veyret er mildt, Luften noget varm, og Solens Virkning begynder at kiendes i Huset. Paa Vinduerne bør være trende Luft-Ruder med Blik-Rammer om, som aabnes lidet hver gang, og bør disse Ruder paa Vinduerne være een paa hver Ende af Huset, og den tredie paa Midten, paa det at Veyret maa kunne spille ind igiennem den ene Rude, og ud igiennem den anden, og paa denne Maade, saa meget bedre uddrage den usunde Fugtighed og Dunst af Huset.

Naar

en tør Kieldér, hvor den kunde gives nogen Luft i mildt Veyr *).

Det tiende Capitel.

Om Ildingen eller hvorledes der skal giøres varmt i et Orange-Huus.

Naar alle disse forenævnte Sorter ere saaledes, som sagt, blevne fordeelte i Huset, tages nøye i Agt, at man ikke holder for varmt for dem, ey heller lader det blive for koldt; thi om der giøres for varmt, saa at Træerne og Vexterne, formedelst Varmen om Vinteren fremdrive nogle spæde Skud, saa tage Træerne eller Vexterne deraf mod Foraaret stor Skade, hvilken viser sig end mere, naar dem gives frisk Luft, saa at Træerne og Vexterne af en utidig Drivning, ikke allene blive matte og syge, men endog Løvet, Karte **) og Frugten affalde af alle de frugtbærende Træer; ligeledes foraarsages ved Kulden deslige Skade; thi Orange-Huset bør ikke giøres varmere, end at det allene holdes lunkent, og man lader det ey heller blive for

*) Tax eller Barlind voxer allevegne got under bar Himmel, dog kan den om Vinteren noget tildekkes i Ungdommen.

**) Kart kalder man paa Norsk de første Frugt-Knoppe, som settes, og i Almindelighed al umoeden Frugt.

for koldt; thi da tager det og Skade, man kan altsaa i den kolde Vinter sette et Glas med koldt Vand ved den nederste Ende af Vinduerne, og naar der begynder at fryse Iis over Vandet i Glasset, da er det Tid strax at giøre varmt, enten det er Nat eller Dag, hvorfor Ildingen ey maa forsømmes. Hvad Vandingen angaaer, da finder man Underretning derom i det foranførte siette Capitel.

Naar man paa saadan Maade, som sagt er, opvarter Orangeriet Vinteren over, beholder det en liflig Farve og frisk Vext, som og dets Kart og Frugt, men ved Begyndelsen af Sommeren inden det bør udflyttes, paa det at det efterhaanden maa blive vant til den friske Luft, og det ikke ved for hastig at komme i Luften, maa tage nogen Meen eller Skade inden det aldeles udflyttes, saa giver man det efterhaanden lidet Luft igiennem Vinduerne paa Orange-Huset, naar Veyret er mildt, Luften noget varm, og Solens Virkning begynder at kiendes i Huset. Paa Vinduerne bør være trende Luft-Ruder med Blik-Rammer om, som aabnes lidet hver gang, og bør disse Ruder paa Vinduerne være een paa hver Ende af Huset, og den tredie paa Midten, paa det at Veyret maa kunne spille ind igiennem den ene Rude, og ud igiennem den anden, og paa denne Maade, saa meget bedre uddrage den usunde Fugtighed og Dunst af Huset.

Naar

Naar nu Vinterens Kulde er nesten forbi, og Vaaren begynder at nærme sig, giver man endnu mere Aabning paa Vinduerne og noget paa Døvrene midt i May-Maaned eller senere: Og naar man er nogenlunde sikker for Frost-Nætter, udbæres de friske Vexter i den frie Luft, men de saftefulde ey, førend i Begyndelsen af Junii Maaned; dog bør først alle tørre og unyttige Qviste med en Kniv afskiæres, og Saarene forvares med Pode-Vox. Til desbedre og ziirligere Orden er tienligt, at Stammen staaer lige op og ned i en ret Linie, men Qvistene blive drevne i en rund Form, hvilket ved Beskiæring kan efterhaanden lade sig giøre, saa at visse slags Træer ere af lige Høyde og Skikkelse, hvilket giver den beste og skiønneste Anseelse.

Men ifald et eller flere Træer skulle være syge, bør de blive inde i Orange-Huset, eller og settes i Drive-Cour, hvilken er bygt af Bræder, og fyldt med varmt Strøe to Alen dybt, i hvilket Strøe-Beed de syge Træer og Vexter med sine Krukker eller Baller nedgraves, dog ey førend den sterkeste Hede er forbi, og derefter bør Couren paa den søndre Side bedekkes med Vinduer: Men man maa nøye see til, at Couren ikke brænder, og at der ligeledes gives Vand til Nødtørftighed, en Deel mere og en Deel mindre, eftersom de fordre; og

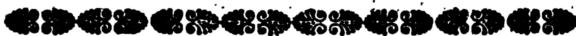
naar

naar disse syge Træer igien faae Løv og liflig Vext, gives og Couren noget Luft efterhaanden.

Paa de smaa Oculager, som Sommeren tilforn have været oculerede, bør Kronen og Stammen afkappes to eller tre Fingers breed oven for Oculagen, og Stubben bestryges med lidet Pode-Vox, at Saften ey maa udbløde, og paa den Maade beholder Oculagen Saften allene, som tilforn er sagt i det andet Capitel om Træ-Skolen; derpaa nedgraves den med sin Krukke i Strøe-Couren, og saaledes bliver Oculagen uddreven til Vext, at deraf bliver ægte Træer.

Fremdeles har man at agte, at naar Orangeriet er udflyttet, det da vel vandes, paa det at den usunde Dunst maa udflyde af Ballene.

Saaledes har jeg grundig beskrevet, ikke allene hvorledes et Orangerie bør opelskes, men og hvorledes det bør beskyttes og forvares det hele Aar omkring, fra den ene Vaar til den anden.

Anhang

til denne Bog om Frugt-Haven.

§. 1.

Barbarisser eller Berbis-Træ.

Plantes der, hvor Solen ubehindret kan skinne i god, tør og veldyrket Have-Jord, de behandles

handles paa nesten lige saadan Maade, som Kirsebær- eller Plomme-Træer, dog mere vaersommeligen, efterdi de ere finere og mere kielne af Natur. Frugten, som bliver ikkun sildig moeden, er skiøn til at indsylte i Sukker, hvilket skeer saaledes: man knuser eller støder Bærene vel, hvilke derefter koges i en vel fortinnet Kobber-Potte; derpaa sies de igiennem et Klæde, og atter koges med fornødent hvidt Sukker saa længe, indtil en Draabe af Saften dryppet paa en Tin-Tallerken staaer stiv, ved Kogningen afskummes Saften vel, og, naar den er bleven kold, kommer man den i Sylte-Glas eller Krukker, som efter to Dages Forløb vel tilbindes. Barbarisse-Vand laves paa følgende Maade: Reent Vand efter Behag indkoges til en fierde Deel, hvilket, naar det er bleven maadelig koldt, slaaes i et beqvemt Kar, hvorudi man kommer Barbarisse-Bærene, derpaa kommer man Giæren i, hvilken ikke bør være enten suur eller bitter, og saa bør Karret vel tildekkes; man kan ogsaa deriblant kryste nogen Saft af gode Æble. Naar det saaledes har staaet i nogle Dage, kommer man Saften paa et Anker eller et andet beqvemt Kar, som giøres vel tet eller spundes, og naar den skal drikkes, giøres den med Sukker sød efter Behag. Denne Barbarisse-Sirup og Vand er meget lædskende og sund for syge Folk. Dette samme kan

§. 2.

Corneole-Træ.

Og dets Frugt, undtagen at dette Træ vil have en fugtig Grund at voxe udi, Blomsterne af begge Slags skal være meget skadelige for Bier. Disse Træer kunne vel legges til af deres Frøe eller Frugtens Stene, men det skeer dog allerbest af Skud fra Rødderne.

§. 3.

Morbær-Træ.

Ere tvende Slags, de som bære sorte, og de som bære hvide Bær. De fordre en mere sandig end leeragtig Grund, og voxe gierne nær op til Huse, saavel for den Beskiermelses skyld for Vinde og Uveyr, som de der finde; som og fornemmelst den kalkagtige Grund, som almindelig findes ved Huse, og ere overeensstemmende med deres Natur. Deres Formerelse skeer paa adskillige Maader: 1) Af Frøe, som samles af hvide eller sorte Morbær, og i Foraaret i tiltagende Maane i løs og sandig Jord udsaaes og flittig vandes, da Planterne ogsaa vel vandes, renses fra Ukrud og i behørig Tid omsettes, hvilket med sær Agtsomhed bør forrettes, da de og det første Aar efter Omsettelsen bør vandes to gange om Dagen. 2) Ved Afsegning, hvilken forrettes paa de unge Skud

fra Rødderne, saaledes, at de forsigtig nedbøyes, nedlegges i den behørige Grøft, og bedekkes med Jord; den Spids, som man lader over Jorden, maa ikkun beholde to Øyne, til denne settes en liden Stok, til hvilken den forsigtig bindes; flittig Vanding maa ingenlunde spares, Aflegningen bør ikke løsnes fra Roden, førend man nestkommende Aar kan være forsikret, at den har selv slaget Rødder, og giør man ikke ilde, om man lader Aflegningen i to Aar blive staaende paa sin Moder, førend den stikkes af. 3) Formeres de ogsaa formedelst Klyft-Krukker Lader, hvilke tilforn i den anden Bogs siette Capitel, om Af- og Indlegninger ere beskrevne. 4) Ved Affsugning paa et nær hosstaaende Træ af en anden Art. Endelig 5) ved at oculere og pode hvide Morbær i sorte og andre Træer, hvorved er at merke, at Øynene og Pode-Qvistene bør være tagne af gamle frugtbare Træer, som bære de beste Blade, og de bør ikke settes imellem de andre Grene, men udvendig og paa Træets øverste Deel imod Østen og Sønden. Naar et Morbær-Træ ikke vil bære, kan det gandske afstudses, da det skyder nye Grene, som bære Frugt. Naar det er halv fortørret, affaves det tet til Jorden, da Stumpen bedekkes med Jord, hvoraf nye Skud fremspire, som paa sædvanlig Maade aflegges og i rette Tid omsettes, da man af eet kan paa denne Maade have mange

mange Træer. De Morbær, af hvilke man vil have Frøe, samles saaledes: Man breder en Dug eller et Lagen under Træet, som sagte rystes, saa at de meest modne Bær affalde; Bærene legges paa Lagenet eller Dugen paa et Bræde-Gulv i 5 à 6 Dage, og imidlertid nogle gange omrøres, at de ikke maae tage Hede til sig; derefter legges de i reent Vand, hvorudi de forsigtig med Hænderne krammes i Stykker. Derpaa afsies Vandet igiennem en Haar-Sigte, og de i Sigten tilbageblevne Frøe kommes atter i reent Vand, af hvilket saa mange, som falde paa Bunden, optages som gode Frøe, tørres en Times Tid i Solen og forvares til Udsæd. De hvide Morbær-Træers Blade ere de tienligste til Føde for Silke-Orme, og give det fineste Silke; ligesom og de unge Blade i Almindelighed ere hertil de beste. Ikke at tale om den særdeles gode Smag og lægende Kraft, som Morbær have, var det at ønske, at enhver Have-Elsker vilde med Flid dyrke Morbær-Træer; thi derved torde Silke-Avlingen endog hos os komme paa Fode, og derved utallige Summer holdes inde i Landet, i Steden for at de nu gaae ud til Fremmede, der befinde sig vel af den Overdaadighed, der findes hos os, der efter vort Clima vare bedre tiente med Klæder af Uld end af Silke.

§. 4.

Mandel-Træ.

Er i alle Maader ligt Persike-Træet, undtagen, at dets Blade ere smalere. Det elsker tør, sandig og kalkagtig Jord ligesom Morbær-Træet, og staaer best op til Huse, saasom det har ikke at regne uden een Rod; thi de andre ere meget smaae. Der ere to Slags: Høystammede og Lavstammede. De Høystammede bære søde Mandler, undtagen naar de formedelst Jordens Udueligheds ere nær ved at vanslægte, da Frugten bliver bitter, hvilket kan dog hielpes derved, at man om Rødderne legger Svine-Møg og Urin, der bedekkes med Jord, da Frugten atter bliver god. De Lavstammede eller Dverg-Mandel-Træer bære altid bittre Mandler, og bruges i Almindelighed til intet uden til Zirat i en Have, ligesom og et andet Slags, som bære fyldte eller dobbelte Blomster. Det er at merke, at naar Mandel-Træer bære flere Blade end Blomster, ere de nær ved at blive ufrugtbare, og naar de ere ufrugtbare, blottes Rødderne om Vinteren, eller man borer et Hul Stammen tet ved Jorden, og slaaer deri en Tol af Eege-Træ, befugter Rødderne eller det Sted, hvor Hullet er boret, med Menneske-Urin, og atter tildekker Jorden; men er Træet saa ungt og smalt, at det ey taaler

at

at bores, skiæres lidet i Stammen med en Kniv, og, som meldt er, behandles. Mandel-Træer tillegges af Kierner, (de Tyndskallede ere de beste), som i nogle Dage udbløedes i Honning eller Sukker-Vand, og legges 4 Tommer dybt under Jorden; men herhos bør merkes, at som Mandel-Træer taale ikke at omflyttes, saa bør de første Gang settes der, hvor de bestandig kunne blive staaende. De kunne og tillegges ved Podning og Affugning, men da bør det skee paa de Slags Træer som ere dem lige, saasom Persike- og Plomme-Træer.

§. 5.

Castanie-Træer.

Ere tre Slags: De smaa Castanie-Træer, de store eller Maronen-Træer, og de vilde eller Indianske Maronen-Træer. De elske alle en middelmaadig feed, fugtig og løs Grund. De smaa Castanie-Træer, tillegges enten af Frøe eller af unge Skud fra Rødderne, hvilke give den beste Frugt, for hvis skyld disse Træer paa fine Steder (man har ogsaa sikker Underretning om, at de endog her nesten hvert Aar bære moedne Frugter) meget elskes, men meest for det skionne Træes skyld, da der forsikkres, at det overgaaer Eeg i Fasthed og Varighed, ædes ikke af Orme, er uforligneligt til Bygnings-Tømmer, er ypperligt til

 Planker

Planker og Bræder, og meget tienligt til Viin-Fade. Maronen eller de store Castanie-Træer komme i alt med det forrige overeens, undtagen i Henseende til Formerelsen, da de i April Maaned tillegges ved en Klyft-Krukke, eller og ved at oculere i det drivende Øye ved St. Hans Tid. De vilde Castanie- eller Indianske Maronen-Træer, hvilke ogsaa kaldes Heste-Castanie-Træer, fordi deres Frugt er et meget got Hielpe-Middel imod Hestenes Hoste, disse ere villige til at voxe af Frøe, og ere tienlige til Alleer og anden Ziirlighed, men Frugten duer for Resten intet; Træet er ogsaa gandske udueligt; thi det er meget løst, ja kan ey engang nyttes til Brænde, efterdi det giver hverken Lue eller Gløder, men bliver altid liggende sort.

§. 6.

Rosen-Træer eller Torne.

Være de af alle saa meget elskede Roser, der ere adskillige Slags: Den Hollandske hundrede Blads eller dobbelte Rose, den Melkehvide, den hvide med rødagtig Skier, som ogsaa kaldes den Virginiske, den hvide spettede, den blegrøde, den Ansigtfarvede, den røde Provinsiske, den indsprengte, den enkelte Fløyels Rose. Roser, hvis Blade ere røde paa den øverste, men gule paa den underste Side, Maaneds Roser,

Roser, røde Muskat-Roser, som bære Klase-viis, dobbelte og enkelte gule Roser, hvilke kaldes Damascenske eller Muskat-Roser. Alle slags Roser ville have maadeligt Soelskin og god Have-Jord. Man planter dem i November og i Februarii Maaned et got Qvarteer dybt, og setter dem 1½ Alen fra hinanden. De beskiæres i Martii Maaned, vandes om Sommeren og Høsten, da ogsaa de gamle Stokke borttages, og unge settes i Steden. Man omgraver undertiden og renser Jorden, og afskiær de overflødige og tørre Grene.

Maaneds-Roser ville have reen Luft og frie Soel-Varme, samt løs og sandig Jord, saa har man hver Maaned friske Roser. Naar disse have første gang afblomstret, afskiær man den Knop eller Hyben, som den affaldne Rose har sat, og igien-tager dette for hver gang den blomstrer, saa kan den bære Blomster indtil December Maaned; men settes den ikke i den rette Jord-Art, eller man forsømmer, som sagt er, at skiære den, bær den ikke anderledes end andre Rosen-Torne.

Den Hollandske hundrede Blads-Rose eller Centifolium vil opvartes paa lige Maade, settes i løs og sandig Jord, men elsker nogen Skygge og maadeligt Soelskin. Den beskiæres i Martii Maaned, da ogsaa de tørre Skud og Qviste bort-tages. Den kan bære lige indtil Høsten, naar

man om Foraaret, omtrent en halv Alen eller een Qvarteer over Jorden, afskiær den.

Da her gives Anledning, vil man ikke forbigaae at melde lidet om

§. 7.

Hyben.

Paa Norsk Nyper, voxer paa en liden Buskevext, kaldet Hyben-Torn, og da disse haves, som sagt, i Haverne, og paa de fleste Steder i stor Mængde vilde paa Marken, men de i Almindelighed lidet eller intet skiøttes, vil man her melde lidet om deres Nytte: De kunne som en velsmagende Frugt spises raae, efterat de ere kløvne og Frøet udtagen. Der kan af dem kaages et sundt Salt eller Sirup. De kunne indsyltes i Sukker, da de give en ret behagelig Confiture. I Særdeleshed bruges de tørrede med stor Nytte paa adskillige Maader i Mad-Lavning, da de give Maden en behagelig Smag. De giøre Havre- og Byg-Supper meget lædskende for syge Folk, endog i de hidsigste Sygdomme. Ellers er deres fornemste Virkning at drive Steen og Gruus af Nyren og Blæren, samt Sliim og Uhumskhed af Maven og Tarmene. De største, og i sær de, som ere aflange og noget laadne ere de beste. De tørres best i Bagerovnen

hvor

hvor de indsettes paa Blik-Plader eller reent Papiir, strax efter at de bagte Brød ere udtagne, dog maae de først kløves og renses. Den store Have-Hybetorn giver deylige Hekker. De anlegges paa følgende Maade: I Begyndelsen af Martii Maaned giøres i et vel giødet fire Alen bredt Beed fire eller fem Render, saa dybe, som man pleyer at legge Erter. Derudi strøer man baade Frøet og Sanden, bedekker det med Jord, strøer kort og smaa Giødning derovenpaa, naar Jorden endnu er utilreven, og siden saaes Spenat-Frøe gandske tyndt derudi, hvorpaa Jorden bliver tilreven. Spenaten voxer da sterkt, og holder Jorden reen. Naar den er forbrugt, river man Jorden op med en Rive, og besaaer den tyndt over med Roe-Frøe, eller planter sildige Kropbønner derudi; derved holdes Jorden løs og reen, til Beste for det, ligesom sovende Steen-Frøe. Naar Bedet siden om Efterhøsten er oprevet og giødet igien, saa graver man det efter et Aars Forløb tidlig op i Martii Maaned, en halv-Spade dybt, og bringer Hybetorn-Frøet frem til Overfladen, da det derpaa kommer op og til Syne. Naar man nu har en Mængde, setter man Planterne en halv Alen vidt fra hinanden, saa faaer man nydelige Hekker deraf.

§. 8.

Stikkelsbær.

Som ere fire Slags, nemlig de store hvide eller klare, de gule, de grønne, og de røde, voxe best i god Have-Jord, som er vel blandet med Sand, dog ere de ikke meget kræsne, naar de ikkun have nogen Fugtighed og dyb Jord. De tillegges got og formeres af sønderrevne Rødder, eller og af Snitlinger, som et Qvarteer dybt nedstikkes i Jorden, hvilket bør skee om Foraaret. Det skeer ofte, at et vis slags Orme om Sommeren æde alle Bladene af disse Træer, hvorover Frugten visner og fortørres; dette kan forekommes ved nogle gange at bespренge det Sted, hvor disse Orme først lade sig see, med Vand kogt paa Tobaks-Blade, hvoraf baade Ormene og deres Sæd maae omkomme.

§. 9.

Hindbær-Træer.

Paa Norsk Bringebær-Træer, bære to slags Bær, nemlig røde og hvide, og derefter inddeles i tvende Slags, der dog begge voxe lige got i een og samme Jord-Art, nemlig i noget fugtig dog løs og sandig Grund; ellers staae de best op til en Muur, Væg eller Gierde. De tillegges best af sønderrevne Rødder, der og, som de ere meget vidt-

vidtløftige og lange, og i visse Maader ligne Hunde-Rødder, sønderrives og deles i mindre Stykker; de bør flittig beskiæres og omlegges; thi ellers bliver Frugten liden og fuld af Orme. Saa velsmagende som Hindbær ere, saa sunde ere de ogsaa. Mange ville mene, at det maatte være muligt af dem at kunne lave en god Most eller Viin, hvilket maatte komme an paa at forstaae de rette Haand-greb dertil. Vist nok er det, at Hindbær-Saft, som længe er giemt, har gode Kræfter og noget spiritueux hos sig. De røde kunde indsyltes i Sukker, men ikke de hvide.

§. 10.

Jasmin-Træ.

Er mange Slags, nemlig det almindelige hvide Jasmin-Træ, som kommer fra Italien, bær smaa hvide femblådige Blomster, der have en behagelig, men svag Lugt, kan formeres ved Afsugning, eller ved afbrudte Qviste, som nedstikkes i Jorden. Det Catalonisle Jasmin-Træ, hvis Blomster, som have en meget behagelig Lugt, ere oven paa hvide og paa den underste Side purpur-rød spettede, vil have meget sterk Soel-Varme, og paa et fugtigt Sted være beskiermet for den kolde og skarpe Norden-Vind. Den Jord, i hvilken disse best voxe, tillaves af forbrændt Møg, Mo-

rads

rads af Parker, og saadan Jord, som Muldvarpe udgrave, samt grovt Bekke-Sand, der vel omblandes med hinanden. De kunne formeres ved at podes i almindelige Jasmin-Stammer, ved at oculeres, ved Affsugning og ved Indlegning. De bør om Sommeren flittig vandes, med Vand af en Grav, hvorudi forraadnet Menneske-Skarn ligger. Om Høsten bør de for Michels-Dag indflyttes i Orange-Huset, men der sparsommelig vandes med forbenævnte Vand. Denne Jasmin blomstrer den hele Sommer igiennem indtil silde om Høsten. Dobbelt eller fyldt Spansk Jasmin, er lig den Cataloniske, og opvartes paa lige saadan Maade, men dens Blomster ere dobbelte og have en meget sterkere Lugt. Den Arabiske eller Alexandrinske Jasmin, som hos Araberne kaldes Lambach, og af andre den arabiske Syringe, blomstrer bestandig fra Foraaret indtil Høsten med bleghvide Blomster, som i det inderste ere lysgule, og have to Rader Blade, der give en overmaade behagelig Lugt fra sig, der ligner Pomerantz-Blomsters. Den vil have ligesaadan Jord og Tilsyn som den Cataloniske. Den kan formeres ved at podes i vilde Stammer, men best ved Affsugning. Den kan ogsaa oculeres, men dertil hører stor Vaersomhed. Den store Spanske Jasmin faaer paa Spidsene af sine Grene, som henge ned ad, en

stor

stor Mængde Knoppe, som alle foreene sig med hinanden, og udgiør en gandske rød Classe. Naar de ere voxne til en halv Fingers Længde, aabne de sig, og af Aabningerne udkommes, ligesom en Finger lange Rør, guulagtige Blomster, som neden til ere smalle, paa Midten tykkere, og oven til atter smallere; denne øverste Deel skyder sig ud i femskiervede Blade, og seer liig en Lilie. Af Midten udstaaer nogle guulagtige Trevler, hvoraf den midterste er den længste og hvidagtig. De, som ikke have smaa guldfarvede Streger eller Aarer, blive efterhaanden røde og tilsidst af Anseelse som Fløyel. Denne Plante vil staae i god Jordmon, og om Sommeren Morgen og Aften vel vandes; den bør være bunden til en liden Pæl. Den formeres, naar man om Foraaret, førend Knoppene slaae ud, afskiær en Qvist med tre Øyne, hvilken med en Kniv skraves paa den underste Ende, der nedstikkes i Jorden indtil det tredie Øye, da den hastig slaaer Rødder og bær Blomster. Den Americanske Jasmin bær Lakrøde Blomster, saaes hvert Aar af Frøe, som i Forveyen er i nogle Dage udblødt i en Potte, fyldt med god Jord. Naar Planterne ere blevne to Finger høye, omsettes de, flittig vandes og beskiæres, da de bære overflødig Blomster, af hvilke siden samles Frøe. Den almindelige gule Jasmin har smaa gule Blomster

ster uden Lugt, da derimod den Indianske gule Jasmins Blomster ere saa meget desmere vellugtende, rar og ædel; dens Blade ere glindsende, og Blomsterne som andre Jasminer, men voxe i saadan Orden, som det var een med Flid sammenbunden Blomster-Bouqvet. Blomsterne lugte overmaade behageligt, endog efter at de ere tørre, efter hvilke komme Bær af Skabning som Oliver, som i Begyndelsen ere grønne; derefter bleghvide, og, naar de ere modne, gandske giennemskinnende. Den opvartes paa samme Maade som den Spanske Jasmin, hader Kulde, som sin verste Fiende, og taaler ikke Morgen-Dugen, af hvilken den betages sin Farve. Den formeres af smaa Grene, som afskiæres nederst paa Stammen, og settes i en Potte paa et varmt Sted, efter at den fra Enden af er kløvet; i Kløften sat en liden Steen, og Aabningen tilklistret med sønderstødt Kride og Sand. Den omplantes et Aars Tid derefter i en Balle, fyldt med god Jord, hvor den opvoxer til et Træ. Den store Indianske Jasmin er een af de allerskiønneste Jasminer, som findes. Dens Blomster, som voxe Buske-viis og forestiller Rosen af Jericho dens Skikkelse, ere store, høyrøde, henfaldende til Safran-Farve, og have den allerbehageligste Lugt. Den blomstrer baade Sommer og Vinter i Gevert-Huus. Den er overmaade kielen,

og

og maa derfor vel vogtes for alle skarpe Vinde, men opvartes for det øvrige, som de forbenævnte Jasmin-Træer; den staaer got hos Mure, Vægge og for Vinduer. Den formeres af unge Skud, som indtil det første Øye kløves og nedsettes paa skraaes i god Jord; den kan og formeres af sønderrevne Rødder, da den kan komme til at bære Blomster i det tredie Aar. Endelig den lyse- eller hvide-blaa Jasmin, som gandske tidlig om Foraaret bær velluugtende Klasseviis sammenhengende Blomster. Den vil gandske got fort i Haverne af fordelede Rødder, og staaer got hos Vægge og Mure. I Almindelighed maa Jasmin-Træer vogtes for Kulde, og i den Henseende om Vinteren indsettes i Gevext eller andre varme Huse; de bør flittig beskiæres, og alle tørre Grene og Qviste borttages.

§. 11.

Ribs.

Ere tre Slags, nemlig røde, hvide og sorte. De røde ere atter tre Slags, nemlig de almindelige, store og gandske søde, hvilke af nogle kaldes smaa Rosiner. De voxe vel allesteds i Haver og mange Steder vildt i Markene, men de trives dog best i sandblandet Muld-Jord, og ikke alt for tet satte paa hinanden. De tilleg-

ges

ges enten af Snitlinger, som nedstikkes i Jorden, eller af fordelede Rødder. De bære større og søde Bær, naar de staae Buske=viis, end naar de staae i Hekke, dog bør de aves med Saxen, hvor de end staae, og de tørre Qvistе flittig borttages. De røde og hvide Ribs ere sunde for Maven, de kiøle og slukke Tørst. De sorte Ribs kaldes ellers Soel=Bær, og behandles paa samme Maade, som de forbenævnte tvende andre Slags. De ere fortreffelige imod Steen, til at drive Vinde af Nyrene og imod Colik, til hvilken Ende man setter Bærene (nogle ville holde for, at de umoedene ere hertil de beste) paa Viin eller Brændeviin, og drikker deraf. Naar man setter de Knoppe, som Soel=Bær=Buske om Vinteren have sat, paa hvid fransk Viin, faaer Vinen deraf en behagelig Muskateller=Smag. Engellænderne komme (og blande andre Kryderier deri) disse Knoppe paa deres Bottel=Bier.

Det ellevte Capitel.

Om Ananas dens Behandling og Forplantelse i Korthed beskrevet.

§. 1. Jorden til Ananas og dens Forplantelse bør tillaves paa følgende Maade: Man tager en Deel Jord, saasom af opkastede sorte Moser, liges

ligeledes noget af vel forraadnede Ege-Stubbe, som og noget vel raadnet Jord og Møg, noget Due-Møg, en Deel Leer-Jord, som dog er meget sterk, tilligemed lidet fiin Søe-Sand og noget sønderstødt og sigtet Tegelsteen; det var og got, at tage Jord af et Sted, hvor et Privet nogen Tid tilforn havde staaet.

Disse Jord-Arter blandes med hinanden i en reen Grøft til en Side af Haven, og bliver i et eller to Aar liggende, paa det at den maa vel raadne, og virkes i hinanden, indtil man behøver den, da den atter bedre blandes og seldes gandske reen og fiin til Ananassens Opelskning og Forplantning.

§. 2. Ananas er en Plante, som dyrkes i Indien formedelst dens fortreffelige Frugt af nesten saa saftig Natur som Spansk Sempervis-Aloe, men dog ikke aldeles. Ananas har lange og bleggrønne Blade; Frugten derpaa voxer saa stor som en rund Bold, eller som Frugten af et Pompelmus-Træ; paa Skallen seer den smaaternet ud, ligesom Hiorte-Torn-Bær, men dog bliver Ananas guul af Farve, naar den er moden, og kan ædes paa samme Maade som Meloner.

§. 3. Ananas forøges paa tvende Maader, deels af Skud fra Roden, deels af deres Kroner: Af deres Kroner skeer det saaledes, at naar de bære Frugt, opskyder en liden Stilk midt igiennem

Frugten, som paa Enden udslaaer en liden Krone; naar Frugten er moeden, og den lader sig see, tages denne Stilk vaere med den lille Krone, og siden legges hen i Driv-Huus-Kammeret, hvor i den 14 Dage eller noget mere bliver liggende at tørres, da den afskaarne Ende drager sig tilsammen, saa at Saften standser; siden afskrabes og de smaa Skiel af Stilken, og saa settes den i en Krukke fyldt med den i §. 1. ommeldte tillavede Jord, som trykkes til som om en anden Driv-Qvist; Denne Krukke setter man siden i Driv-Cour, Jorden holdes lidet fugtig, dog maa ingen Vædske eller Vand komme ned imellem Bladene paa Kronen.

Skuddene fra Roden plantes paa lige Maade i en Krukke og nedsettes i Driv-Cour.

§. 4. Naar man vil bringe Ananas fort, bør en saadan Driv-Cour forfærdiges og indrettes om Foraaret, hvilket skeer paa følgende Maade:

En Cour eller Driv-Bænk til Ananas giøres vel undertiden noget større og undertiden noget mindre, dog vil jeg her allene vise, hvorledes en fuldkommen Driv-Bænk dertil bør være indrettet, hvilken tømres og bygges dertil 3 Alen dybt ned i Jorden og 2 á 3 Alen eller noget mere høyt oven Jorden; med Vinduer belagt, nesten i samme Skikkelse som en anden Driv-Cour, som til at frembringe ungt Orangerie er brugelig; eller og

tyde-

tydeligen sagt, som et saadant Gevext-Huus, der bruges for Africanske Vexter, hvilket hastig kan indtage Sølens Virkning eller Varme af dens Straaler.

§. 5. Denne Driv-Cour eller Bænk, som om Vaaren bør tillaves for derudi at drive Ananas, fyldes paa følgende Maade: Man tager varm Heste-Møg, hvilken, naar den har ligget nogle Dage, at den over hele Bænken er vel igiennemsvedet, trædes sammen med den Forsigtighed, som man træder en anden Mist-Bænk, saa at den ikke bliver enten for varm eller for kold, men faaer en jevn og lovlig Varme, som man veed at Vexterne kan taale; siden fyldes en halv Alen dybt med Garver-Bark oven paa dette Strøe: Naar Garver-Barken bliver saa igiennemvarmet, at man merker Varmen at være løvlig, nedgraves Krukkerne derudi med den deri satte Ananas.

§. 6. Om at vande Ananas Sommer og Vinter. Dem gives gandske lidet Vand, og fersk Søe-Vand er det beste; naar den vandes, giør man en liden Ring, tre Fingers bred fra Hoved-Stammen, og slaaer Vandet sagte i denne Ring, dog med den Forsigtighed, at Vandet ikke kommer paa Stammen ey heller paa Bladene, men de bør dog have Jorden lidet fugtet imellemstunder, men lidet hver gang, i sær naar de staae i Driv-Cour,

paa den Maade, som nyelig er sagt, og med den Nøyagtighed, at den ikke maa gives for megen Vædske; thi da blive de strax vattersottige, og derved forandre deres friske Farve; naar man merker, at de ere vattersottige, tager man en liden Pibe giort af Blik en halv Alen lang med et lidet gandske fiint Rør i Enden ligeledes giort af Blik, som indstikkes og settes i de vattersottige Blade paa Ananassene, og paa den Maade udsuger eller uddrager man Vandet derigiennem, hvorved Vexten faaer sin rette liflige Farve igien.

§. 7. Naar saadanne Vexter bør om Høsten indsettes i sine Driv-Kammere, bør der være et lidet særdeles Driv-Huus dertil, indrettet som et andet Driv-Huus; men Aarsagen, hvorfor dette Huus skal være for sig selv, er denne, at Ananas fordrer en sterkere Varme end andre Vexter, og Aloer af alle Slags kunne allene komme overeens med den i saa sterk Varme, hvilke formedelst deres naturlige Saftigheds skyld fordre saadan Varme som sagt er, men dog settes Ananasserne paa det varmeste Rum paa Stelladsen høyt op imod den øverste Deel af Vinduerne, hvilken Varme de og best have under Taget; men de, som ere noget sygelige, bør man have i en saa kaldet dyb Lade frem for Vinduerne i Huset, fyldt med varmt Strøe en Alen dybt, og oven paa Strøet en halv Alen dybt med

Garver-

Garver-Bark; naar man merker, at Varmen af dette Strøe er lovlig, nedgraves Krukkerne i Laden, men er den endnu for varm, lader man dem staae allerøverst paa Garver-Barken, indtil man merker, at den meest hidsige Varme begynder at aftage, da graver man dem ned lidet efterhaanden alt dybere og dybere; men for de øvrige Ananasser, som ere friske og staae paa sine Stelladser, giøres brav varmt i Kakkelovnen eller i Rør, som meddele Varmen, og drive got. Og naar man Sommer og Vinter betiener sig af den Omgang, som her oven for er viist, seer man ikke allene sin Opelskning fuldkommen og mange til Forøgelse, men man bliver endog fornøyet og opmuntret, ved smuk Frugt af saa rare og usædvanlige Vexter; da den naadige Gud fornemmelig giver sin milde Velsignelse.

Den siette Bog.

Hvorledes Humle-Haver bør anlegges og behandles *).

Det første Capitel.

Om Kube-Humle-Haver.

Humle-Haver giver paa sit Stykke Jord gandske stor Fordeel og Nytte, hvorfor det var nyttigt, at enhver Landmand til sin egen Nytte og Gavn søgte at forfremme saadant paa det høyeste; jeg vil derfor, Landmanden til Tieneste, grundelig legge for Dagen, paa hvad Maade Humle-Haver rettelig bør anlegges og behandles: En Humle-Have bør anlegges i Lye for Norden-Veyret, og ligge lige mod Solen, hvortil man tager et got Stykke-Land, som ligger mod Sønden **).

Til

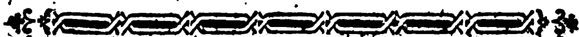
*) Denne Artikel er saa vigtig, at Author burde have udført den noget vidtløftigere; ellers har vi Stykkeviis i sær i det Oeconomiske Magazin endeel derom.

**) Al slags Jord-Art er ikke lige tienlig til Humle-Have, hvor got den end ellers kan være beliggende. Leer- og Sand-Jord er dertil meget utienlige, men Muld den beste, og saa meget mere, naar derudi findes en Deel smaa Steen, som giøre den løs.

Til Kube-Humle-Haver udsøges en saadan Plads, som allerede er sagt, som ligger for Solens rene Virkning, og i Lye for Norden-Veyret*), og naar man saaledes har udseet Pladsen, som bør bestaae af dyb og fiin sort Muld med Sandblandet Jord, da giødskes Jorden først med vel sammenbrændt Koe-Møg; men skulde Jorden bestaae af Leer, da bør den giødskes med sammenbrændt Heste-Møg og Spaane-Jord blandet med lidet Hede-Sand (Mo-Sand) om deraf skulle være Forraad, hvilket siden udbredes over Pladsen. Siden opkiøres eller pløyes Pladsen med en Træ-Stok to eller tre gange vel dybt og tet, og harves imellem hver gang, da Jorden derved bliver vel sammenblandet og tillavet. Derpaa maales og uppæles Pladsen 4 Alen imellem hver Pæl Radeviis; naar Pladsen er saaledes afstukken, skydes Jorden op omkring hver Pæl til 3 Qvarteers Høyde eller noget mere i runde Kuber, og saa store, at Kubens Tverlinie (Diameter) kan blive 10 Qvarteer lang, og Gangen 7 Qvarteer, saa giøres og Kuben lidet dybere i Midten, og derudi legges 5 til 6 vel pudsede Rødder, i en Rundeel som fem Fiske paa et Fad med tre Tommers Bred inden for Kanten, til hvilken den Ende af Roden

*) Det er en uomgiængelig nødvendig Forsigtighed, at anlegge sin Humle-Have i Læ for Norden-Veyret; thi det skader Toppene, som give den beste Frugt.

vendes, paa hvilken Øynene ere; derpaa fyldes med saadan Jord, hvoraf Kuben bestaaer, en god Haand breed, og Jorden trædes sagte til, saa at Spiren af Roden saa meget bedre fæster sig, og siden belegger man Kuben med lidet sammenbrændt Møg, og nogle gange vander derpaa, da Kraften udludes af Møgen, og styrker Roden, at den fæster sig vel. I det andet Aar stænges Humle-Haven med flere eller færre Stænger, eftersom man seer der ere mange Skud; siden tiltager den Aar fra Aar, da den holdes reen fra Ukrud, og Kuben efter Haanden belegges med lidet Møg *).

Det andet Capitel.

Om Riis-Humle-Haver.

Til Riis-Humle-Have udsøges en lige saadan Plads, som tillaves paa samme Maade, som om Kube-Humle-Haven er sagt, og naar Landet er saaledes tillavet, setter man Snoren i den eene Ende af

*) Det vil i Dannemark ansees som en Hoved-Hindring for Humle-Avlingen, at man mangler Humle-Stænger. Men denne Hindring vil intet sige, naar man anseer Humle-Avlingens Nytte, og at man for en taalelig Priis kan have endog de beste Ener-Stavrer, hvilke kan bruges i uendelig Tid.

af Pladsen, og efter Snoren opkaster en liden Grav et got Qvarteer dyb, og legger Rødderne efter hinanden i samme Fure, saa at Enderne nesten røre hinanden paa tre Fingers Breed nær; den Jord, som før er opkastet, fyldes igien paa Rødderne; man flytter atter Snoren en Alen og farer fort paa samme Maade, som man har begyndt, indtil Pladsen er aldeles belagt; siden bedekker man Pladsen vel tykt med Elle-Riis; thi Riset holder den frie fra Ukrud, samt raadner og bliver en løs og heesk Jord, og saaledes styrker Humlens Vext til Frugt, som bliver kraftigere og beskere, naar man farer fort med saadant Riis; men om nogen Halm legges under Riset, bør den legges gandske tyndt; thi ellers qvæler den Rødderne; Halm er ellers ikke nødvendig; thi Riis giør meget god Tieneste, skiønt jeg har seet, at endeel bruge en Mængde Halm, uagtet at den efterhaanden qvæler Rødderne, saa at Humlen bær alt mindre og mindre Frugt; naar Humlen er opskaaren, lader man hvert Aar om Høsten Creaturene ligge paa Humle-Haven; thi den styrkes af deres Urin (Pis) og Møg. Den rette Tid til at anlegge Humle-Haver, er om Høsten sidst i September, og om Vaaren midt i April, hvilken Tid er den beste. Af alle slags Humle-Rødder ere Brunsviger de beste, og naar de paa forenævnte Maade blive lagte, bær de overflødig og stor Frugt.

Hertil skal man giøre et Beed ved den nordre Side; Aarsagen dertil er, at man med Afleggningerne gaaer mod Sønden: Rødderne deles siden i en Fingers eller et Qvarteers Længde, dog maa hver Rod have sin Grøde-Spidse; man giør et Hul i Jorden med Haanden, og legger Roden derudi, som med Jord over trykkes til, dog ikke mere end een Rod i hvert Beed, som i Breden bør holde fem Qvarteer, saafremt Bedet ikke er saa anlagt, at man kan giøre Afleggninger paa begge Sider; siden vandes den vel, og holdes reen for Ukrud, saa fæster den vel Rødder, og skyder op til langt Græs,

Styrke og Modenhed, at det kunde settes lige imod samme slags udenrigske Farve-Græs. Ikke desmindre, som Oldermanden for Gartnerne Lundberg har i Dag foreviist Farverens Olof Malmstens Beviis, at han, efterat han havde giennemseet samme Beskrivelse om at plante Farve-Græs, har fundet den saa omstændelig og tilstrekkelig, saa han i Følge af de i saa Maade Udenlands giorte Observationer, ey har derved noget at erindre; thi ansaae det Kongl. Collegium Oldermandens for Gartnerne Lundbergs velmeente Forsæt med Fornøyelse, hvorved flere, som tilforn ey have Kundskab om dette slags-Plantning, kunde dertil faae Anledning og Underretning. Aar og Dag som foran skrevet staaer.

Efter Befaling

Lars Rosenborg.

Græs, og naar Græsset er opskudt til tre Qvarteer eller en Alen, giør man en liden Grav langs frem ad den Rad, hvor Græsset staaer, det nærmeste man kan komme, dog laver man det saa, at man ikke rører Rødderne: Siden bøyes Græsset ned i Graven, og god Jord legges derpaa, som trædes sagte til, dog saa at Enden paa det nedbøyede Græs ikke bedekkes, men bliver bart oven Jorden; og naar man siden vander det, slaaer den Deel af Græsset, som ligger i Jorden, Rødder, og den, som er oven Jorden, skyder i Væxtet, indtil den faaer bemeldte Længde, da man atter ligeledes giør en Aflegning, og paa denne Maade forøges Krappen; siden optages de Rødder som allerførst nedlagdes, og siden efter som de ere lagde. I September-Maaned kan man slaae Krappens Græs, som er et ypperligt Føde for Kiøerne; de malke brav derefter, og endskiønt Melken faaer deraf en rød Skær, er dog Smørret guult og har en god Smag. To à tre Aar derefter kunne Rødderne optages, skylles vel reen, og tørres, sønderhakkes og males paa en liden Haandqvern, da det første og andet Meel tages for sig selv, thi det bliver det groveste; derneſt tages det tredie og fierde Meel for sig selv, hvilket giver den beste Farve, og tilsidst tages det femte Meel, som bliver den tredie Sort. Man giør best, at man optager Krapp-Rødderne om

Foraa-

Foraaret, og tørrer dem ved Solen og Vinden, da den ikke taber saa meget af sin Kraft, som naar den tørres ved Ilden. For at faae god Krapp-Farve, udleder man de gode tørrede og pillede Rødder, kommer dem i en stor Sæk af stivt Lærret, og ryster dem brav sterk, da Udhinden nesten løsnes aldeles, som siden let skilles fra den ved Kastningen, som maa skee førend den males, for at rense fra Trevle-Lokkerne, Udhinden, og en Deel fiin Jord, som kan have hengt ved den paa Tørnings-Stedet, og skulde giøre Farvingen mindre smuk. Ved Malningen tages i Agt, at Qværnen ikke legges tettere sammen, end at den allene afskrubber den yderste Skal og det andet Lav (Hvarv); men til det tredie Hvarv kan den legges noget tættere sammen, da Kiernens Meel males: Men den, som heraf vil anlegge en anseelig Plantage, bør dertil indrette en liden Qværn, som enten drives ved en Hest, eller, om dertil er beleyligt Sted, ved Vand, med Sigte-Dug, paa samme Maade, som en Sigte-Qværn, hvor Hvede eller Rug sigtes, men een dog ikke aldeles saa fiin Sigte-Dug. Men hvor Sigte-Dug ikke er indrettet, kan en Haand-Sigte af Haardug bruges saadan, som man bruger til at sigte det fine Meel fra det grove.

Krapp-Roden er allerbest til at farve uldent Tøy rødt med; Farven har vel ikke megen Glands, men

men den imodstaaer Luftens og Solens Virksomhed uden at forandres *).

§. 2.

Veide.

Saaes af Frøe, hvilke ere store som Spansk Kiørvel-Frøe; den kan saaes baade om Vaaren i April-Maaned, og om Høsten i Slutningen af Augusti Maaned, hvilken sidste kommer saa meget hastigere

*) De beste Krapp-Rødder komme fra Ryssel i Flandern. De bør legges i Martii Maaned. Aaret derpaa i September optages de tykkeste, men de smaa blive liggende indtil neste September. De optagne tørres i Skyggen. Der findes Simplicia nok, som med god Nytte kunde bruges til Farverier, saasom Gule-Rødder, hvormed kan farves Purpur-rødt. Origanum vulgare, Tiæreblomster, Cuſcuta, Aparine, Auricula Muris, eller Musøren. Artemiſia rubra eller Rødbynke. Anchuſa, Bugloſſum erectum eller Oxe-Tunge. Valbirk-Bark, Tormentille-Rod, eller som denne kaldes paa Norsk: Opi-Rod og Teppi-Rod. Herba Paris, Trolbær. Hvid Steen-Mose o. s. f. som kan omstændelig sees af Johan Linders Svenske Farve-Kunst med indenlandske Urter, og, som alle ere tienlige til rød Farve; men iblant alle disse torde den saa kaldede Fægre, der have smalle røde Rødder, voxer i sandig og stenig Jord, seer ud, som Rosmarin, og bær i Toppen smaa hvide Blomster, være een af de beste, naar den med Flid blev dyrket og formeret.

hastigere til Græs og Vext den følgende Vaar; den saaes i lige saadan Jord, som tilforn er sagt om Krapp, holdes reen fra Ukrud, indtil den begynder at skyde ud i anseelig store Blade, og naar Bladene ere fuldvoxne, og begynde at modnes, aftages først de underste, hvilke samles 3, 4 à 5 gange efter hinanden paa een Sommer, siden tages Bladene, naar de ere afplukkede, og legges i et stort Trug eller i et udhulet Stykke Træ (som et Svine-Trug Hau, eller paa Norsk een saa kaldet Nue) og stampes med en Træ-Støder eller Stampe, indtil de blive som en Grød eller en Dey, ligesom man seer Grønkaal tillavet førend den bliver kogt; trykkes siden sammen til Bolde, omtrent saa store som middelmaadige Æble, og henlegges i Skygge at tørres, og saa forvares de fra den ene Samling eller Afplukning til den anden, og naar alle Samlinger ere forbi, tager man alle Boldene sammen paa et reent Gulv paa et Loft eller et andet Sted, allene at det for Tørringens skyld er noget høyt, og sønderstøder dem, siden befugtes de med en Vand-Kande, at de overalt bliver vel fugtige, hvorefter de omrøres og skuffes tilhobe, som Malt, og saaledes blive liggende, indtil de har taget noget Varme til sig, hvorefter de atter hver Dag med en Skuffe omrøres, at de ikke komme til at brænde sammen, og siden igien opskuffes, hvormed saaledes fortfares

indtil

indtil den faaer sin rette Farve og Lugt, hvortil vel behøves 4 à 5 Ugers Tid, da det bør være fuldigt, allene at det forud vel tørres.

Veide kan og paa denne Maade behandles; Man afskiær Stilkene tilligemed Bladene ned mod Jorden, da Stilke og Græs siden behandles paa fornævnte Maade: Af Veidens Rødder opvoxer atter nyt Græs; den det behager at giøre en anseelig Plantage af dette Slags Farve-Græs, kan og derved have anlagt en Heste-Mølle til at søndermale Bladene med, i Steden for den her berørte Stødning.

Nu omstunder bruges Indigo mere end Veiden, da den giver rigere Farve og kan lettere behandles end Veiden, som ellers giver en ypperlig og meget god blaae Farve *).

§. 3.

Vau.

Saaes af Frøe gandske tyndt i saadan Jordmon som foran er nævnt, eller og i Bænk, og siden plantes den ud paa Land eller Beed et got Qvarteer eller mere imellem hver Plante; men det Frøe, som

*) Blaat farves ogsaa af Blaabær, Eddikebær, Alantrod, Askebark, og flere deslige. See videre i den fuldstændige Fruentimmer-Farvebog, sammendragen af Hellot og Lindner.

som saaes, blandes med fiin Jord; thi Frøene ere saa fine, at de ikke paa anden Maade kan saaes; siden vandes det 2 à 3 gange, og holdes reent fra Ukrud, saa voxer det hastigt, og naar det bliver fuldvoxen og kommer udi fulde Knoppe, med noget nær modne Frøe, thi Frøet giør en god Styrke til Farvningen, saa afskiæres det, tørres og bindes i Knipper, og saaledes giemmes, indtil det behøves til Farvning; den kan ellers saaes baade Høst og Vaar paa samme Maade som Veide *).

§. 4.

Saflor.

Saaes af Frøe i feed sort Muld tidlig om Vaaren gandske tynd, hvilken siden holdes reen fra Ukrud, saa bliver den ved Olsmisse-Tid fuldvoxen

*) Af denne Urt, som er tienlig til at farve guult med, findes en Deel i Fyen, som en Farver i Svendborg først førte sig til Nytte, da denne Farve før førtes der til Landet fra Frankerig. Den groer der i tør leeragtig Jord, og kaster i Julii Maaned sit modne Frøe, som ligner Semen Psylli eller Loppe-Frøe, og fortiente at være Farverne almindelig bekiendt. Den kaldes paa Dansk Spine-Rumpe. De hvide uldene Stoffer faaer ved denne Urt en smuk guul Farve; men de Stoffer, som først ere dyppede i Blaat, faae en smuk grøn Farve.

voxen i Stængler med Knopper; Naar Knopperne ere vel fulde med Blomster, saa afpluktes Blomsterne og samles efterhaanden. Saflor kan og saaes i Mist-Bænk og plantes i bemeldte Jord et Qvarteer imellem hver Plante Radeviis, da den kommer saa meget før til hastig Vext og fuldkomne Knopper og Blomster; Græsset selv duer intet, men allene Blomsterne, hvilke vel tørres og forvares *).

*) Man holder Saflor for at være det samme, som vild Saffran, den er en skiøn Farve, tienlig til at farve Silke, Uldent og Linnet rosenrødt. Ellers gives adskillige slags god guul Farve hos os, som kan haves uden Bekostning, saasom: Æble- og Plomme-Bark, Nelle-Rødder, Oxeøye, Buphtalmum, Jemne Sabina sylvestris, Berberis-Bark, stort Svalegræs, Chelidonium majus, Engeskiær, Jacea, cariophyllata og Serratula fl. purpureo, Birke-Løv. En guul Muß, som voxer paa gamle Vindfælder af Fyrre-Træer, hvilken kaldes Ulve-Muß eller Ulve-Lav, Fugle-Erter. Der farves og meget smukt guult med Muß af Enebær- og Grane-Træer.

Grønt farves og paa adskillige Maader, saasom med Biørne-Ram Branca Ursina. Gaase-Urt Anserina. Engeskiær og Spansgrøn, Dievle-Bid Morsu Diaboli. Regnfang, Natskadegræs Solanum, &c. See Joh. Linders Svenske Farve-Konst.

Secundo.

Hvorledes man kan plante levende Gierder.

At plante levende Gierder, lader sig giøre paa tvende Maader, deels for Fornøyelses og deels for Nyttes skyld.

Det første skeer saaledes: Naar man vil ved Ager eller Eng plante saadant Gierde, lader man opkaste tvende Grave, og om man vil have Gierdes-Gaardene i lige Linie, giøres 2 Alen imellem Gravene; hver Grav bør giøres 6 Qvarteer dyb og 6 Qvarteer breed, og den Jord, som opgraves, legges paa den Jord-Strimmel imellem Gravene, da deraf bliver en Høyde; siden planter man en Hek midt imellem Gravene lige frem, brav tet af Slaaen-Træer, Torne, Hassel, Kreyer, smaa Løn- og Stikkelsbær-Træer blandede om hinanden; Man tager meest af de slags Træer, af hvilke man har best Forraad; siden vandes de een eller to gange, indtil de fæste Rødder, saa pudses de noget oven til og lidet paa Siderne med en Gartner-Sax, saa slaae de saa meget bedre ud, og saaledes blive en saa tet Hek, at intet Creatur er i Stand til at gaae der igiennem, naar den staaer paa en saadan Høyde, som er sagt.

Den anden Maade at plante levende Gierder paa, skeer paa følgende Maade og med mindre Arbeyde, som og, at den Plads, som ellers skulde opgraves til tvende Grave, spares til Nytte: Man lader allene opkaste en lige Grav, 1 Alen dyb og 6 Qvarteer breed, optager unge Grane med Klump, og planter dem vel tet til Hek, hvilke i Førstningen noget klippes, paa det de saa meget lettere maae staae ud, og saa meget bedre lade sig binde til Hek; men dersom man ikke har saa mange Grane, kan man tage Hassel eller smaa Asp, Løn, eller noget andet Træ; men dersom Pladsen skulde være noget sumpig eller stiid, saa at disse Planter ikke der kunne voxe, kan man ophugge smaa Elle-Træer med Rødder, naar de voxer paa Tuer i Kier; da man ophugger Tuen med de smaa Elle-Skud; de smaa Tuer kan plantes hele, men de store fordeles til Hek i den omtalte Grav; med den opkastede Jord blive Rødderne vel tildekkede, og Jorden pakket tet om dem, og tiltrampet; Hekken indgierdes paa Siderne, indtil den faaer vel fæstet Rødder og voxer sammen.

Saaledes faaes levende Gierdes-Gaard baade til Nytte og smuk Anseelse *).

*) Det bliver vel uomgiengelig nødvendigt, ved levende Gierders Anleggelse, at passe Træerne efter Grundens Art og Beskaffenhed, saaledes voxer for Exempel,

res paa Qvartererne, og Strøe til Bænkene: Morgen og Aften farer man fort med at flikke paa eller af Nyt at forfærdige alle slags Redskaber, om de gamle ere enten forslidte eller aldeles uduelige.

Frugt-Haven.

Det forsømmes ikke, at skrabe Frugt-Træerne rene fra Muß og knudret Bark, hvilket bør skee i regnagtig Veyr, tørre Grene og Qviste bortskiæres, og Saarene med saadan Salve bestryges, som i 2 Bogs 18 Capitel §. 2. er lært. Pode-Vox og Træ-Salver laves til Forraad, og Stavre forskaffes til Træ-Skolerne, samt Træ-Stænger forfærdiges til Forraad for Vaaren.

Lyst-Haven.

I Lyst-Haven har man idelig Øye paa Træerne og Vexterne i Orange-Huset; hvilke af dem, som behøve Vand, vandes med Sommer-lunket Vand, dog med Forsigtighed i en Ring, saa at Vandet ikke rekker Stammen, alt eftersom deres Natur fordrer, de haardere mere og de saftfulde mindre, og de, som ere endnu mere saftefulde, saasom Aloe af adskillige Slags, som og Sedum arborescens, og Portulak-Træ meget lidet; disse Sorter tages vel i Agt, at de ikke af Vand blive beskadigede, og holdes, saavel som alle øvrige saftefulde Slags, vel rene fra Muggenhed, Fugtighed og blegnede Blade.

Skulde

Skulde noget Blad findes befængt med Røde, saasom paa de nyelig nævnte Aloer, bør det strax afskiæres, og Saaret brændes med et varmt Jern, indtil Saften standser, siden overstrøes det med sønderstødt, og vel sigtet Tegelsteen, og bestryges med saadan Salve, som i 2 Bogs 18 Cap. §. 2. omtales, hvilken Salve opvarmes i en Pande og med en fiin Pensel paastryges, hvorved Saften standser, og Saaret hastig læges. Orangeriets øvrige Opvartning iagttages efter Orange-Bogens 10 Cap.

I det øvrige kan og endeel Hekke beklippes, Alleer beskiæres, og Sand kiøres til Gangene. Morgen og Aften eller naar der er ont Veyr, forfærdiges store og smaa Blomster-Kieppe: Ligeledes Kasser og Træ-Baller, som med blaa eller grøn Farve anstryges, og Lægter til Espalier eller Lyst-Huser høvles i Forraad til Vaaren: De, som vilde tillegge sig Ananas og Africanske Verter, bør dertil indrette et særdeles Huus, og skal Huset bygges nesten efter samme Inddeling, som et andet Driv-Huus, men ikke i den Skikkelse, om man vil have det fuldkomment, da det bør bygges med to Høyder Vinduer; dette Huus indrettes med Varme-Rør under *), saa at de give den sterkeste Varme

 ved

*) Hvorledes disse indrettes, kan sees i Svenske Videnskabs Acad. Handl.

ved Gulvet, da man har i sær at merke, at i dette Huus bør holdes langt sterkere Varme for de Africanske Vexter, end for andre, saa at andre Orange-Træer kan ikke staae iblant disse, uden allene de saftigere Sorter, saasom Aloer af alle slags, tillige-med Sedum Arborescens og Portulak-Træer, samt Ficus seu Opuntia Indicus major og minor, som og endeel Blomster-Vexter, saasom Tuberosa, Auricula Ursi og Nasturtium Indicum med flere deslige Sorter af samme Natur, som fordre brav Varme.

Februarius.

Kiøkken-Haven.

Drive-Huse, Grave og Kieldere gives i mildt Veyr nogen Luft, og alle de derudi indplantede Vexter, ligesom og Rod-Frugter eftersees, paa den Maade, som under forrige Maaned er meldt, saa at ingen Deel deraf maa tage Skade. I det øvrige farer man fort med at anlegge Bænke til de tidlige Kiøkken-Sager, som Gule-Rødder, Petersillie, Radiser, Kryb-Erter og Hoved-Sallater; men i Nye-Maane settes og Melon-Kierner af en god Sort; nu kan og settes nogle Kierner af Arbuser, ligesom og Drue-Agurker, og dernest Kron-Erteskokker, samt tidlig Hvid- og Blom-Kaal med mere. End fremskaffes mere Giødsel paa Qvarterene og Strøe til Bænkene; Bønne-Stavrer og

Erte-

Erte-Stænger hvasses og laves til Forraad, naar de maatte behøves. Morgen og Aften kunne de foran omtalte smaa Haandgierninger fuldbyrdes, som man om Dagen ikke kunde overkomme.

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven farer man indtil Enden fort med at skrabe Træerne, hvarmed man tilforn ikke har kundet komme til Ende, saa at alle Frugt-Træerne maae i denne Maaned blive rene, og faae glatte Stammer og Grene; men at beskiære Frugt-Træerne i denne Maaned, er ikke raadeligt for den strænge Kuldes skyld, som endnu torde indfalde, hvoraf de beskaarne Træer da kunne blive beskadigede. Til Træ-Skole giøres Rommer i Forraad med mere.

Lyst-Haven.

I Orangeriet haves i denne Maaned nøye Indseende med Træer og Vexter, paa samme Maade, som ved forrige Maaneds Gierning er sagt, paa det at Vexterne af nogen Røde eller Forraadnelse ikke maatte tage Skade; alle de Træer, som ere af haarde Naturer, og behøve Vand, bør vandes, i sær de, som have Frugt, saa der ey maa mangle dem Vædske, ey heller gives dem for meget, men holdes med tienlig Fugtighed og Varme: Og dersom dette ikke tages i Agt, forfalde deres Frugter og Blade; for den skyld bør den Opvartning nøye

tages

tages i Agt, som i Orange-Bogens fierte Capitel er lært.

I Orange-Huset besaaes smaa Kasser med Frøe og Kierner af adskillige slags, som ere haarde og taale nogen Kuld, siden settes Kasserne paa de varmeste Steder i Huset, saa at de saaledes nærmere hen imod Vaaren maa opkomme, da man bør sette saadanne i Mist-Bænker, for saa meget des hastigere at frembringe dem. Ligeledes bør den øvrige Deel af Hekker og Alleer beskiæres, og mere Sand til Gangene fremføres.

Martius.

Kiøkken-Haven.

Bænkene forfærdiges for adskillige fine Frøe-Sorter, saasom Rosmarin, Purrio, Sillerie, Timian, Meyran, Spansk og Hvid-Løg, Rød-Løg, Hollandsk dito, Salvie, Hvid- og Blom-Kaal; i tiltagende Maane plantes Hoved-Salla-ter, Arbuser og Agurker; og i Slutningen af Maaneden, om Kulden er gaaen af Jorden, saaes tidlige Erter i Beder langs hen ad Planke-Verket, paa den Side, hvor Solen kan virke; ligeledes Kiørvel, Spenat og Petersillie; Giødningen udbredes paa Qvartererne, saa at Tællen *) maa saa meget

*) Tællen, dette Norske Ord betegner den Frost, som er i Jorden, og bestaaer derudi, at den Fugtighed, som

meget før opløses paa de Steder, hvor Høyene har ligget; ligesom og et og andet Land, som ligger best mod Sønden og frit for Solen, besaaes med Frøe, saaet i Muld; en Deel Frøe legges i blød, saasom til Petersillie-Rødder, Blad-Petersillie og Pestinakker, da Vandet siden hastig afslaaes, og Frøene blandes i fiin Jord i Trug, i hvilke de een gang hver Dag omrøres, og haves paa et varmt Sted, saa de saa meget hastigere maatte kunne komme op, efterat de ere udsaaede; dog tages herved i Agt, at de maae ikke have begyndt at sprekke, førend den Jord er tillavet, i hvilken de bør saaes; med mere desslige, som efterhaanden paa samme Maade settes i Verk, for saa meget mere at vinde Tiden til ønskelig Frugt.

Frugt-Haven.

I denne Maaned begyndes der med Frugt-Træernes Beskiærelse af alle Slags, saasom Kirsebær og Plomme-Træer, tilsidst Æble- og Pære-Træer. Pode-Qvister aftages og forvares, indtil man

som er under den øverste Skorpe, er dybt ned, ja indtil nogle Alne, bleven til Iis. Naar denne Iis om Foraaret tøer op, og Jorden derover, i sær Leer-Jord, staaer ligesom i Giæring, kalder man det Tælle-Skud eller Tælle-Grøp, og ikke Tælle-Grød, som det vrangelig kaldes af mange Danske, hos hvilke ikke gives saa sterk Frost, og derfor ikke have Navn til at betegne denne Jordens Omstændighed.

man behøver dem; dog seer man sig for, at ingen saadan tages, som af Vinteren haver faaet Skade, eller af nogle Goll-Hanner, som vel bære Blomster, men ikke Frugt, men Qvisterne bør tages af vel artede Hun-Træer, hvilke ere de frugtbareste. Skulle man sende Pode-Qviste fra et Sted til et andet, bør de forvares med saadan Materie, som vises i 2 Bogs 18 Cap.

Lyst-Haven.

I Lyst-Haven kan man ikke endnu udrette meget; dog eftersees alle slags Træer og Vexter i Orangeriet, paa det de kunne holdes rene og pleyes paa den Maade, som i de forrige Maaneder er sagt, og tydelig findes berørt i Orange-Bogens 6 Cap. Dog gives i mildt Veyr nogen Luft ind, og Blomster-Vexterne holdes til Vinduerne, saa at de faae Solens Virkning, og saa meget hastigere maa komme til at staae ud i Blomster og opnaae sin Skiønhed. Ligeledes kan en Mist-Bænk anlegges for flere slags Blomster-Frøe og Sommer-Vexter.

April.

Kiøkken-Haven.

I Kiøkken-Haven angribes nu Arbeydet flittig, saasom med Jordens Tillavelse og Tilberedelse for tidlige Erter, valske Bønner og Bladsager. Ved aftagende Maane saaes alle slags Rod-Frugter,

ter, saasom Petersillie-Rødder, Cicorie- og Sukker-Rødder, Havre-Rødder og Scorzoner-Rødder; Peberrods Anleggelse forrettes paa den Maade, som formeldes i 1 Bogs 1 Cap. 12. §. og dernest plantes alle slags Frøe-Rødder og Stilker af Hvid- og andre Sorter Kaal; Aspargis Beder anlegges paa den Maade, som staaer i 1 Bogs 4 Cap. I Regn-Veyr borttages Dækkenerne af de Urter, som har staaet Vinteren over, saasom Spinat, Syret, Petersillie, Kiørvel, Vinter-Karse og Læffel-Kraut (Cocleare) saa at de af Regnen kunde faae nogen Forfriskning; i det øvrige optages adskillige Sorter: som Dragon, Pimpinella, Krusemynte og Jordbær, og Klaserne fordeles og omplantes; ligeledes Jord-Erteskokker og Sukker-Rødder, dog deraf allene de smaa Grøder, men de større bruges til Mad; nu plantes og tidlig Hvid-Kaal og Blom-Kaal. Kron-Erteskokker og Rødder, som Vinteren over have været forvarede i Jord-Høye, udplantes, ligesom og Bedækningen borttages af de, som staae i Bederne, og Urterne kradses rene, paa det de maae kunne voxe op. Gule-Rødder, Pastinakker, Røde Beder, Reddiker, og tidlige Roer saaes; Melon-Skiæringen tages i Agt, saavel i denne, som i May og Junii Maaneder, hvilket kan sees i 1 Bogs 7 Cap.

Fruge-

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven tages i Agt, at om man i forrige Maaned ikke har kundet overkomme en Deel af Træerne at beskiære, saa bør der i Begyndelsen af denne Maaned med al Flid efterkommes; dernest afdækkes Viin-Rankerne, saavel som Aprices og Persike-Træerne, hvilke alle skiæres og bindes; indfalder imidlertid regnagtigt og tykt Veyr, er det saa meget desbedre, at ikke Solens Varme for hastig overfalder dem; i Træ-Skolerne podes og nommeréres, og de Kierne-Stammer afskiæres nær ind til Oculagen, som to Aar tilforn er bleven indsat, og bestryges med Vox, samt de, som Sommeren tilforn have været indsatte, bør ogsaa afkappes et Qvarteer oven for Oculagen, paa det de forvendte Oyne maae opvoxe og nyde Saften allene. Dernest giøres Begyndelse med alle haande Træers Plantning til Skolernes Formerelse, saavelsom og at afferdige Træer fra Skolen, og udplante dem i Haven i rigtig Orden, paa den Maade, som er lært i 2 Bogs 9 Cap. Fremdeles plantes Ribs- og Stikkelsbær-Buske, Lambertske Nødder, Eg- og Eddike-Rosen-Træer. Paa Viin-Rankerne giøres Afleggere, ligesom og paa Lambertske Nødder; Lind-Skolerne pudses og derpaa giøres Afleggere.

Lyst-

Lyst-Haven.

I Orange-Huset gives vel Luft paa Vinduerne; Træer og Wexterne tilsees, og vandes noget mere end i forrige Maaneder. Af de friske Træer, som lade sig drive, skiær man Qviste, som settes i Driv-Skoler, hvor Vinduerne beskygges med lang Mos for Solens Hede, at de kan fæste Rødder, hvorefter de flittig vandes, paa den Maade, som er lært i 5 Bogs 2 Cap. Nu settes ogsaa de med Frøe og Kierner besaaede Kasser i Mist-Bænke eller Driv-Courer, at de saa meget hastigere maa drives frem. Ligeledes bør og nu de Oculager, som Sommeren tilforn ere blevne oculerede, afkappes, paa det at de sovende Øyne maae uddrives, som og de syge Orange-Træer settes i Driv-Cour, for i rienlig Varme at blive forfriskede. Ananas indsettes og i de for den indrettede Grave, som ere bebygde med Vinduer. Skulle nogen Aloe være syg, forhielpes den paa samme Maade til Forfriskelse og god Vext; disse Wexters Pleye tages i Agt efter det, som i Orange-Bogens 5 Cap. er meldet. I det øvrige borttages af Rabatterne Bedækningerne og tørre Stilke. Tidlige Blomster-Løge begynde nu at lade sig see, saasom Vaar-Crocus, Tullipaner og Narcisser. En Mist-Bænk besaaes med allehaande Blomster-Frøe, saasom: Sativus flore rubro major, Sativus odoratus, Sativus flore

coeruleo, Lupinus coeruleus, Lupinus fl. albo, Lupinus fl. luteo, Lupinus fl. rubro, Nigella Romana, Nasturtium Indicum majus, Cyanus Indicus fl. albo, Crysantemum fl. luteo, Consolida regalis fl. carneo, Convolvolus minor fl. rubro, Convolvolus major, Cyanus Indicus fl. purpureo, Colutea Versicaria, Malva hortensis minor, Malva venetia, Granicum, Mus mutum, Amaranthus cristatus, Oculus crispus, Papaver erraticum fl. pleno, Papaver roseum pisarde, Papaver roseum picat, Scabiosa indica, Amaranthus, Tricolcus, Aster virginianus, Aster virginianus veruleus, Flos Adonis, Flos Africanus major, Flos Africanus minor, Flos perpetuus, Flos purpureus, Flos admirabilis, som hos andre kaldes flos perpetuus med flere deslige, som bør være til Lyst-Havens Beprydelse, hvilke saaes i Fuld-Maane, som og Levcojer, Lak-Violer og Nelliker; Rosen-Busker plantes, saasom Cyrener, Jasminer, Snee-Boll- og Province-Roser. Hekker af Ligustrum, andre Pyramide-Figurer, Bousqvetter af Løn, Lind, Hassel, og hvoraf man har Forraad, plantes. Løn eller Linne-Træer plantes i Alleerne paa de Steder, hvor noget er uddøed, saavel som og flere nye Anlegninger, om forlanges.

Majus.

Majus.

Kiøkken-Haven.

Der farer man fort med at saae og plante den øvrige Deel, som man i forrige Maaned ikke har fundet overkomme; flere Agurker legges, Tyrkiske Bønner, rød og guul Hollandsk Løg saaes, om Varmen er saavidt kommen i Jorden. Eet eller 2 à 3 Beder paa kold Jord kan besaaes med fine Frøe, saasom Timian, Meyran, Rosmarin, Basilica, Citron-Meelisse, Lavendel, Kyndel og Salvie, som og Fennekel, Annis og Coriander. Nu plantes og mere Hvid-Kaal, Savoy-Kaal og Blom-Kaal, Kron-Erteskokker og Kardoner, tilligemed Hoved-Sallater og Reddiker. De Bænke, hvoraf Plante-Sagerne ere optagne, forsynes med smaa Urter, at intet Rum maa staae ledigt.

Frugt-Haven.

Ved Træ-Skolerne tages i Agt, at intet skadeligt Skud maa hindre Saften fra at stige op til Poderne og Oeulagen, saavel som og at de ægte Skud efterhaanden opbindes til sine Kieppe, paa det de ikke af Veyret maatte afbrydes, saa haves og Tilsyn med, at ikke Orme enten i Skolerne eller paa de i Orden udplantede Træer maae komme til at formere sig og giøre Træerne Skade.

Lyst-Haven.

Paa Orange-Huset aabnes Vinduer og Dørre, paa det at Luften maa saa meget bedre spille ind paa Træerne og Vexterne. Visse Sorter settes ud, saasom Buxboms Figurer og Italiensk Gran, Ceder-Træer, fine og grove Myrter, Nelliker, Leucojer og saadanne flere. Ligeledes renser man alle Løv-Verkener, Hekke, og Bousqvetter i Lyst-Haven fra alle tørre Løv og Blade, som Høsten tilforn kunde være nedfaldne. Billeder flyttes ud paa sine Postamenter, tilligemed Zirat-Krukkerne; Buxbom plantes, og Buxboms Løv-Verkerne beklippes. Gangene spades og kradses. I Slutningen af denne Maaned, da Luften er noget varmere, og man haaber at være noget sikkrere for Nat-Frost, udsettes Orangeriet for Alvor, undtagen de mere saftige Sorter, og inddeles i deres Orden; men skulde noget af Orangeriet ved Udflytningen være syg, bør det settes i varmt Cour, paa den Maade, som i den 5 Bogs 5 Cap. er sagt og tydelig beskreven. Hvad, som deraf bør omplantes, tages og i Agt. Siden afpudses alle tørre Blade, og Kronen beskiæres til en smuk Skikkelse. Derpaa vandes det meget vel, at den usunde Dunst maa udskylles af Baller og Kasser; saa bør og Møg blandes med Vand i et Kar, for at haves i Beredskab, til derneste at vande med, som tydeligere

gøre først af Beskrivelsen herover i nyelig benævnte Bogs 6 Cap.. De Blomster-Planter, som ere færdige: settes ud, bindes ved større eller mindre Kieppe, og settes i Orden, med mere.

Junius.

Kiøkken-Haven.

I Kiøkken-Haven tager man i Agt at vande og beskierme Melonerne. Ligeledes vandes Arbuser, Agurker og andre Benk-Sager flittig. De Sorter af Plante-Sager, saasom Kaal-Rødder, Kaal-Rabi, Bruun-Kaal, ligesom og andre Kiøkken-Sager settes, at intet Rum i Kiøkken-Haven maa staae frugtesløst. Flere Blad-Sager til Kiøkken-Behov saaes, saasom Spenat, Ladduk, Portulak; Syrer, Vinter-Endivien, Vintar-Karse; Vinter-Roer, saasom Markiske og Botfelske, sildige Radiser og Hoved-Sallater, samt sildige Erter med mere.

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven eftersees Træ-Skolerne, som allerede er sagt, og holdes rene fra Vand-Qvister og skadelige Skud, som i Almindelighed paa denne Tid af Aaret vil drage Saften fra de gode Skud, der efterhaanden bør bindes til sine Kieppe. De øvrige Træer, saavel i Skolen, som de i de ordentlige Plantninger i Haven, bør nøye gives agt

paa, at Orme ikke giøre dem Skade; merkes saa-dant, bør man strax med en Vand-Kande af Blik med koldt Vand overskylle Træerne, paa den Maade, som 2 Bogs 12 Cap. viser, hvorved Ormene affalde; som det nu er den varmeste Tid, saa bør og de nye plantede Træer flittig vandes, at de maae vel fæste Rødder og giøre smukke Skud; Espalier og Viin-Ranker bør og nu anden gang bindes; vil man og af Curieusitet omplante et Træ, som staaer i fuld Blomster, kan det uden Skade lade sig giøre, paa den Maade, som i 2 Bogs 10 Cap. er meldet.

Lyst-Haven.

Efterdi det nu er den varmeste Tid om Sommeren, saa formoder man, nest Guds Hielp, at være sikker for Nat-Frost; man kan altsaa udflytte af Orange-Huset den øvrige Deel af de mere saftige Sorter for at faae nogen Forfriskning til deres Fortkomst, saasom Aloe vulgaris, Spansk Semperviv, Aloe Africana caule spinoso foliis maculatis, Aloe Americana aculeata major, Aloe Americana aracnoidea, Aloe angulis ternis cartilagineis, Aloe linguiformis, Aloe Africana caulescens foliis majoribus, samt Sedum Arborescens, og Portulaca Arborescens, smaa Portulaks-Træer med flere. Disse sidste Sorter, som sidst udflyttedes, vandes vel noget, men dog gandske lidet; thi saadanne ere af

Na-

Naturen saftige nok, og eye den Egenskab, at drage Fugtighed til sig af Luften, i sær den Dug, som falder om Nætterne; altsaa bør man spaarsommelig give dem Vand; i tørt Veyr bør de dog hielpes med noget, at de ikke maae blive udmattede, men i langvarigt Regn-Veyr legges de sagtelig paa den ene Side, paa det at de ikke maae faae for megen Vædske; Alt det Orangerie, som er haardt af Naturen, bør i denne Tid vandes flittigt, dog hvert efter sin Natur, hvilket kan læres af Orange-Bogens 6 Cap, saa at Træer og Vexter maae vinde en levende Vext og Florering; Driv-Courene tilsees og nøye, hvor Ananas, sygelige Orange-Træer, Oculager eller Driv-Qvisste ere indsatte, hvilke gives Luft og flittig vandes, som tilforn ofte er sagt. Lyst-Havens øvrige Pleye tages flittig i Agt, Bousqvetter, Hekker og Pyramider klippes i smukke Skikkelser, Blomster-Vexter opbindes, Rabatter renses fra Ukrud, Buxboms Løv-Verker skatteres med rød Sand eller sønderstødt Tegelsteen, visse Løv-Verker med Kul-Støv, og en Deel med hvid Kalksteen, eller sønderstødt Glas, Gangene spades og kradses vel rene, Trappe-Trinene feyes, Lyst-Husene settes i Orden, at alting maa see behagelig og fornøyelig ud, til Urtegaards-Mandens Ære, og hans Herres eller Havens Eyermands behagelige Forlystelse; ey at forgiette, at udmerke

eller nommerere Tullipanerne paa den Maade, at man med en Traad binder smaa Sedler med deres Navn og Nommer paa, til deres Stilke, saa man kan kiende dem igien, naar Blomsterne ere affaldne, om man har i Tanke at optage dem, for at omplantes, hvilket bør skee hvert tredie Aar, saafremt de skulle fremdeles blive dobbelte, og beholde sin rette Farve, hvorom kan læses videre i 4 Bogs 2 Cap. 1 §., hvor man finder Tullipaners og Narcissers Navne og Pleye.

Julius.

Kiøkken-Haven.

Man bør i denne Tid, som er den varmeste, ingenlunde forglemme flittig at vande Bænkene og andre Plante-Sager Morgen og Aften. Om Dagen tages den øvrige Pleye i Agt, at Ukrudet bortrenses af Bederne; imellem alle slags Kaal spades, og den hyppes og holdes reen fra Orme og Utøy, som i denne Tid formedelst Varmen vil foraarsages af Sommer-Fuglene, hvoraf Ormene avles, som siden krybe om, og fortære Kaalen, hvorved og Vexter mattes og forhindres; for hvis skyld man hver eller hver anden Dag nøye overseer Kaal-Landene, at den skadelige Ureenlighed maa blive borttaget; paa den Maade bliver Kaalen frie for de Kryb, som af Sommer-Fuglene lettelig kunne foraarsages. Johannes- og Charlotte-Løg optages; endeel

endeel tillige Sukker-Erter og andre smaa Blad-Sager saaes, hvilke efterhaanden forbruges til Mad.

Frugt-Haven.

Ligesom i forrige Maaned er meldet, saa bør og nu alvorlig efterfees, at paa Træerne og Berterne i Frugt-Haven intet Utøy maa standse, ey heller af andre Ulejligheder, saasom af sterkt Storm-Veyr faae Skade; skulde noget Træ være blevet løsrevet fra sin Pæl, maa det strax bindes til igien, hvilket forstaaes om de unge eller nyeplantede Træer, og bør vel efterfees, om noget Træ har faaet nogen Aabning, hvorigiennem Saften kan udblede, hvilket paa een og anden Maade undertiden hændes, og i sær af uforsigtige Folk, som om Vaaren have gravet saadanne Rabatter, som Træer ere satte udi, da de med deres Spade eller Rive torde vel have slaaet paa Træets Stamme, for derved at giøre deres Redskab reent, ey betænkende, at de derved saare Træet. Man bør derfor nøye see til, at saadanne Saar blive rensede, og med Salve overstrøgne; man bør iligemaade have Tilsyn med de Træer, som med megen Frugt ere velsignede, at de Grene, som betyngede af Frugt ere hængende, i Tide hielpes med fornødne Støtter, at de ikke maatte lide formedelst Tyngden, naar strengt Storm-Veyr maatte

indfalde. I det Øvrige giøres Begyndelse med at oculere i Træ-Skolerne, som reenholdes, ikke allene med Spadene, men og fra Vand-Qvister og skadelige Skud; Men naar Qviste tages til forbemeldte Oculering, saa tages af de allerbeste, frugtbareste og meest velsmagende Sorter, hvorom er talt udi April Maaned ved Podningen, hvilke Qviste her opregnes.

Af Kirsebær-Træer tages:

Hvide Biggarans.
Røde dito.
Sorte dito.
Bon der Nat.
Dobbelte Maj-Kirsebær.
Sorte Telgener.
Tidlige starke.
Prinses Kirsebær.
Vel bærende Morellen.

Af Æble-Træer tages:

Calvil rouge.
Renette gris.
Borstorffer.
Perenettes.
Non pareille.
Gald Pipping.
Pomme d'Or.
Renette platte jaune.

Af Pære-Træer tages:

Bon Chretiens d'hyver.
Marqvise.
Virgouleuse.
Beure gris.
Beure rouge.
Colmar.
Crassana.
Angeliqve de Bordeaux.
Verte longue.
Panachée.
Clairville longe.
Grand Citron de Carmes.
L'Eschafferie, med flere.

Disse

Disse Sorter fortiene, at alle Elskere af gode Sorter, betiene sig af dem i Skolen. Men om nogen tænker at forskrive udenlandske Træer, vil man ey raade til flere deraf, end man vil bruge til Stamme eller Modre for at tage Oculere- og Pode-Qvister af, for dem som her opelskes, hvilke ikkun dog maae med Halm til Forsvar imod Vinteren i de 2 à 3 første Aar forvares; thi som de udenlandske ere opfødde og vante ved et varmere Clima, saa ville de gierne blive syge, i sær de saa kaldede Suge-Poder, Ablacteringer, Affsugere, udi hvilke vor sterke Sommer-Hede og Vinter-Kulde trænger sig gierne ind igiennem Saaret op i Kronen, dog ere de unge Pære- og Æble-Træer de skrøbeligste, og særdeles de rarere Slags, som endog udenlands behøve mere og længere Soel-Varme; thi inden disse faaer opnaaet sin Moedenhed og Størrelse paa Træerne, blive de af vore Natte-Froster og tidlige Vintre overfaldne. Man bør altsaa nøye jagttage den Pleye, som meldes i 2 Bogs 3, 4 og 7 Capitel. Men alle slags udenlandske Sorter Kirsebær, som ere podede eller oculerede, lykkes fortreffelig vel, men ingen Affsugere.

Lyst-Haven.

Efterdi Blomsterne ere i denne Maaned udslagne paa Orangeriet, borttages de overflødige,

paa

paa det at de tilhængesiddende maatte faae saa meget større Kraft, og saaledes sette Frugt, derforuden holdes Orangeriet med Vandning, eftersom Heden er nu sterkest, dog legges ved Vandningen Merke til, hvad der falder at betragte i Orange-Bogens 6. Capitel. Derpaa giøres Begyndelse med Affugning, Indlegning og Oculering, dog retter man sig efter som Saften er stegen. Nelliker aflegges, og Blomster-Løge optages og tørres, hver Sort under sit adskilte Nommer. Den øvrige Deel af Pyramider og Hekke beskiæres. Blomster-Vexterne opbindes anden gang, og Rabatterne holdes reene fra Ukrud. Gangene spades og kradses. Plantagerne om Sprinkel-Verks Lyst-Huse opbindes, paa det at de maae saa meget før blive bedekte. Græs-Runddeeler, Terrasser og Sophaer, som om Vaaren ere blevne belagte, vandes vel i denne varmeste Tid, paa det at Græs-Tørven (Grønsværen) maa voxe vel sammen, og derved faae smuk Anseelse.

Augustus.

Kiøkken-Haven.

Kiøkken-Haven holdes reen, som allerede er sagt, og saaes endnu flere Blad-Sager, hvoraf en Deel tages efterhaanden til Kiøkkenets Fornødenhed, og en Deel til Indsyltning. Paa Frøe-

Vexterne

Vexterne afskiæres Side-Skuddene, hvilket saavel ved denne som forrige Maaned bør tages i Agt, paa det at Hierte-Kronerne maae faae saa meget større Styrke og Modenhed; Johannis- og Charlotte-Løg udplantes, Endiven bindes, Agurker, Hoved-Sallat, Portulak, Syrer, Spenat, Kiørvel med flere Sylte-Sager indsyltes, som er lært i 3 Bogs 2 Capitel. Erter og og Tyrkiske-Bønner bør tørres og forvares, hvilket er foreskrevet i samme Bogs 1 Capitel 4 og 6 §. Erter saaes og i Kasser, paa det at de maae komme til at blomstre og sette smaa Frugt inden de indflyttes i Driv-Huset, som meldt er i Kiøkken-Bogens 2 Capitel §. 40. Hoved-Sallater plantes i Bænker, hvilke mod Vinteren bedekkes med Vinduer og Matter, men i mildt Veyr gives dem Luft. Radiser saaes i Slutningen af denne eller i neste Maaned i Kasser, saa at de kunne voxe saa store som smaa Erter, inden Kasserne indflyttes, som i nyelig benævnte Bogs 2 Capitel §. 40. er tilkiendegivet.

Frugt-Haven.

Træ-Skolerne eftersees, som tilforn er sagt; over de Viin-Ranker, som have Frugt, giøres af Stænger en saadan løs Stellads, som kan besettes med Vinduer, paa det at Solens Varme saa meget bedre maa kunde blive staaende imellem Muren og Vin-

Winduerne, hvorved Druerne drives til hastigere Modenhed, saa vel som og derved bevares for Natte-Frost nærmere mod Høsten, saa man sikkert kan faae dem modne; man kan hertil bruge de Winduer, som tilforn have været brugte paa Mist-Bænkene; de tidlige Træ-Frugter aftages efterhaanden, som de blive modne, og legges paa et tørt Sted, hvor Winduerne settes aabne, saa har de saa meget bedre; heraf forbruges en Deel til Mad, og den øvrige Deel af Æbler og Pærer skal tørres og giemmes til Forraad for Winteren, hvilket skeer paa den Maade, som beskrives i 3 Bogs 1 Capitel §. 1 og 2. Blaae Svidske-Plommer kunne og tørres, og blive saa velsmagende, som de der indkomme udenlands fra, da de ved Tørringen behandles paa den Maade, som læses i 3 Bogs 1 Capitel §. 5.

Lyst-Haven.

Orangeriet gives Vand, om det giøres fornøden; de Blomster-Løge af Tulipaner, som i forrige Maaned ikke bleve optagne, optages nu med flere Løge og Blomster-Rødder, legges op og i nogle Dage tørres; siden pudses de rene fra deres Skall, imidlertid graves Rabatterne og blandes med fed Jord og noget fiin Sand, om der tilforn er Leer-Grund, men dersom det skulde være Sand-Grund, beblan-

beblandes den med noget lidet Leer og vel forraadnet Møg og feed Jord, og siden plantes de ud i Fuld-Maane, som sagt er, i smuk Orden, hvilket tydeligen er lært i den 4 Bogs 2 Capitel §. 1. Alle Slags Blomster-Frøe eftersees, hvilke i Fuld-Maane kunne aftages, og midt i denne Maaned indflyttes de saftfulde Vexter i Orangeriet, saasom Aloe Vulgaris, Spansk Semperviv, Sedum arborescens og Portulaca arborescens, med flere deslige; imod Slutningen af Maaneden indflyttes Orangeriet for Alvor; men skulle nogle Sager være for meget vaade, kunne de nogle Dage sagte legges paa Siden, paa det at den overflødige Vædske maatte flyde ud, og saa settes hvert Træ efter sit Slags i Orden paa sit beqvemmeste Sted, som meldt er i Orange-Bogens 9 Capitel. Leucojer indplantes efterhaanden, saa snart de faae nogle smaa Knoppe, paa det at de dobbelte kunne skilles fra de enkelte; de vandes vel, og settes nogle Dage i Skygge.

Det er vel og i bekiendt Brug, at drive Hyacint-Blomster i Glas med Vand, da Løgene bør hver tredie Dag skylles og gives friskt Søe- eller Spring- og Kilde-Vand, og holdes paa et varmt Sted, men Løgene blive paa denne Maade mattede og drebte; dog den, som finder Fornøyelse i saadanne Blomster, kan indsette Hyacinther og smukke Tulipaner i smaa nette Kasser eller Potter fyldte med

Jord,

Jord, hvoraf de tage Styrke, saa at Løgene blive i Behold, og bære langt smukkere og finere fyldige Blomster. Jo tidligere man setter dem ind, jo før faaer man Blomster af dem, dog skeer det fornemmelig i Slutningen af Augusti eller i Begyndelsen af September Maaned, da de bør have faaet Rødder, førend de indsettes i Driv-Huus eller et andet varmt Sted; de bør siden vandes med forommalte Vand, hvorefter man med Vished faaer dem imellem Juul eller Nyt-Aar at see i sin Prydelse. Naar de have afblomstret, lader man dem staae i sine Potter til Foraaret, da de siden udflyttes i frisk Jord i Lyst-Haven, saa faae de atter nye Krafter.

September.

Kiøkken-Haven.

Alle slags Indsyltninger, som man ikke før har kundet medtage, og det maaskee fordi Frugterne ikke have været saa voxne, maae i Begyndelsen af denne Maaned iagttages, saasom salte og sure Agurker, Hoved-Sallat, Kron-Ertereskokker, Spinat, Syrer, Kiørvel og Portulac: Flere Blad-Sager saaes ogsaa, for deraf at have i Efter-Høsten; nogle Beder besaaes og, til Forraad i betids den følgende Vaar, med Spinat, Kiørvel, Rapunzel og Vinter-Karse. I Driv-Huus og Grave

ind-

indføres frisk Sand og Jord, men hverken for tør eller for vaad, smukke Hoveder af hvid og rød Kaal udsøges, og merkes i det Land de staae, som og de beste Stokke af Bruun-Kaal, tilligemed alle slags Frøe-Rødder, hvilke indplantes: Ved Slutningen af denne Maaned begynder man at optage adskillige Vexter og Jord-Frugter, som Blom-Kaal og Jord-Erteskokker, Endiven, Petersillie-Rødder, Sillerie og Syre, hvilke indplantes paa den Maade, som i Bogs 5. og 6 Cap. udviser; den øvrige Deel af Erteskokker, som ikke har Frugt, forvares i Jord-Høye eller Bedet, paa den Maade, som i 1 Bogs 2 Cap. §. 41. er meldet. Kartofler eller Potatos optages inden noget Frost kommer paa den. Ligeledes Tyrkiske eller Italienske Bønner, og siden farer man fort med de øvrige Jord-Frugter, saasom Gule-Rødder, Sukker-Rødder, Pastinakker, Røde-Beder, Reddiker, og Kaal-Rødder med mere. Frøe-Vexterne eftersees, og paa dem, der ere komne til Modenhed, afskiæres Frøe-Kronerne efter Haanden, eftersom de blive duelige; over de øvrige, som endnu ere umoedne, kunde en Bedækning settes af Mist-Bænk Vinduer, paa det at Natte-Frost ikke maa rekke dem, eller nogen langvarig Regn giøre dem Skade, saa kan man af dem faae noget mere Frøe.

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven eftersees, om de før med Vinduer bedækkede Viindruer nu ere moedne, ligeledes de øvrige Træ-Frugter, samt Høst- og Vinter-Pergamutter og andre Sorter af Pærer, som ere tienlige til Indsyltning, den øvrige Deel af Vinter-Frugterne aftages, saasom Caviller, Reuette-Gris, Borstoffer, Perenetter, Renette, platte jaune, Pærer og Vinter-Pergamutter med flere, legges paa et reent og tørt Sted, og naar det er klart Veyr, gives Luft igiennem Vinduerne, paa det at de maae uddunste og tørres, siden forvares de paa den Maade, som er beskreven i 3 Bogs 2 Cap. I Træ-Skolerne eftersees, hvad der er at tage i Agt; saavel Steen- som en Deel Kierne-Frugter udsaaes, samt overseldes med nogen smaa Giødning, til deres Forvaring Vinteren over.

Lyst-Haven.

Om nogen haardere Sorter af Orangeriet skulle endnu være ude, saa bør de først i denne Maaned indbæres, og siden gives Luft igiennem Dørre og Vinduer, paa det at Veyret maa saa meget bedre spille paa Træer og Vexter, og den fugtige Dunst derved faa meget bedre udtørres af Baller og Kasser; dersom flere Leucojer skulle vise sig gode, bør de nu indplantes, og alle slags Blomster-Frøe eftersees og aftages.

October.

October.

Kiøkken-Haven.

I Begyndelsen af denne Maaned gives agt paa, hvilke Jord-Frugter i forrige Maaned ey ere blevne optagne, da saadant nu bør snarest efterkommes, at ikke Frosten maatte overkomme dem; siden skal de afpudses, og i Kieldere og Grave forvares. Den, som dertil har Rum, kan i Kielderen indplante Savoy-Kaal og endeel Hvid-Kaal med Klump, som i 1 Bogs 2 Cap. 29 og 31. §. kan læres: Ellers forvarer man den beste Deel Hvid-Kaal, og indsylter den øvrige Deel. Jord-Erte-skokker og Peber-Rod optages og forvares i frisk Sand. En Deel af Cichorie-Rødder og Scorzonera kan og forvares til Forraad om Vinteren. Bænkerne giøres rene fra Ukrud, Jorden udtages, og om den er af Regn saa forfrisket, legges i Høye og bedækkes, hvis ikke, lader man den være, indtil den er bleven vel befugtet. Asparges-Bederne giøres vel rene fra Ukrud og tørre Stilke, og bedækkes med god og vel sammenbrændt Møg, som meldes i 1 Bogs 4 Cap. hvor der og er givet Underretning om Aspargersens rette Pleye efter dens Natur. Alleslags Redskab af Vinduer, Matter, Kasser og Bænk-Skudder, hvoraf man til denne Tid har betient sig, settes nu under Tag, at de

ikke af nogen Forraadnelse maa fordervés. Bønne-Stavre og Erte-Stænger samles i Bunker; medens der endnu er mildt Veyr, forskaffer man sig Qviste og Rødder som Forraad til Kurver, ligeledes farer man fort med at opgrave Diger; Græs-Linde, og sumpigt Land omgraves, oplegges og jevnes i Beredskab til Foraaret. Den der har i Sinde at anlegge Asparges, lader Gravene opgrave og fylde med tienlig Giødsel og Jord, paa det at Gravene kan være i Beredskab til Foraaret; med meget mere, som falder at forrette.

Frugt-Haven.

Om Løvet paa Espalier-Træerne er affaldet, saa bedækkes Apricos- og Persike-Træerne med frisk Gran-Riis, og tillige vel forvares, at ikke Rotter eller Muus maa giøre Apricos-Træernes Stammer Skade, til hvilken Ende den Behandling iagttages, som er lært i den 2 Bogs 15 Cap. Viinranker nedlegges fra sine Espalier, og i smaa Grave med Jord og smaat Strøe overdækkes. Træ-Skolerne giødes vel med sammenbrændt Møg, saavelsom og Træerne i de ordentlige Frugt-Qvarterer giødes og omgraves, hvilket har den Nytte, at Kraften udludes af Rødderne i mildt og regnagtigt Veyr og flyder til Rødderne; alleslags Træ-Plantninger af større og mindre Træer kan vel forrettes, men det er dog endnu bedre, at Træerne blive staaende

urørte

urørte til Vaaren; Graverne kunne og om Høsten optages, og blive staaende aabne, for Vinteren over at indtage frisk Luft; god Fykding af vel sammenbrændt Møg og Jord fremføres i Beredskab til Vaaren, indtil Tællen løsner og er gaaen af Jorden, da de unge Træer saa snart mueligt plantes, paa den Maade, som i 2 Bogs 9 Cap. er meldet.

Lyst-Haven.

I Orange-Huset haves stedse Opsyn med de Træer, som igiennem Luft-Ruderne gives Luft i mildt Veyr, og naar Kulden tiltager, giøres der varmt i Huset, saa at det holdes Sommervarmt. Nu indtages og Billeder, Postamenter, og Zirat-Krukkerne; Blomster-Rabatterne giøres rene fra tørre Stilke, og endeel Blomster-Rødder bedækkes med Løv, hvorved de forvares meget bedre. Graver opkastes og fyldes for de Gran-Pyramider, som man vil indplante, disse Graver omgraves i Skoven med en fuldkommen Klump, efter enhvers Størrelse, og kiøres hiem paa første Slæde-Føre, naar Klumpen er vel frossen, og siden nedsettes i de tillavede Grave, da de bør svare til hinanden i Skabning. Har man i Sinde, at anlegge nogle flere Lyst-Plantager, bør man nu grave dem, samt fylde og jevne Pladsen til Vaaren med mere.

November.

Kiøkken Haven.

Her gives nøye Agt paa de i Driv-Huus, Graver og Kieldere indplantede Sager, hvilke i mildt Veyr gives nogen Luft; Giødselen føres af Bænkene paa det magerste Land, men derimod tilføres mere Giødsel og Strøe til Bænkene: Petersillie, Spenat og Syre-Beder bedækkes med Løv eller Riis: Morgen og Aften giøres større og mindre Kurve.

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven giøres Begyndelse med at skrabe og oppudse Træerne, og med at bestryge deres Saar. Nye plantede Træer kunne bevares med Halm, hvilket er got, i sær for de Træer, som ere komne fra de varme Steder; Ribs- og Stikkelsbær-Hekke stüdses eller klippes for Anseelses, men ikke for Nyttes skyld.

Lyst-Haven.

Med Træer og Vexter i Orangeriet haves Tilsyn, at ingen Mukkenhed eller Forraadnelse maa faae Sted paa de saftfulde Sorter, og tienlig Varme holdes: De foran omtalte Gran-Pyramider kunde nu føres hiem, om Føret det tillader; man begynder nu at beskiære Alleer af vilde Træer, og i mildt Veyr skrabes Mossen af dem, at Stammer

mer og Grene holdes rene og glatte, de samlede Blomster-Frøe giøres nu rene, sorteres og forvares; Sand kiøres til Gangene, og man begynder Morgen og Aften at forfærdige større og mindre Træ-Baller med mere.

December.

Kiøkken-Haven.

Nu maa man flittig see til, at de udi Driv-Husene, Graver og Kieldere indplantede Sager ikke maa af Mukkenhed eller Forraadnelse tage Skade, og om saadant findes, bør det strax renses. I Driv-Huset begynder man at saae nogen Lactuk, Karse og Spenat. I det øvrige kiører man flittig Giødsel hiem til Qvartererne, og Strøe til Bænkene, samt til Forraad anskaffer Erte-Stænger og Bønne-Staver. Naar Uveyr skulde om Dagen indfalde, giøres Dække-Matter med mere til Redskabens Forbedring.

Frugt-Haven.

I Frugt-Haven farer man fort med at skrabe og rense Træerne; mere Giødsel kiøres og legges i Dynger for at forraadne, indtil man ved Træ-Plantning kan have den med andre gode Jord-Arter behov. Om det skulde hænde sig, at der faldt megen Snee førend Jorden blev tilfrossen, af hvilken Snee Træernes Rødder opvarmes, og sterk

Winter skulde siden indfalde, saa at Træet over Jorden blev angreben af streng Kulde, hvor varme Rodderne end havde det under Sneen, hvoraf Træet da lettelig tog Skade; som og for det andet, at Rotter og Muldvarper, som gierne opholde sig under dyb Snee, æde Barken af de unge Træer; da er det nødvendigt, at man lader Sneen udskuffe af Træ-Skolerne, saavelsom og fra de større Træer, at det maa fryse got om Træernes Rødder. Stavre til Træe-Skolerne kan og hiemskaffes.

Lyst-Haven.

I Orangeriet haves Tilsyn med, at der saa ofte, som behov giøres, giøres varmt, paa det at Winteren maa ikke trænge sig ind og giøre de Træer og Vexter Skade, som staae nærmest til Væggene; thi der bør holdes en mild Varme, og til Merke kan man sette et Glas med Vand udi henimod Vinduerne; og naar man merker at det begynder at anløbe med Iis, da forsømmes ikke Ildingen, som tydelig er lært i Orange-Bogens 10 Cap. om Varmen eller Ildingen i Huset. Naar Huset midt paa Dagen er aabnet, randsager man Træerne og Vexterne nøye, borttager blegnede Blade, giver det Vand, som behøver det, men dog saadant kuldslagen eller lunket Vand, som bør findes i det i Orangeriet altid staaende Kar, siden lukkes Huset til; Man farer og fort med at beskiære vilde Træer

og

og Alleer, som i forrige Maaned er omtalt; Red-skabets Forbedring, tilligemed hvad Nyt, som kan behøves, giøres Morgen og Aften, som tilforn er beskreven. Og saaledes har jeg beskreven hver Maaneds egentlige Forretning det hele Aar igiennem.

Tillæg.

Om at plante Fyrre-Skove af Frøe.

At Fyrre-Skove ere iblant de beste Slags, som kunne opelskes, derpaa troer jeg, at ikkun faa tvivle, helst naar de betragte, hvor stor Nytte Fyrre-Træ giver saavel til Huus- som Skibs-Bygning, da det vilde blive en Umuelighed uden Fyrre-Træes Hielp at kunne faae et fuldkommen Huus eller Skib. Men da Erfarenhed beklagelig lærer, at Fyrre-Skovene aarlig aftage, og at gode Bielker, Sparrer, Bræder, Master, Bommer og Planker med videre blive alt mere og mere rare og dyre; saa tænker man, at det ikke skulde være unyttigt her at give en kort Underretning om at plante Fyrre-Skov, i den Tanke, at Mangel for Efterkommerne til en Deel kunde forebygges, og det nødvendige af Fyrre-Træer for mere taalelig Priis erlanges. Til denne Ende er det fornødent at vide og iagttage følgende:

1) Indsamles Fyrre-Frøe i rette Tid, hvilket skeer ved at afplukke Fyrre-Æblene, som paa Norsk kaldes **Furu Kongler**, førend de aabner sig og slippe deres Frøe. Man troer i Almindelighed, at Fyrre-Frøe bliver ikke nioedent, førend det har staaet paa Træet Vinteren over; Erfarenhed lærer ogsaa, at de tidlig afplukkede Æble eller Kongler have flere hvide og lette Frøe end de sildig afplukkede; man slutter derfor, at det Frøe maa være det beste, som faaes af de Kongler som afplukkes henimod Foraaret, i Februarii eller Martii Maaneder, eller saasnart man merker at de, medens de endnu sidde paa Træerne, begynde at aabne sig. Naar man nu har afplukket den Mængde, man agter fornøden, udbredes de gandske tyndt paa et reent Bræde-Gulv i et maadeligt varmt Værelse eller paa et Loft, hvor de blive liggende indtil Konglerne aabne sig, saa at Frøet kan falde ud, imidlertid rører man flittigt i dem med en Rive, saa at Konglerne desbedre kunne tørres og aabne sig paa alle Sider. Naar de tilsidst ere paa muligst beste Maade udtømmede fra deres Frøe, samles de tomme Kongler for sig selv, da de kunne bruges til at brænde, eller legges hen paa et Sted for sig selv til Forraadnelse, da de give en god Giødsel. Derpaa opsamles Frøet, som vel skriftes og renses, og saaledes er færdigt til Udsæd. Konglerne kunne og tørres og bringes til

at

at slippe Frøet paa følgende Maade; Naar de ere samlede af Træerne, kommer man dem i Sække, hvilke dog ikke bør fyldes til mere end de to tredie Dele; disse saaledes fyldte Sække settes siden i en varm Stue eller Værelse, jo nærmere Kakkelovnen eller Skorstenen desto bedre; eller og i Bagerovnen, naar man har bagt Brød; eller og i Tørre-Huset, naar man har tørret Korn, naar de paa denne Maade ere blevne tørre og have aabnet sig, rystes de vel om i Sækkene, som og uden paa bankes med en liden Kiep, saa falde Frøene ud, hvilke som ovenmeldt driftes og renses. Men herved er at merke, at det er ikke lige meget af hvad Slags og hvilke Fyrre-Træer Kongler indsamles, efterdi der er Forskiel paa Fyrre-Træerne; thi der er den egentlig saa kaldede Fyrr, som og kaldes rød Fyrr, og paa Norsk Malmen Furu, hvilken er den beste og tienligste til Bygnings-Tømmer og Skibs-Master, saasom dens Stamme voxer ret og rank, og har ingen synderlig Qviste, førend i Toppen, hvor den har en smuk Krone. Der er Gorr-Toll og Myrr-Toll, som voxer paa sumpige og fugtige Steder, men er de fleste Tider qviste-fuld fra Roden af, er meget løs i Træet, og duer til nesten intet andet end Brænde. Der ere ogsaa Berg-Furu, som ligeledes nesten fra Roden af er qviste-fuld, bliver ofte meget tyk, men ikke ret høy og

rank,

rank, dens Træ er meget fedt og fuldt af Harpix, er altsaa meget nyttig til Brænde, til Tiærebrænderie og til Fodstykker eller Syller i Huse. Vil man nu opelske en Fyrre-Skov, saa bør man giøre en Sammenligning imellem den Jord, hvorudi det Træ, af hvilket man har indsamlet Kongler til Frøe, har staaet, og den Jord, udi hvilken man vil saae, paa det at et hvert Slags kan komme til at voxe udi sin behørige Jordmon, som best kommer overeens med dens Natur. Imidlertid forstaaer det sig selv, at hvert slags Frøe bør samles og legges paa et Sted for sig selv, og ikke blandes i hinanden.

2) Fyrr elsker i Almindelighed sterk sandblandet Jord, naar derfor det allerbeste slags Fyrr bliver saaet eller plantet i en Jordmon, hvor Sand ikke har Overvægten, saa vanslægter den, og bliver enten Gorr- eller Myrr-Toll. Den røde eller Malm-Fyrr bør derfor have Plads i tør vel sandblandet Jord, som om Høsten forud pløyes, saa at Tørven eller Grønsværen bliver omvendt, og Græs-Roden maatte komme til at raadne, at ikke Græsset maatte kunde qvæle de opskydende smaa Planter. Naar Udsæden Foraaret derpaa skal skee, giør man vel, om man med en tung Jern-Harv overfarer den Høstpløyede Jord, paa det at den kan blive noget løs og jevn. Dersom Jorden

den skulde være begroet med Moß, bør den ligeledes pløyes, paa det at Mossen maa kunde dæmpes, og Planterne af den ingen Skade tage; der ere vel de, som paastaae, at man paa saadan med Moß begroet Mark kan slet hen uden videre Omstændighed udsaae Fyrre-Frøe, og være forvisset om mange og gode Planter; men man betænke kun, at den ene Omstændighed, nemlig sterk og langvarig Tørke kan indfalde, saa har man jo spildt alt det udsaaede Frøe, fordi det ingen Saft og Næring har at groe ved, som det i lige Tilfælde med ringe Møye kan faae, naar det er saaet i et paa ovenmeldte Maade dyrket Stykke Land. Er Jorden begroet med Lyng, giør man vel, om man afsvier samme, og derpaa pløyer den, om det er mueligt, eller kratter den med Hakker. Er Jorden meget stenig og ujevn, bør den efter Beskaffenhed svies, pløyes eller krattes, paa det at den saa got som mueligt kan blive skikket til at imodtage Saden. Dette er angaaende Jordens Tilberedelse for Rød- eller Malm-Fyrr, som den beste; Gorr- og Myrr-Toll elsker Fugtighed, hvorfor de ogsaa bør saaes og plantes i fiid og sumpig Jord, der tillige er Sand- eller Leerblandet; dog bør man merke, at dersom endog denne Jord er for meget fugtig, saa qvæles Frøet, og bliver aldeles borte. Berg-Furu vil have tør Jord. Man forseer sig derfor ikke, om man saaer

alleslags Fyrre=Frøe i den Jordart, som rød Fyrr udkræver, og lader Planterne der groe om hinanden, eller Rode=Viis ved Siden af hinanden, indtil de ere saa store, at de bør omplantes, da et hvert Slags bør plantes i den Jordmon, som best kommer overeens med dens Natur.

3) Bør Udsæden skee saaledes som følger: Frøet blandes iblant Sand, tør Jord eller Aske, og udkastes med Haanden ligesom Korn. Dog bør det ikke saaes saa tykt, som Korn; thi saa vilde den ene Plante komme til at qvæle den anden; men paa det at Udsæden kan blive vedbørlig tyk, er det fornøden i Forveyen at prøve Frøet, hvilket skeer saaledes: Man tager et vist Antal Frøe, saaer samme i behørig Jord i en Potte eller Kasse; man giver da nøye Agt paa, hvor mange der skyde op og blive borte. Derefter giør man sin Beregning; man regner paa et Lod omtrent 3000 Frøe, og til 2 Skieppers Land 5 Lod Frøe; dersom nu alle Frøe i den anstillede Prøve have skudt op, saa lader man det beroe med de 5 Lod til 2 Skiepper Land, men dersom en Fierdedeel, Trediedeel, eller Halvdeel er bleven borte, tages en Fierde= Tredie= eller Halvdeel mere Frøe til 2 Skiepper Land, og paa denne Maade tør man ikke ved at frygte for enten for tynd eller for tyk Udsæd; man har ellers at merke, at unge Fyrre=Planter kunne ikke ret vel staae for

tet

tet paa hinanden, saasom dette mere befordrer dem til en rank Stamme, i det de indbyrdes beskierme hinanden og staae stivere imod sterke Vinde, megen Snee og andre voldsomme Tilfælde, end naar de staae tyndt. Efter anstilte Prøve blandes det behørige Frøe i 2 Skiepper Sand, Aske eller tør Jord, som med hinanden udsaaes i de 2 Skiepper Land. Derpaa harver man ligesom efter anden Udsæd, saa at Frøet bliver vel bedækket med Jord. Skulle man synes, at Jorden var for mager, kan enten for Udsæden, eller strax efter tyndt udspredes nogen fiin sammenbrændt god Giødsel over Jord-Stykket, saa voxer Sæden saa meget desbedre. Ligeledes bør man enten for eller strax efter Udsæden paa een eller anden Maade indhegne et saadant Stykke Jord, hvilken Indhegning ikke allene beskiermer de smaa og spæde Planter fra haardt Veyr, men endogsaa forhindrer Creaturene, i sær Geder og Faar, fra at nedtræde, afbide og opæde de spæde Skud. Naar da Frøet paa anførte Maade er udsaaet, Jorden indhegnet, og got Veyr indfalder, opspirer Planten af Jorden inden 8 eller 10 Dages Tid; men nu bør man see til, at ikke disse unge og spæde Skud af indfaldende sterk Hede fortørres, i saadan paakommende Tilfælde, bør de efter Fornødenhed een og anden gang vandes. Man giør ikke ilde, om man blander en god Deel Hassel,

Nødder

Nødder iblant det Frøe, som skal udsaaes; thi af dem opvoxer god Underskov, som saavel hielper til at beskierme de unge Fyrre-Træer, som og i Tiden kan blive tienlig til Gierde-Fang og andre Fornødenheder. Saaledes lader man begge Dele i nogle Aar voxe tilsammen, indtil Nødvendighed og Tid udfordrer en Omplantning.

4) Planterne bør i 3 à 4 Aar blive staaende der, hvor de først ere udsaaede; man merker da strax, af hvad Art disse unge Træer ere, naar man giver Agt paa deres Side-Skud; have de ingen eller faae Side-Skud, og ranke smalle Stammer, kan man have Haab om, at faae gode Fyrre-Træer af dem, naar man i Tide afskiær disse Side-Skud, og bestryger de afskaarne Stumper med Koe-Møg. Men have de mange og tette Side-Skud, samt en tykkere eller kroget Stamme, ere de af en uforbederlig Natur, og blive aldrig tienlige til got Bygnings-Tømmer eller Skibs-Master. Staae de nu saa tet paa hinanden, at man har Aarsag til at frygte, at de i Tiden vilde hindre hinandens Vext; eller man har anden Aarsag til at flytte dem, saa bør de omplantes paa beqvemme Steder. Berg-Furu staaer got hos Gierder og i Alleer, ligesom ogsaa Gorr- og Myrr-Toll, dog hvert Slags i sin behørige tørre og fugtige Jord-Art; men rød Fyrr trives aldrig vel, uden den staaer i en samlet og

tet

tet Skov. Naar saadan Omplantning skal skee, opgraves det unge Træ vel dybt fra Grunden af; thi Fyrre-Træers Hierte-Rødder stikke meget dybt, med saa megen Jord om Rødderne, som nogenlunde muelig er, nedsettes i et andet Hul, som i Forveyen bør være færdigt; og efter Nedsettelsen fyldes med god Jord, som tiltrædes, saa at Træet maa komme til at staae stadigt, og Rødderne fæste sig. Denne Omplantning forrettes allerbest ved Michaelis Tid eller senere, ja endog efter at det har begyndt at fryse, da Moder-Jorden saa meget desbedre hænger ved Rødderne, og de unge Træer lade sig saa meget bedre føre fra et Sted til et andet. Efter Omplantningen voxe de unge Træer i 5 à 6 Aar ikkun gandske lidet, imidlertid bør Stammerne holdes vel rene fra Side-Skud, saa at Træerne efter sin Art kunne faae en smuk Krone. Men efter den Tid tage de meget sterkt til i Vexten, og efter 40, 50 eller 60 Aars Forløb kan man have en skiøn Skov, som kan nyttes til Bræder, Bielker, Tømmer og flere Nødvendigheder, men Maste-Træer fordre længer Tid til at voxe og blive faste udi; dog dette gaaer hastigere og langsommere efter den Jords Art og Beskaffenhed, hvorudi de staae.

Dette er hvad man har agtet nødvendig at meddele, angaaende at saae og plante Fyrre-Skov.

Man ønsker Elskere af dette Træ og det almindelige Beste Lyst og Leylighed til hermed at giøre Forsøg, ja til at forøge dette med nyttige sikkre Anmerkninger. Imidlertid tør man med Vished haabe, at naar foranførte bliver fulgt, Møye og Bekostning ikke skal være forgieves anvendt, men rigelig blive belønnet med Fornøyelse for den, som saaer og planter, i det han seer sin Gierning at lykkes, og med en velsignet Frugt for Efterkommerne, i det de af deres Forfædres Arbeyde finde en Mangel hævet, som ellers vilde være dem særdeles besværlig og bekostelig at overvinde.

Register

over de fornemste Ting, som findes i denne Bog.

NB. hvor denne * staaer, vises, hvad som søges i Anmerkningen.

A.

B.

C.

Cario-

Register.

D.

E.

H.

I.

K.

Phil-

Rosen.

Steen-

T.

V.

Vild

Fortegnelse
over
Endeel oeconomiske Skrifter, som af denne Bogs Forleggerinde ere oplagte og bekostede, og for hosfatte Priser kan bekommes, nemlig:

In Quarto.

1 Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin, befattende en Blanding af adskillige velsindede Patrioters indsendte smaa Skrifter, angaaende den muelige Forbedring i Ager- og Have-Dyrkning, Skov-Plantning, Mineral-Brug, Huus-Bygning, Fæ-Avling, Fiskerie, Fabrik-Væsen og deslige. Dennem til Tieneste, som elske den almindelige Velfærds Befordring, 1757. Første Bind, paa Fransk Postp. for 6 Mark og paa Trykp. for 4 Mk.

2 Det 2det Bind med 3 Kobberstykker, 1758. paa Fransk Postp. for 6 Mark, og paa Trykp. for 4 Mark.

3 Det 3die Bind med 5 Kobberst. samt et fuldst. Register over de 3de første Bind, 1759. paa Fransk Postpapiir for 6 Mk. og paa Trykpapiir for 4 Mk.

4 Det 4de Bind med 11 Kobberstykker, 1760. paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 5 Mk. 8 Sk.

5 Det 5te Bind med 4 Kobberst. 1761. paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 4 Mk. 8 Sk.

6 Det 6te Bind 1762. paa Postp. for 7 Mark og paa Trykp. for 4 Mk. 8 Sk.

7 Det 7de Bind 1763. med et Kobberstykke, samt et fuldstændigt Register over 4de, 5te, 6te og 7de Bind, paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 4 Mark 8 Sk.

8 Det 8de Bind 1764. paa Postp. for 7 Mk. og paa Trykp. for 4 Mk. 8 Sk.

In Octavo

Fuldstændig Fruentimmer Farvebog, med en Underviisning om Farve-Kunsten, hvorledes man kan farve alle slags Uldent, Linnet, Silke, og Bomulds-Tøy, Garn, Læder og Skind, uddraget af Hellots, Lind-

Fortegnelse

over

Endeel oeconomiske Skrifter, som af denne Bogs Forleggerinde ere oplagte og bekostede, og for hossatte Priser kan bekommes, nemlig:

In Qvarto.

1 Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin, befattende en Blanding af adskillige velsindede Patrioters indsendte smaa Skrifter, angaaende den muelige Forbedring i Ager- og Have-Dyrkning, Skov-Plantning, Mineral-Brug, Huus-Bygning, Fæ-Avling, Fiskerie, Fabrik-Væsen og deslige. Dennem til Tieneste, som elske den almindelige Velfærds Befordring, 1757. Første Bind, paa Fransk Postp. for 6 Mark og paa Trykp. for 4 Mk.

2 Det 2det Bind med 3 Kobberstykker, 1758. paa Fransk Postp. for 6 Mark, og paa Trykp. for 4 Mark.

3 Det 3die Bind med 5 Kobberst. samt et fuldst. Register over de 3de første Bind, 1759. paa Fransk Postpapiir for 6 Mk. og paa Trykpapiir for 4 Mk.

4 Det 4de Bind med 11 Kobberstykker, 1760. paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 5 Mk. 8 Sk.

5 Det 5te Bind med 4 Kobberst. 1761. paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 4 Mk. 8 Sk.

6 Det 6te Bind 1762. paa Postp. for 7 Mark og paa Trykp. for 4 Mk. 8 Sk.

7 Det 7de Bind 1763. med et Kobberstykke, samt et fuldstændigt Register over 4de, 5te, 6te og 7de Bind, paa Postpapiir for 7 Mark og paa Trykpap. for 4 Mark 8 Sk.

8 Det 8de Bind 1764. paa Postp. for 7 Mk. og paa Trykp. for 4 Mk. 8 Sk.

In Octavo

Fuldstændig Fruentimmer Farvebog, med en Underviisning om Farve-Kunsten, hvorledes man kan farve alle slags Uldent, Linnet, Silke, og Bomulds-Tøy, Garn, Læder og Skind, uddraget af Hellots, Lind-

r

ners og andres trykte Underretninger og skrevne Opskrifter, hvortil er føyet en Plette- og Kunst-Bog, hvorudi vises, hvordan man kan aftage Pletter af alle slags Tøyer, 1763. 3 Mk. 8 Sk.

2 Kort Underretning om Agerdyrkning og andet, som henhører til Landvæsenet overalt i Danmark, i sær udi Sielland og Fyen, samlet ved mange Aars Øvelse og Erfarenhed, nye og forbedrede Oplag, 1762. 1 Mark 4 Skilling.

3 Betrachtungen über die Verbesserungen des Landwesens in Dännemark, von einem Patrioten entworffen, 10 Skilling.

4 Huusholdnings-Kiernen af Danske Lov om Landvæsenet med hosføyede Betænkninger og Afhandlinger, 1ste Deel, 1771. 3 Mk. 8 Sk.

5 Ejusdem 2den Deel, med et fuldstændigt Register over begge Dele 1772. 2 Mk. 8 Sk.

6 Den Danske Oeconomus, indeholdende: 1.) Om Handelen. 2.) Om Fabriquer. 3.) Om Landvæsenet. 4.) Om Embeds-Mænd og Supplicantere. 5.) Om Borgere. 6) Om Laugene. 7.) Om Hospitaler og Fattighuse, 1ste Deel, 1771. 1 Mk.

7 Ejusdem 2den Deel, indeholdende: 1.) Om den daglige Huusholdning og Arvingers deraf følgende Rettigheder. 2.) Om Regieringer. 3.) Om de Militaire. 4.) Om Hederne, 1771. 1 Mk.

8 Kornets frie Ud- og Indførsel undersøgt af Naturen og Historien, 1772. 12 Skilling.

9 Sikre Erfaringer og paalidelige Raad til Velstand og Formue, eller den ved mange Aars egne Forsøg erfarne Svenske Landmand, i hvilken tilkiendegives det fornemste, som en Landmand bør vide og forstaae &c., paa nye oplagt og formeret med et Tillæg om Kartoflers Avl og Brug, samt om Hør og Hamps Saaening og Behandling, 1773. 3 Mark 6 Skilling.

NB. Dette Tillæg selges separat for 6 Skilling.

